

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ÇAĞIMIZ TÜRKİYE’SİNDE MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ (SÖNMEZ KUTLU
ÖRNEĞİ)**

Hatice Asya YILMAZ

Danışman: Prof. Dr. İsmail ŞİK

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Fatmanur ALİBEKİROĞLU EREN

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÇAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2021

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 06./12/ 2021

Hatice Asya YILMAZ

ÖZET

ÇAĞIMIZ TÜRKİYE’SİNDE MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ (SÖNMEZ KUTLU ÖRNEĞİ)

Hatice Asya YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. İsmail ŞİK

Aralık 2021, 179 sayfa

Sönmez Kutlu, ülkemizde son dönem Mezhepler Tarihçiliği’nin önemli isimlerinden biridir. Kutlu, çalışmalarıyla Mezhepler Tarihi’ne önemli katkılarda bulunmuş ve bulunmaya devam eden bir ilim insanıdır. Bu çalışmanın birinci bölümünde Sönmez Kutlu’nun hayatına, etkilendiği fikir adamlarına, ikinci bölümünde mezhep anlayışına, mezheplerin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili görüşlerine, ilk defa kendisi tarafından ele alınan mezheplerin zihniyetlere göre tipolojilendirilmesine, Mezhepler Tarihi’nde ortaya çıkan sorunlara, kaynakları nasıl kullandığına, 73 fırka hadisi hakkındaki görüşüne, Mezhepler Tarihi’ne yapmış ve yapmakta olduğu katkılara yer verirken, üçüncü bölümünde ise mezheplere bakışına, mezheplerle ilgili görüşlerine ve bu mezhepleri zihniyetlere göre nasıl tipolojilendirdiğine, kendisinin de çok önem verdiği Maturidilik mezhebi ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sönmez Kutlu, Mezhep, Mezhepler Tarihi, Mezhepler Tarihçiliği, İmam Mâturîdî ve Maturidilik.

ABSTRACT**THE HISTORY OF SECTS IN OUR AGE OF TURKEY
(SÖNMEZ KUTLU EXAMPLE)****Hatice Asya YILMAZ****Master Thesis, Department of Main Islâm ic Sciences****Supervisor: Prof.Dr. İsmail ŞIK****December 2021, 179 pages**

Sönmez Kutlu is one of the important names of the last period of Sects Historiography in our country. Kutlu is a scholar who has made significant contributions to the History of Sects with his studies and continues to do so. In the first part of this study, Sönmez Kutlu's life, the intellectuals he was influenced by, in the second part his understanding of sects, his views on how sects emerged, the typology of the sects that were discussed by him for the first time according to the mentalities, the problems that emerged in the History of Sects, how he used the sources, While his views on 73 sect hadiths and his contributions to the History of Sects are included, in the third part, his views on sects, his views on sects, how he typology these sects according to mentalities, and his evaluations about the Maturidi sect, which he attaches great importance to, are included.

Keywords: Sönmez Kutlu, Sect, History of Sects, Historiography of Sects, Imam Maturidi and Maturidiism.

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber döneminde müminler arasında inanç birliği temelli bir toplum inşa edilmişti. O dönemde Müslümanlar arasında itikadî ve siyasi alanda gruplaşmaları meydana getirecek tartışmalar vuku bulmamıştı. Hız. Peygamber zamanında, sahabenin aklına takılan sorular bizzat vahiy veya Peygamberimizin içtihiyyla çözülyordu. Ancak Hız. Peygamber'in sağlının kötüye gitmesiyle birlikte bu durum ilk anda Müslümanları kötü etkilemese de daha sonra büyük sorunlara sebep olan ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olan bir takım olayların olduğunu İslâm tarihinden de bilmekteyiz. Hız. Peygamber'in ölümünden hemen sonra başlayıp günümüze kadar süregelen Müslümanların fırkalaşmalarına sebep olan en önemli olay "Hız. Peygamber'den sonra imamın kim olacağı" problemi yani imâmet meselesidir. İmâmet meselesi ilk dört halife döneminden başlayarak siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki farklılaşmaların bir sonucu olarak toplumdaki gelir dağılımını etkilemiş, büyük şehirlere göçleri hızlandırmış ve farklı kültürlerle etkileşimle birlikte önceden var olmayan birçok problemi Müslümanların karşılarına çıkarmıştır. Müslümanların karşılaştıkları bu problemleri çözebilmek amacıyla Hâricîlik, Mürchie, Şîa ve Mu'tezile gibi pek çok siyasi ve itikadî fırkalar ortaya çıkmıştır. İslâm'ın değişik kültür ortamlarında ve farklı toplumlar arasında yaşamasında ve İslâm Medeniyeti'nin şekillenmesinde her bir fırkanın önemli katkıları olmuştur. Özellikle hicrî ilk dört asırda, bu ekoller belli bölgelerde faaliyet göstererek kendi medreselerini inşa etmiş, farklı alanlarda âlimler yetiştirerek birbirinden kıymetli eserleri İslâm dünyasına kazandırmışlardır.

Ortaya çıkan mezhepler o dönemin sorunlarına çözüm getirmekte zorlanmamakla birlikte dönemin sosyal etkileşimin yavaş olması sebebiyle bu durum uzun bir süre devam etmiştir. Ancak teknolojinin gelişmesi, iletişimin artması, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel alandaki değişimler pek çok farklı sorunu da beraberinde getirmiştir. Alışlagelmişin dışındaki bu sorunlar mezheplerin, görüşlerinin sabit kalması ve kendinî güncelleyememesinden dolayı bu problemleri çözmekte zorlanmışlardır. Bu nedenle Müslümanlar, günümüz problemleriyle ilgilenererek bunları çözüme kavuşturmak için geçmişteki kalıplaşmış fikirlere bağlı kalmadan mezhepler üstü bir yaklaşımla yeni yöntem arayışı ve çözüm önerileri geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Günümüzde İslâm Mezhepleri Tarihçiliği klasik mezhepleri, Çağdaş İslâmi

Akımları, güncel mezhebi oluşumları inceleme ve bu mezhepler hakkında doğru bilgileri ortaya koyma açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde modern dönem Mezhepler Tarihi alanında ciddi çalışmalar ilk olarak Yusuf Ziya Yörükân, Muhammed b. Tavit et-Tancî ve Yaşar Kutluay ile başlamıştır. Son dönem Mezhepler Tarihçiliği'nin öncü isimlerinden olan Ethem Ruhi Fığlalı, Hasan Onat ve Sönmez Kutlu hocalarımız Mezhepler Tarihi'ne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Sönmez Kutlu'nun mezhep anlayışı, mezheplere bakışı ve mezhepler tarihçiliği tezimizin ana konusunu teşkil etmektedir. Onun Mezhepler Tarihi'ne yapmış olduğu katkıları ve bu alana getirdiği yeniliklerin tespitini sunmaya çalıştık. Öz geçmişinden, yaptığı çalışmalardan ve ortaya koyduğu eserlerinden söz ettik. Maturidilik hakkında detaylı bir şekilde ve özenle çalışması, değerli eserler vermesi bu konuyu ayrıca bir bölüm olarak değerlendirmemizi sağlamıştır.

İslâm Mezhepler Tarihi'nin önemli isimlerinden biri olan, makale, söyleşi ve kitaplarıyla bu alanda çalışma yapan pek çok kişiye rehber olan Sönmez Kutlu'nun Mezhepler Tarihçiliği hakkında çalışma yapmak bizi çok onurlandırmıştır. Çalışmamızın başlangıcından itibaren desteğini esirgemeyen, gerek konunun belirlenmesi gerek tezin içeriğinin oluşmasında değerli hocam Prof. Dr. İsmail Şık'a, konunun belirlenme aşamasından itibaren fikirlerini paylaşan, Sönmez Kutlu hocamızın öğrencisi olan ve tecrübeleriyle bizi aydınlatan Dr. Fatmanur Alibekiroğlu hocama, yine tezimizin her safhasında bizden yardımlarını esirgemeyen Hamdi Akbaş hocama ve son olarak bu zorlu zamanlarda her türlü fedakârlığı yapan eşime gönülden teşekkür ediyorum.

Hatice Asya YILMAZ

Adana/2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1

SÖNMEZ KUTLU’NUN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Sönmez Kutlu’nun Hayatı.....	3
1.1.1. Doğumu ve Öğrenim Hayatı	3
1.1.2. Mesleki Hayatı ve İlmi Çalışmaları.....	3
1.2. Sönmez Kutlu’nun Eserleri	5
1.2.1. Kitapları.....	5
1.2.2. Makaleleri.....	12
1.3. Etkilendiği Fikir Adamları	13

BÖLÜM II

MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ

2.1. Mezhep Anlayışı	18
2.2. Mezhebî Yapıları Oluşturan Unsurlar	20
2.2.1. Sistematik Teoloji.....	20
2.2.2. Yazılı Edebiyat	20
2.2.3. Toplumsal Taban	21
2.2.4. Fıkıhî-Amelî Uygulamalar	21
2.3. Din-Mezhep İlişkisi.....	22
2.4. Mezheplerin Ortaya Çıkış Sebeplerine Dair Tespitleri	24
2.4.1. İnsan Unsuru.....	25
2.4.2. Toplumsal Yapı	25
2.4.3. Siyasi Olaylar	27
2.4.4. Eski Kültür ve Medeniyetler	28
2.4.5. Dinî Metinler	30

2.5. Mezheplerin Zihniyetlere Göre Tipolojilendirilmesi	31
2.5.1. Tepkisel-Kabilevî Zihniyet.....	35
2.5.2. Akılcı-Hadarî Zihniyet	37
2.5.3. Gelenekçi-Muhafazakâr Zihniyet	40
2.5.4. Siyasal-Karizmatik Liderci Zihniyet	42
2.5.5. Keşifçi-İnzivâcî Zihniyet.....	44
2.6. Mezhepler Tarihinin Sorunlarına Dair Tespitleri.....	46
2.6.1. Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Güvenilirliği Sorunu	46
2.6.2. Mezheplerin Tasnifi Sorunu	48
2.6.3. Mezhepleri İsimlendirme Sorunu	50
2.6.4. Kavram Karmaşası Sorunu.....	53
2.6.5. Mezheplerin İtikadî/Kelâmi Yapılar Olarak Ele Alınması Sorunu	54
2.6.6. Mezhepleri Hz. Peygamber veya İlk Dönemle İlişkilendirme Sorunu.....	55
2.6.7. Tarihsel Kişiliğin Menkabevî Kişilikle veya Efsaneyle Gerçekliğin Karıştırılması Sorunu.....	55
2.6.8. Fikirlerin Anonimleştirilmesi Sorunu.....	56
2.6.9. Mezheplerin Görüşlerinin Tespiti Sorunu	57
2.7. Günümüz Mezhepler Tarihi Yazıcılığına Dair Tespitler	58
2.7.1. Tarihî-Materyalist Yaklaşım	59
2.7.2. Normatif-Teolojik Yaklaşım	59
2.7.3. Sosyal-Pozitivist (İçtimaiyatçı) Yaklaşım	60
2.7.4. Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşım	60
2.7.5. Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım: Psikososyal Yaklaşım	61
2.8. İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığında Karşılaşılan Problemlere Çözüm Önerileri	62
2.8.1. Kaynak Kritiği ve Eleştirel Yaklaşım.....	62
2.8.2. Tasviri/Betimleyicilik (Deskriptif) İlkesi	65
2.8.3. Fikir-Hadise İrtibatı Prensibi.....	66
2.8.4. Fikirler Üzerinde Derinleşme veya Fikirlerin Tarihlendirilmesi.....	66
2.8.5. Şahıslar Üzerinde Derinleşme	67
2.8.6. Tarafsızlık (Mezheplerüstü Tutum).....	68
2.8.7. Disiplinler Arası İşbirliği.....	69
2.9. 73 Fırka Hadisine Bakışı	69
2.10. Mezhepler Tarihine Katkıları	72

BÖLÜM III

İTİKADİ MEZHEPLERE BAKIŞI

3.1. İslâm Mezhepleri.....	78
3.1.1. Hâricîlik.....	78
3.1.2. Mürcie.....	80
3.1.3. Mu'tezile.....	86
3.1.4. Şîa.....	88
3.1.4.1 Zeydîye	89
3.1.4.2. İsmâîliyye.....	90
3.1.4.3. İmâmiyye	91
3.1.5. Dürzîlik.....	93
3.1.6. Nusayrîlik	94
3.1.7. Ehl-i Sünnet.....	96
3.1.7.1. Hadis Taraftarları	97
3.1.7.2. Rey Taraftarları.....	100
3.1.7.3. Maturidilik	102
3.1.7.4. Eş'arîlik.....	112
3.1.8. Vehhâbîlik	115
3.1.9. Bâbîlik-Bahâîlik	118
3.1.10. Kâdiyânîlik	121
3.1.11. Alevîlik-Bektaşîlik	124
3.1.12 Selefîlik.....	129
SONUÇ	132
KAYNAKÇA.....	136
EKLER	142
EK.1. Sönmez Kutlu'nun Makaleleri.....	142
EK.2. Çeviri Eserleri	145
EK.3. Gazete Yazıları	146
EK.4. Dergi Yazıları	147
EK.4.1. Yurtiçi Hakemli Dergilerdeki Yayınlar	147
EK.4.2. Yurtiçi Bilimsel Dergilerdeki Yayınlar.....	148
EK.4.3. Yurtdışı Bilimsel Dergilerdeki Yayınlar	149
EK.5. Söyleşileri	150

EK.6. Katıldığı Yurtiçi Panel, Konferans ve Seminerler	151
EK.7. Kongrelerde Sunulan Bildirileri.....	164
EK.7.1. Ulusal Kongrelerde Sunulan Bildiriler.....	164
EK.7.2. Uluslararası Kongrelerde Sunulan Bildiriler.....	165
EK.8. Katıldığı Televizyon Programları	168
EK.9. Katıldığı Radyo Programları.....	172
EK.10. Katıldığı Yurtiçi Projeler ve Raporlar	173
EK.11. Kitap, Makale Ve Vak’a Takdimi.....	174
EK.12. Sönmez Kutlu’nun Maturidilik Alanındaki Çalışmaları.....	178

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz./bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dn.	: Dipnot
Ed.	: Editör
GÜÇİFD	: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	: Hazırlayan
krş.	: Karşılaştırınız
ö.	: Ölüm tarihi
S	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.dğr.	: Ve diğerleri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

“Çağımız Türkiye’inde Mezhepler Tarihçiliği (Sönmez Kutlu Örneği)” adlı tezimizde amacımız Türkiye’de modern dönem İslâm Mezhepleri Tarihçiliği’nde önemli bir isim olan Sönmez Kutlu’nun hayatını, ilmî kişiliğini, eserlerini, mezheplere bakışını, mezhepler tarihçiliğini, bu alana yapmış ve yapmakta olduğu katkıları bütüncül bir şekilde incelemeye çalışmaktır.

Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihi disiplininin gelişmesine verdiği sayısız eserle katkıda bulunmuş ve özellikle İmam Mâturîdî ve Maturidilik, Alevîlik-Bektaşilik ve Seleflilik alanlarına yoğunlaşmıştır. Biz de çalışmamızda bu konuyu mezheplere bakışı başlığı altında ele alıp inceleyeceğiz. Kutlu’nun Mezhepler Tarihi’ne bakış açısını ortaya koyma adına farklı türdeki eserlerini analiz etmek gerekmektedir.

Kutlu, uzun zamandır Mezhepler Tarihi’yle ilgili yaptığı çalışmaları “Mezhepler Tarihine Giriş” adıyla kitaplaştırmıştır. Kutlu, genç araştırmacılara İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalını tanıtmayı amaçladığı Mezhepler Tarihine Giriş isimli kitabında Mezhepler Tarihi ile ilgili temel hususlara yer vermiştir. Bu çalışma Mezhepler Tarihinin tanımı, inceleme alanları, problemleri, kaynakları ve tarihçesi gibi hususlara bütüncül bir şekilde yer vermesi, Kutlu’ya özgü tasnif ve kavramsallaştırmaları içermesi açısından son derece önemlidir. Bu sebeple çalışmamızda Kutlu’nun uzmanlaştığı belirli mezhepler yanında, onun bir bilim dalı olarak İslam Mezhepleri Tarihi’ne kazandırdığı, kendi deyimiyle yeni araştırmacılara yol haritası olacak yöntemsel ilkelere de yer verilecektir. Bu eser Mezhepler Tarihi’nde yeni sınıflandırmalar ve kavramsallaştırmalar içermektedir. Çalışmada Günümüz Türkiye’inde Mezhepler Tarihçiliğini Sönmez Kutlu üzerinden örneklendirmek, onun bu alanda ortaya koyduğu eserleri incelemek, Mezhepler Tarihi’ne yapmış olduğu katkılar ve sistematize ettiği teorilerden bahsetmek temel amacımız olmuştur.

2. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Sönmez Kutlu, İslâm Mezhepleri Tarihi alanında kitaplar, makaleler, söyleşiler, çeviri eserler, dergi ve gazete yazıları, televizyon programları türlerinde birçok eser kaleme almıştır. Çalışmanın büyük bir kısmında Kutlu’nun kendi eserlerinden yararlanılmıştır. Bu eserler ışığında bilimsel araştırma yöntemleri nezdinde çıkarımlarda

bulunarak Mezhepler Tarihi'ne bakışını ortaya koymak temel amaç olmuştur. Kutlu'nun tezin ana temasını oluşturan Mezhepler Tarihçiliği bölümü için onun "Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri" ve "Mezhepler Tarihine Giriş" isimli eserlerinden istifade edilecektir. Bunun yanında Kutlu'nun Türkiye'deki Mürcie, Mâturîdîlik gibi mezhepler üzerine yapılan çalışmalara yön verdiği "Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri" ile "İmam Mâturîdî ve Maturidilik" gibi eserlerinin de çalışmamız açısından oldukça önemli olduğu ifade edilmelidir. Yine çalışmamızda Kutlu'nun hususiyetle üzerinde durduğu Alevilik meselesi için konu ile ilgili müstakil makale ve kitaplarından yararlanılmıştır.

Kutlu'nun Mezhepler Tarihçiliği'ne kazandırdığı yenilikleri, özgün fikirleri ve çalışma yaptığı konuları analiz edip değerlendirmeye tabi tutmak adına onun başta makaleleri olmak üzere sempozyumlarda sunduğu bildirilerinden, söyleşilerinden istifade edilmiştir. Ayrıca çalışmanın çatısını oluşturan içindekiler bölümünün oluşumunda büyük ölçüde "Mezhepler Tarihi'ne Giriş" kitabı kullanılmıştır. Her ne kadar farklı kaynaklardan faydalanılsa da çoğunlukla Sönmez Kutlu'nun eserlerine başvurulmuştur. Mezheplerin tasnifinde ve analizinde Kutlu'nun eserleriyle birlikte çağdaş dönem Mezhepler Tarihçileri'nin eserleri de yol gösterici bir nitelik taşımıştır.

Kutlu'nun Mezhepler Tarihi Yazıcılığı'nda ortaya koyulan yaklaşımları inceleyişi, mezhepleri zihniyetlerine göre tipolojilendirmesi ve bunu fikir-hadise-mekân irtibatı bağlamında ele alması bu çalışmada ana gövdeyi oluşturmaktadır. Kutlu, mezhepleri zihniyetlere göre tipolojileendirirken toplumları sosyolojik ve psikolojik temelli bir yöntem kullanarak ele almıştır. Kutlu'nun tipolojilendirmedeki altını çizdiği noktalar onun Mezhepler Tarihi'ndeki farkını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Çalışmada Kutlu'nun mezhepleri tasnifindeki ortaya koyduğu bu yenilik ve önemli gördüğü noktalar analiz edilip bilimsel bir zeminde değerlendirilecektir. Bu din söylemlerinin Mezhepler Tarihi'nde önemli bir yere sahip olması, çalışmadaki araştırmaya ve değerlendirmeye yönelik çabayı artırmaktadır.

BÖLÜM 1

SÖNMEZ KUTLU’NUN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Sönmez Kutlu’nun Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Öğrenim Hayatı

İslâm Mezhepler Tarihi araştırmacısı Sönmez Kutlu, 20 Mart 1963’te Erzincan’ın Refahiye İlçesine bağlı Aydıncık Köyü’nde dünyaya geldi. İlköğrenimini Aydıncık Köyü’nde tamamladı.¹ Erzurum İmam-Hatip Lisesi’ni 1981 yılında bitirdi. 1987 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. Yüksek lisansını “Mürcie’nin Doğuşu ve İ’tikadî Görüşleri” konulu teziyle Ankara Üniversitesi’nde tamamladı. 1994’te “Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir’de Yayılışı” başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. 1997 yılında doçent ve 2003 yılında ise profesör oldu.² İngilizce, Arapça, Kazakça ve Kırgızca bilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bölümü’nde ilmî çalışmalarına öğretim üyesi olarak devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.³

1.1.2. Mesleki Hayatı ve İlmi Çalışmaları

Sönmez Kutlu, İlahiyat Fakültesi’ni bitirdikten sonra 1988 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı’na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1992 yılında altı ay süreyle Araştırma ve Dil Geliştirme görevine istinaden İngiltere Londra Üniversitesi Soas Araştırma Merkezi’nde, Mezhepler Tarihi alanında araştırma yapmak üzere 1993’te 1 yıl kadar Mısır Kahire Üniversitesinde Araştırma ve Dil Geliştirme Görevi sebebiyle bulundu.⁴ Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde 1997-1999 yılları arasında

¹ Kutlu, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 8.

² Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 667.

³ Bkz. Kutlu, Sönmez, “Özgeçmiş”, <http://www.sonmezkutlu.net/özgeçmiş>, (erişim, 21 Aralık 2020).

⁴ Kutlu, Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Otto Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2018.

vekâleten Dekan Yardımcılığı görevini yürüttü. Burada İslâm Mezhepleri Tarihi ve Kelâm dersleri verdi.⁵ 2012 yılında 3-4 ay kadar Amerika Birleşik Devletleri Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü'nde "Batılı Araştırmalarda Alevîlik Algısı" isimli çalışma üzerine araştırma yapmak için misafir öğretim üyesi olarak bulundu.⁶

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Eğitim Koordinatörlüğü, Temel İslâm Bilimleri Başkan Yardımcılığı ve Din Öğretimi Program Geliştirme Komisyonu Üyeliği görevlerini yürüttü.⁷ Kasım 2014'te Kazakistan Al-Farabi Üniversitesi'nde Türkoloji Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak dersler verdi. 2014-2015 yılları arasında Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi'nde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendi alanında ders vermek üzere görevlendirildi.⁸ İslâm Mezhepleri ve İslâm düşüncesi ile ilgili yayınlanmış pek çok telif eser ve makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca İngilizceden ve Arapçadan çeviriler yapmıştır. Çeşitli bilimsel dergilerde hakemlik ve yayın kurulu üyeliği görevi bulunmaktadır.⁹ Makalelerini Türk Yurdu, AÜ İlahiyat Fakültesi, İslâmiyât, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi ve İslâmi Araştırmalar Dergileri'nde yayınladı. İslâmi Araştırmalar, Dinî Araştırmalar Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İslâmiyât gibi dergilerde yayın kurulu üyeliklerinde bulundu.¹⁰ TDV İslâm Ansiklopedisi'ne maddeler hazırladı.¹¹ 2019-2020 yılları arasında Taşkent'te bulunan Özbekistan Uluslararası İslâm Akademisi'nde Öğretim Üyesi olarak alanında dersler verdi.¹² Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.¹³

⁵ Kutlu, "Özgeçmiş"; Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*.

⁶ Kutlu, "Özgeçmiş".

⁷ Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017.

⁸ Kutlu, Sönmez, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar, (Hanefîlik- Maturidilik -Yesevîlik)*, Ötüken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019.

⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*.

¹⁰ Kutlu, "Özgeçmiş".

¹¹ Kutlu, Sönmez, "Kerramiyye", "Muhammed b. Kerram", "Mürchie", "Va'd ve Va'id" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı, 2000).

¹² Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-profesor-kutludan-ozbekistanin-imam-Maturidi-ilm-i-arastirmalar-merkezi-kurmasina-ovgu/1962012> (erişim, 23 Aralık 2020).

¹³ Kutlu, Sönmez, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı (İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler)*, Otto Yayınları, 4.Baskı, Ankara 2017.

1.2. Sönmez Kutlu'nun Eserleri¹⁴

1.2.1. Kitapları

Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihi alanında önemli eserler vermiştir. Düzenli ve titiz çalışmaları sonucunda ortaya çıkan çalışmaları İslâm Mezhepler Tarihi'ne büyük katkılarda bulunmuştur. Özellikle yüksek lisans ve doktora tezinin konusu olan Mürcie mezhebi hakkında çok az sayıda eser olması sebebiyle ileriki dönemde de çalışma yapıp bu alanda önemli eserler ortaya çıkarmıştır. Yine akademik çalışma yapacak olanların başucu kitabı niteliğinde olan, rehber ve yol gösterici olarak nitelendirilebilecek mezheplerin nasıl incelenmesi gerektiğini ele alan “Mezhepler Tarihi'ne Giriş” kitabını da İslâm dünyasına kazandırmıştır. Akademik hayatının ileriki dönemlerinde yine hakkında çalışma yok denecek kadar az olan İmam Mâturîdî ve Maturidilik hakkında ciddi çalışmalar yapmış, Maturidilik ve İmam Mâturîdî'nin akılcılığını gündeme getirmiş farklı zihniyet çözümlemeleriyle bu konu hakkında kaynak olabilecek nitelikte çalışmalar yapmıştır. Bu bölümde Kutlu'nun ilmî alanda önemli yer tutan kitapları incelenecektir.

1-Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri¹⁵: Mürcie mezhebi İslam düşüncesi içerisinde akılcı düşüncenin ilk örneklerinden birini oluşturan, birlik ve beraberlik yanlısı görüşleriyle döneminin pek çok problemine akılcı çözümler üretebilen bir mezhep olmuştur. Kutlu, doktora tezi olan bu kitabında Mürcie mezhebinin doğuşunu, teşekkül sürecini, yayıldığı bölgede kimler tarafından hangi sebeplerden dolayı benimsendiğini ve İslâm düşüncesine ne gibi katkılarda bulunduğunu objektif bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁶ Kutlu'nun bu eseri Mürcie hakkında kaleme alınan öncü eserlerden biri olması hasebiyle oldukça kıymetlidir. Bu eser halen günümüzde Mürcîî ve Hanefî gelenek üzere yapılan çalışmalara yön gösterir mahiyettedir.

2-İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)¹⁷: Bu eser “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat” olarak adlandırılan fırkanın aslında “Ehl-i Sünnet” ve “Hadis Taraftarları” telakkisini temsil

¹⁴ Bkz., “Ekler”.

¹⁵ Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2018.

¹⁶ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 11-12.

¹⁷ Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000.

ettiğinin ve “Sünnet” geleneğinin böyle bir telakkiye nasıl dönüştüğünün bir tespiti niteliğindedir. Hadis taraftarlarının amel-iman arasındaki ilişkiyle ilgili düşüncelerini ele almış ve iman hakkındaki tanımlara yer vermiştir. Çalışma, aklı ön planda tutarak Mürcîî akımla, Hadis Taraftarları akımının bir karşılaştırılması ve değerlendirilmesi niteliğindedir. Ayrıca ilk kaynak eserlerden olan Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam'ın Kitâbu'l- İmân'ın tercümesini de ele almaktadır.¹⁸ Bu kitap, günümüzdeki Selefilik tartışmalarıyla birlikte ilk gelenekçilere verilen önemin artmasıyla Kitabiyat Yayınları'nda farklı zamanlarda “Selefliğin Fikrî Arka Planı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler” adıyla iki kez basılmıştır. Daha sonra kitaba olan ilginin artması Otto Yayınları'nın da ilgisini çekmiş ve kitaba üçüncü eklenerek 2016 yılında tekrar basılmıştır.¹⁹

3-İmam Mâturîdî ve Maturidilik Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi (Seçki/Derleme)²⁰: Maturidilik mezhebi ve kurucusu olan İmam Mâturîdî hakkında ülkemizde kayda değer bir çalışma mevcut değildir. Ancak bu konuda ilk ciddi çalışmayı İmam Mâturîdî ve Maturidilik ile ilgili Almanca, İngilizce, Özbekçe, Arapça yazılmış önemli makalelerden bazılarını Türkçe'ye çevirerek ve bu konuyu inceleyen bilim insanlarının kaleme aldıkları sonraki makaleleri de ekleyerek seçki/derleme türündeki bu eseri Kutlu kaleme almıştır. Kutlu, bu çalışmanın ülkemizde Mâturîdî ve Maturidilik alanındaki eksikliği gidereceğini, bu alanda yapılacak olan yeni çalışmalara da rehber niteliği taşıyacağını vurgulamıştır. Ayrıca Kutlu, kitabın ismiyle ilgili Mâturîdî kelimesinin yazımı hakkında doğru yazılışının bu şekilde olduğunu, kendisinin de bu yazım şeklini kullandığını, ancak kitabında verilen yazarlara ait makalelerdeki bu kelimenin yazım şekline müdahale edilmediğini de eklemiştir.²¹

“Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî” başlıklı giriş yazısında Kutlu, Mâturîdî hakkında kaynaklardan ulaşılan bilgilerin yanı sıra kendi değerlendirmelerini de sunar. “Maturidiliğin Tarihî Arka Planı” başlıklı birinci bölümün temel konusu, Mâturîdî görüşün fıkıhta Hanefî itikatta Mürcîî bir esasa dayandığıdır. “Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Hayatı ve Fikirleri” başlığını taşıyan bölümün amacı, Mâturîdî ile onun Kelâm, fıkıh, tefsir ilmîndeki yerini ve genel olarak düşünce sistemini ortaya koymaktır. “Maturidiliğin Oluşumu ve Türkler Arasındaki Yayılışı” adlı bölümün konusu,

¹⁸ Bkz. Korkmaz, Sıddık, “Kitap Tanıtma İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)”, AÜİFD Cilt XLIII (2002), Sayı 2, s. 513-520.

¹⁹ Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka Planı*, Önsöz.

²⁰ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*.

²¹ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 17-24 .

Maturidilik ve Türk düşüncesi arasındaki bağı kurulmasıdır. Kutlu, bu bölümde Maturidilik ve Türk düşünce sistemi hakkında yazılan makaleleri vererek onlar üzerinden tespiti gitmiştir.²²

4-Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik²³: 2003 yılında Diyanet’in aylık dergisinin Mart sayısında “Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik Üzerine” Yaşar Çolak ile soru cevap şeklinde röportaj olarak yayınlanmıştır.²⁴ Aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarında 45 sayfa olarak basılmıştır. Tarihsel süreçte din anlayışındaki farklılaşmalar ya da farklı İslâmî bakış açıları ile Alevîlik-Bektaşîlik konusu incelenmektedir. Eserde mezhep ve din kavramı, mezheplerin ortaya çıkma sebepleri, toplumsal değişim, din ile ilgili metinlerin anlaşılması, İslâm düşüncesinde farklı din anlayışları ve Alevîlik-Bektaşîlik konusu derinlemesine ele alınmıştır. Ayrıca bu kitap bir sonraki vereceğimiz “Alevîlik Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk Tezkire-i Şeyh Safî” kitabında üçüncü bölüm olarak yer almıştır.²⁵

5-Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)²⁶: Kitap, Alevîliğin tarihi ve güncel sorunlarını ele almakla birlikte üç bölüm olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde “Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîliğin Dinî Statüsü” konusu ele alınmakta ve buna bağlı olarak onun bir din mi yoksa mezhep mi olduğu incelenmektedir. İkinci bölümde Modernleşme Sürecinde Alevîliğin Problemleri tartışılmaktadır. Alevîlik-Bektaşîliğin Diyanet’te temsil sorunu bunların başında gelmektedir. Kitabın üçüncü bölümü yazarın 2003 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından basılan “Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik” adlı kitabın kendisidir. Bu bölümünde “Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik” başlığı ile İslâm düşüncesi içerisinde farklı din anlayışları; “tepkisel-kabîlevî”, “akılcı-hadarî”, “gelenekçi-muhafazakâr”, “politik karizmatik-liderci”, “keşifçi-inzivâcî” ve “Alevîlik Bektaşîliğin Sorunları, Arka Planı” gibi birçok başlığa yer verilmiştir. Dördüncü bölüm ise Alevîliğin Yazılı

²² Gömbeyaz, İmam Mâtürîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi (Seçki/Derleme)., s. 464-466.

²³ Kutlu, Sönmez, *Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

²⁴ Bkz. Çolak, Yaşar, “Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik”, Diyanet Aylık Dergi, Mart (2003), Sayı 147, s. 5.

²⁵ Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2016, s. 9-14.

²⁶ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*.

Kaynakları olarak eklenmiştir.²⁷

6-Mezhepler Tarihine Giriş²⁸: Kitap, giriş kısmında Mezhepler Tarihi bilimini tanımlayıp tarihsel sürecinden bahsettikten sonra yedi bölüm, sonuç ve ek kısımlarından oluşur ve kaynakçayla son bulur. Kutlu, bu eseri yazma amacının, bu alandaki genç araştırmacılara Mezhepler Tarihi’ni tanıtmak ve bu alanda çalışma yapmak isteyenlere kılavuz niteliğinde bir eser sunmak adına Mezhepler Tarihi’nin tanımı, amacı, lüzumu, alanı, tarihsel gelişimi, kaynakları, temel sorunları ve günümüze kadar geçirdiği evreleri analiz etmek olduğunu belirtir. Bu kitap tezimizin omurgasını oluşturmaktadır. Kutlu’nun eserlerini yazarken kullandığı yaklaşımlar, Mezhepler Tarihi’nin Tanımı ve Amacı, Temel Kavramları, Sorunları ve İnceleme Alanları, Mezhepler Tarihi Bilimi’nin Doğuşu ve Gelişimi, Mezhepler Tarihi’nin Temel Kaynakları ve Kutlu’nun kendine has oluşturduğu Mezheplerin Zihniyetlerine Göre Tipolojileştirilmesi başlıkları kitabı oluşturan ana konulardır.²⁹

7-Çağdaş İslâmi Akımlar ve Sorunları³⁰: Bu eser, günümüz dinî oluşumlarının problemlerini ve bu olguya Batıda yapılan araştırmaların tutumlarını sorgulayıcı bir bakış açısıyla ele alıp farklı zamanlarda, farklı dergilerde neşredilmiş makale, çeviri ve söyleşilerden oluşmuştur. “Değişim sürecinde Müslümanları bekleyen bazı muhtemel sorunlar”, “Dinî akımların İslâm’ı tebliğ yöntemlerine eleştirel bir yaklaşım”, “Yenidünya düzeni karşısında alternatif bir İslâm Medeniyeti mümkün mü?”, “Kökencilik (Fundamentalizm) kavramı ve İslâmcı oluşumlar için kullanımı sorunu”, “Batılı araştırmalarda İslâmî uyanış olgusu ve sorunları”, “Barış, özgürlük ve merhamet peygamberi Hz. Muhammed” ana başlıkları ile “Ehl-i sünnet siyaset anlayışının dinî temellerinin sorgulanması” ve “İslâmî hareketler üzerine Hasan Hanefi ile bir söyleşi” adlı eklerden oluşmaktadır. Kutlu, bu eserinde ayrıca Hz. Peygamber’e atılan iftiraların ve yalanların asılsız olduğunu açığa çıkarmak için önceden yazılmış olan makalesine de yer vermiştir.³¹

8-Türkler ve İslâm Tasavvuru³²: Sönmez Kutlu’nun “Türkler ve İslâm Tasavvuru” adlı çalışması Türk Müslümanlığı olgusunu anlayabilmek, nasıl, niçin, ne zaman ve nerede teşekkül ettiği konusunda genel bir kanıya varmak amacıyla kaleme alınmıştır. Türklerde İslâm öncesi toplumsal ve dinî hayata bakış, Türklerin İslâmlaşma süreci,

²⁷ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safi)*.

²⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*.

²⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*.

³⁰ Kutlu, Sönmez, *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.

³¹ Kutlu, *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, s.12.

³² Kutlu, Sönmez, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İsam Yayınları, Ankara 2011.

Türklerde dindarlığın pratik boyutunda Hanefilik, inanç boyutunda Maturidilik ve tasavvufi boyutunda Yesevilik, Türklerin bilime ve sanata katkısı gibi önemli konular işlenmiştir. Kutlu, Türklerin İslâm macerası hakkında yeterince akademik çalışmalar olmadığını, bu konuyu tek bir bilim adamının değil çeşitli bilim dallarında çalışma yapan bilim adamlarının da ele almasının elzem olduğunu dile getirmiştir.³³

9-Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri³⁴: Eser, sosyoloji ve psikoloji alanlarının istatistikleri incelenerek, düşünce analizi yapılarak, eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşımla yazılmıştır. Kitabın birinci bölümü giriş niteliğinde olup 10 ana bölüm, 3 ek kısmı, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Aynı zamanda yazarın İslâm Mezhepleri Tarihi alanında ilmî toplantılarda tebliğ edilen bildirileri ve farklı dergilerde yayımlanmış makaleleri yeniden düzenlenerek bir bütün halinde sunulmuştur. Eser, İslâm Mezhepleri Tarihi'nin alanını, metodolojisini, kaynaklarını tanıtmak ve bu alanda çalışma yapacaklara yol haritası olabilecek niteliktedir. Sadece İslâm Mezhepleri Tarihi ve Kelâm ile ilgili olmayıp İslâm Tarihi alanında çalışma yapacaklara da yol gösterecek nitelikteki bu eser İslâm dünyasına kazandırılmıştır. Kitabın Ek-1 kısmında Mezhepler Tarihi'nin günümüze kadar gelmiş olan eserlerin yazarlarının ölüm tarihlerine göre sıralanmış listesi, Ek-2 bölümünde ise ilim dünyasında Mezhepler Tarihi'nin klasik kaynakları hakkında yazılan kitap ve makaleler yer alırken Ek-3 bölümünde Mezhepler Tarihi ile ilgili yapılmış olan akademik çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmamızın bel kemiğini oluşturan bir diğer eser de bu kitaptır. Özellikle Kutlu'nun kullandığı yöntemler, kaynak kritiği, zihniyetlerle ilgili çözümlemeleri, üzerine eğilim gösterdiği mezhepler, mezhepler tarihi yazıcılığı ve problemlere çözüm önerileri gibi birçok konuya eserde yer verilmiştir.³⁵

10-İslâm Mezhepleri Tarihi (El Kitabı)³⁶: Son dönem Müslümanlarının önemli problemlerinden biri de din esaslı gruplaşmalardır. Kur'an'da yer alan “hepiniz birden Allah'ın ipine sınıksız sarılın”³⁷ ifadesi, Hz. Peygamber'in, Müslümanların kardeş olduklarını ifade ederken, müminler dinî çatışmalar yaşamakta, farklı din anlayışları sebebiyle farklı dinî görüşler altında toplanmışlardır. Kur'an, asırlar öncesinden Müslümanları şöyle uyarmaktadır: “O şirk koşanlardan ki, dinlerinde aykırılığa düşmüşler de bölük bölük olmuşlardır ve her zümre, kendisinde bulunana râzı olup

³³ Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, s. 270.

³⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*.

³⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*.

³⁶ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*.

³⁷ Âl-i İmran 3/103.

gitmiştir.”³⁸ Ancak Müslümanlar bu uyarılara rağmen günümüzde bile mezhep adı altında gruplaşmayı tercih etmişlerdir. İslâm Mezhepleri Tarihi, temelde mezhep ismiyle tarihi süreçte ortaya çıkan ekolleri ele alır. Eserde de bu ekollerden genel özellikleriyle bahsedilmiştir. Kitapta her mezhep alanının uzmanı tarafından tarihçesi, genel çerçevesi, görüşleri, isimlendirilmesi, inanç esasları, ibadetleri ve günümüzdeki durumları şeklinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kutlu, eserin İslâm Mezhepleri Tarihi’ne Giriş kısmını Hasan Onat ile birlikte ele alırken Mürchie Mezhebinin Doğuşu, Teşekkülü, Tarihçesi ve Görüşleri bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Yine eserde Ehl-i Sünnet’in Teşekkül Süreci ve Fikrî Çerçevesi, Maturidilik Mezhebi, Vehhâbîlik, Ek-2 bölümünde yer alan Alevîliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi başlıkları Kutlu tarafından yazılmışken Ehl-i Sünnet’in Fikhî Boyutu bölümü de Kutlu ve Aydınli ortaklığında kaleme alınmıştır. Sönmez Kutlu da eserde hem yazar hem de editör olarak yer almıştır.³⁹

11-Selefilik’in Fikrî Arka Planı (İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler)⁴⁰: Kutlu’nun bu çalışması Selefilik’in doğru şekilde anlaşılması ve tarihsel arka planla bağının gün yüzüne çıkarılması bakımından önem arz eder. Kitap, Selefi anlayışın temeli olan Ehl-i Hadis geleneğini öncelikle iman-amel irtibatı yönüyle incelediğinden Ehl-i Hadis’in düşünce dünyasını ortaya koymak adına yapılmış ilk çalışmalardan biridir.

Kitap, Ehl-i Hadis geleneğinin ve zihniyetinin erken dönemini esas almış, bu dönemle ilgili birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Daha önce “İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi”⁴¹ adıyla basılan eser genişletilip üçüncü bölüm eklenerek bu çalışma meydana gelmiştir. Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde hadis taraftarlarının ortaya çıkışı ele alınırken ikinci bölümünde hadis taraftarlarının iman anlayışları hakkında bilgi verilmiş, son bölümde ise iman anlayışları değerlendirilmiştir. Kutlu, kitabın üçüncü bölümünü hem genel okuyucuya hem de Mezhepler Tarihi’nden farklı alanlara da hitap etmesi amacıyla sempozyumda sunulmuş bir tebliğ üzerinde çalıştıktan sonra yeniden güncellenmesi amacıyla kaleme almıştır. Bu çalışma Selefilik konusunu yeniden gündeme getirmesiyle Kelâm, Hadis ve Mezhepler Tarihi alanlarında akademik çalışma yapacak olanların ilgisini çekip rehber niteliği taşımaktadır. Kutlu’nun bu çalışması ilk

³⁸ Rûm 30/32.

³⁹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 3-16.

⁴⁰ Kutlu, *Selefilik’in Fikrî Arka Planı (İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler)*.

⁴¹ Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*.

olarak 2000 yılında Kitâbiyât Yayınları'nda "İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi" ismiyle basılmıştır. 2016 yılında da genişletilmiş haliyle Otto Yayınları tarafından yayınlanmıştır.⁴²

12-Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar (Hanefilik-Maturidilik -Yesevilik)⁴³: Kitap, yazarın çeşitli bilimsel platformlarda tebliğ edilmiş bildirileri ile ilmî dergilerde yayımlanmış makalelerinin bir araya getirilmesi ve bazılarının tekrar düzenlenmesiyle kaleme alınmıştır. Kitabın yazılış amacı İslâm dininin Türkler arasında inanç, ahlak ve yaşayış biçimlerinden Hanefilik ve Maturidilik ile ilgili eksik kalan bilgilerin giderilmesidir. Kitapta "Türkler Arasında İslâm'ın Yayılışı ve İslâm Anlayışının Oluşum Süreci, Türklerde İslâm Tasavvurunun Kaynakları; Hanefilik; Maturidilik ve Yesevilik, İmam Mâturîdî'ye Göre Diyânet-Siyâset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi, İmam Mâturîdî, Ahmet Yesevî ve Yunus Emre'de Ortak Değerler: İnsan, Akıl-İlim ve Vatan, Avrasya Coğrafyasında Dinî Bilginin Kaynakları ve Yeniden Üretilmesi" şeklindeki başlıklar bulunmaktadır. Ayrıca kitabın ekler bölümündeki "İmam Mâturîdî ve Maturidilik Üzerine Söyleşi" kısmı Kutlu'nun son zamanlarda çalışma yaptığı Maturidilik alanında soru-cevap niteliğinde olup önemli bilgiler içermektedir.⁴⁴

13-Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar⁴⁵: Genel anlamda Kelâmî/teolojik/mezhebi çağdaş konulara değinmesi ve günümüzdeki tartışmalı konulara yer vermesi eseri oldukça önemli kılmaktadır. Özellikle hassas bir alanda din-siyaset ilişkisine ait problemlere işaret etmesi ve çözüme yönelik deliller sunmasıyla ilahiyatçılara, siyasilere, araştırmacılara ve din-siyaset üzerine düşünen genel okur kitlesine hitap ettiği söylenebilir. Eser, içeriği itibarıyla İslâm dünyası adına önemli tespitlere, etkileyici yorumlara ve gerçekçi çözümlere yer vermesiyle güncelliğini korumuştur.⁴⁶ Üç bölüm ve iki ek kısmından oluşan kitabın birinci bölümünde "Din-Cemaat ilişkisi, İlahiyat Eğitimi, Diyanet ve Türk Müslümanlığı Sorunu", ikinci bölümünde "Alevîlik, Mezhepçilik ve Şîf-Sünnî Kutuplaşması Sorunu" ve üçüncü bölümde ise "Peygamber Algısı, Din-Siyaset İlişkisi ve İnsan Hakları Sorunu" başlıklarına yer verilmiştir. Ülkemizin dinî, ilmî, siyasi, kültürel sorunlarını ve

⁴² Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı (İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler)*.

⁴³ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar (Hanefilik- Maturidilik -Yesevilik)*.

⁴⁴ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar (Hanefilik-Maturidilik-Yesevilik)*, s. 11-14.

⁴⁵ Kutlu, Sönmez, *Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

⁴⁶ Aydın, Muhammet, "Kitap Değerlendirmesi Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar" Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2019), cilt:8, sayı: 16, Sayfa: 334-339.

gelişimini tüm yönleriyle ele alması açısından eser önem taşımaktadır. Bu eser ilim, kültür ve düşünce hayatımıza yeni ve anlamlı bakış açıları kazandırabilecek muhtemel bir çalışma olması hasebiyle önem arz etmektedir. Kitabın Ekler bölümünde yer alan Ek-1 kısmındaki “Mezhepler ve Selefilik Üzerine Söyleşi” bölümü Kutlu’nun Selefilik oluşumuna ne derece önem verdiğini ve bu alana ne kadar hakim olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu eser, ele alınan sorunlara çözüm üretmek amacıyla yazılmış ve çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerden oluşmuştur.⁴⁷

1.2.2. Makaleleri

Sönmez Kutlu, farklı türde yazılan eserlerin müellifi olduğu gibi alanında kaleme aldığı kitaplarının dışında İslâm Mezhepler Tarihi, Kırgızlar ve Dinî Hayat, Çağdaş İslâm Akımları, Alevîlik-Bektaşîlik, İslâm Bilimleri, Mehdilik gibi konularda pek çok makalenin de başarılı bir müellifi olmuştur. Kutlu’nun Türkçenin yanı sıra İngilizce ve Kırgızca yazılmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.⁴⁸

İslâm Mezhepler Tarihi hakkındaki görüşleri, düşünceleri, yorumları, mezhep kavramının tanımı, İslâm Mezhepler Tarihi’nin alanları ve sınırları, Mezhepler Tarihi’nin kaynakları, Günümüz Mezhepler Tarihi Yazıcılığı’nda ortaya atılan yaklaşımlar ve Kutlu tarafından sistematize edilen Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım ile Mezheplerin Zihniyetlerine Göre Tipolojilendirilmesi, İslâm Mezhepler Tarihi Yazıcılığı’nda ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri gibi konuları ele alan “İslâm Mezhepleri Tarihi’nde Usûl Sorunu” adlı makalesi, yine Günümüz Mezhepler Tarihi Yazıcılığı’nda ortaya atılan yaklaşımlar ve bu yaklaşımların kimler tarafından ortaya konulduğu ve Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım, Cumhuriyet Dönemi Modern Araştırmalarda Mezhepleri Anlamaya Dair Problemler, Cumhuriyet Dönemi’nde Mezhepler Tarihi’nde yapılan çalışmaların değerlendirilmesi gibi konuları işleyen “Cumhuriyet Dönemi’nde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları” makalesi, Selefliğin tanımı, dinî-politik bir ideoloji olması, Selefliğin diğer bazı mezheplerin sınırları içerisinde hapsedilmemesi gerektiği, Selefliğin tarihsel ve siyasi arka planına bakılırken hangi kaynaklardan yararlanılması gerektiği, Selefliğin tanımı yapılırken yabancı kaynaklarda geçen kavramların kullanımının yanlışlığı ve Selefilik hakkındaki yorumu konularında “Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve

⁴⁷ Kutlu, *Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ekler Bölümü.

Selefilîği Anlamaya Dair Sorunlar” makalesi, Kutlu’nun hem Yüksek Lisans hem de Doktora tez çalışmalarının konusu olan Mürchie mezhebiyle ilgili Mürchie mezhebinin isimlendirilmesi, ortaya çıkış sebepleri, ilk müntesipleri, ortaya çıkışı, Mürchie’ye ait ilk fikirler, Mürchie mezhebinin tarihi arka planı, Mürchie’nin itikadî, siyasi, fikhî ve tasavvufî görüşleri, Mürchie mezhebinin kolları, Mürchie mezhebinin İslâm düşüncesine yapmış olduğu katkılar ile ilgili kaleme aldığı “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları” makalesi Kutlu’nun önemli makalelerinden bazılarıdır.⁴⁹

Kutlu’nun son dönem İslâm Mezhepler Tarihi’nde üzerine yoğunlaştığı, çalışmalar yaptığı, çalıştaylara ve sempozyumlara katıldığı, tebliğler sunduğu konu İmam Mâturîdî ve Maturidilik’tir. Onun bu konuda yazdığı “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâturîdî” isimli makalesi bu alanda ortaya konulan ilk eserlerden olan kendisinin kaleme aldığı “İmam Mâturîdî ve Maturidilik” kitabının da zeminini oluşturur. Kutlu, bu makalesinde İmam Mâturîdî’nin yaşamış olduğu çevrenin dinî ve siyasi durumunu, İmam Mâturîdî’nin isminin nereden geldiğini, onun fıkıhçı, kelâmcı ve tefsirci yönünü, sufiliğe olan bakış açısını, siyasi görüşlerini, Mâturîdî’nin oluşturduğu bilgi kuramını, İmam Mâturîdî’nin neden geri planda kaldığını, Türk düşünce tarihi açısından ne kadar önemli olduğunu ve İslâm düşüncesine olan etkisi gibi konuları ele almıştır.⁵⁰ Kutlu’nun, bu saydıklarımızın dışında kendi görüşlerini ve yorumlarını açıkça ifade ettiği ve konuları farklı bakış açılarıyla ele aldığı birçok makalesi mevcuttur.⁵¹

1.3. Etkilendiği Fikir Adamları

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin 1949 yılında kurulması sonrasında 1949-50 öğretim yılında İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi kürsüsünün ilk hocası Yörükân olmuştur. Yörükân’ın 1954’teki vefatı sonrasında ise bu kürsüde ders veren bir diğer önemli isim Muhammed Tavât et-Tancî olmuştur. Yörükân ve Tancî Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yaptıkları çalışmalarla bu alanda yetişen öğrencileri fikirleriyle etkilemişlerdir.⁵² Sönmez Kutlu’nun da akademik hayatına Ankara

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Kutlu, Sönmez, <http://www.sonmezkutlu.net/?SyfNmb=1&pt=Anasayfa#> (erişim, 24 Aralık 2020).

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Kutlu, Sönmez, <http://www.sonmezkutlu.net/?SyfNmb=1&pt=Anasayfa#> (erişim, 24 Aralık 2020).

⁵¹ Ekler bölümünde Sönmez Kutlu’nun makalelerinin tümüne yer verilmiştir.

⁵² Çetin, Rabiye, “Kuruluşundan Günümüze Türkiye’nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği”, *Kader Dergisi*, Cilt 18, S. 2, 2020, s. 397-431.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde devam etmesi onun doğal olarak bu hocalardan fikrî anlamda etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu etkilenmenin Kur'an ve akla olan vurgu, eleştirel düşüncenin ilahiyat alanındaki önemi, güncel problemlere nasıl çözüm üretilmesi gerektiği ve Maturidilik konularında olduğunu, onun da bu alanlardaki çalışmalarının yoğunlaştığını görmekteyiz. Kutlu, Yörükân'ın Mezhepler Tarihi Yazıcılığı'nda kullandığı metodu İçtimaiyatçı yani Sosyal-Pozitivist Yaklaşım olarak isimlendirmiştir. Yörükân'ın Dinler Tarihi ve Kelâm ile ilgili yönü farklı kişiler tarafından tez çalışmasına konu olurken Mezhepler Tarihçiliği ile ilgili tez çalışması Kutlu'nun danışmanlığında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde yapılmıştır.⁵³ Kutlu, modern dönemde ülkemizde Mezhepler Tarihi'nin kendine özgü bir bilim dalı olması ile ilgili ilk çalışmaların Yusuf Ziya Yörükân tarafından yapıldığını tespit ederken bu alandaki çalışmaların klasik dönem Dinler ve Mezhepler Tarihçileri'nin metotlarıyla da desteklemeye çalıştığını söyler.⁵⁴ Ayrıca 5 Haziran 2021'de Sönmez Kutlu'nun moderatörlüğünde "Ankara İlahiyatta Mezhepler Tarihi Geleneğinin Kurucusu: Yusuf Ziya Yörükân" adlı bir panel gerçekleştirilmiştir. Bu panelde Yörükân'ın oğlu Turhan Yörükân, "Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği" teziyle Züleyha Karadere ve "Yusuf Ziya Yörükân ve Kelâm İlmi" teziyle Murat Memiş konuşmacı olarak yer almışlardır. Kutlu, bu panelde Alevîlik ve Maturidilik konularıyla ilgili ilk araştırmaları Yörükân'ın yaptığını ifade etmiş ve Yörükân'ın Alevîliğin yazılı kaynaklarıyla ilgili yaptığı araştırmaların kendisini bu konuya yönlendirdiğini dile getirmiştir.⁵⁵

Kutlu'nun Mezhepler Tarihi çalışmalarında fikir ve yöntem anlamında etkilendiği bir diğer önemli isim de Muhammed Tavât et-Tancî olmuştur. Tancî, ülkemizde modern dönem Mezhepler Tarihçiliği'ne katkı sağlamış önemli isimlerden biridir. Tancî, Mezhepler Tarihçiliği'nde kaynak kritiğinin kullanılmasında ve bu alanda bilimsel araştırmaların yapılmasında önemli bir rol oynayan ilim insanıdır. Muhammed Tavât et-Tancî, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde ilk doktora çalışmalarına danışmanlık yapmıştır. Ayrıca Kutlu, birçok eserinde analiz ettiği Mezhepler Tarihi yaklaşımlarından Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşımın Tancî tarafından ortaya atıldığını, onun bu yaklaşımı benimsediğinin ona ait ders notları ve takip ettiği ders

⁵³ Karadere, Züleyha, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

⁵⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 150-157.

⁵⁵ Kutlu, Sönmez, "Ankara İlahiyatta Mezhepler Tarihi Geleneğinin Kurucusu: Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükân", <https://www.youtube.com/watch?v=WlSn07Jhidk>.

programlarından anlaşıldığını da eklemiştir. Kutlu, Tancî'nin Mezhepler Tarihi'nde itikadî ve siyasi mezheplerin yanı sıra amelî mezheplerin de incelenmesi gerektiği fikrini ifade ederek bu bilimin alanını genişlettiğini de söylemiştir. Kutlu, Tancî'nin danışmanlığını yaptığı çalışmalarda birinci el kaynak olabilecek çalışmaları tahkik edip yayımlanmasını istemiştir. Tancî'nin yaptırdığı bu çalışma şuan İlahiyat Fakülteleri'nin Mezhepler Tarihi alanında kullanılan tahkikli neşirler adlı eserlerin zeminini oluşturmuştur.⁵⁶ 1953-1974 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâm Mezhepleri Tarihi kürsülerini yönetmiş olan Muhammed Tavî et-Tancî'nin Hayatı ve Mezhepler Tarihçiliği Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Sönmez Kutlu'nun danışmanlığında "Muhammed b. Tavî et-Tancî ve Mezhepler Tarihçiliği" adıyla yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır.⁵⁷ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Türkiye Diyanet Vakfı işbirliği ile 13-14 Ekim 2011 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Sönmez Kutlu'nun koordinatörlüğünde "Uluslararası Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu" adıyla bir sempozyum düzenlendi. Bu sempozyumda Sönmez Kutlu, açılış konuşmasını yaptıktan sonra sempozyumun ilerleyişi ve düzenlenmesi hakkında bilgi vermiştir. 40 kadar ilim insanı ve araştırmacı bu sempozyuma katılım göstermiştir. Kutlu, sempozyumda gerçekleştirdiği konuşmasında sempozyumu düzenleme amacının Tancî'ye olan vefa borcunu yerine getirmek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ 2015 yılında bu sempozyumda sunulan tebliğler ve çeviriler Sönmez Kutlu editörlüğünde Diyanet Vakfı Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır.⁵⁹

Sonraki dönemde İslâm Mezhepleri Tarihi kürsüsünün Yaşar Kutluay ve Neşet Çağatay (vekaleten)'dan sonra başkanlığını yapan Ethem Ruhi Fığlalı, Sönmez Kutlu'nun bizzat hocası olmamakla birlikte onu akademik düşünce oluşumu, mezhepler tarihçiliği ve metot anlamında önemli derecede etkilemiştir. Fığlalı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin rektörlüğünü yaptığı dönemde Kutlu'nun doktora çalışmasını bizzat inceleyerek yönlendirici bir rol üstlenmiştir.⁶⁰ Kutlu, Cumhuriyet döneminde

⁵⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 157-161.

⁵⁷ Koçak, Ebru, *Muhammed Tavid Tancî ve Mezhepler Tarihçiliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

⁵⁸ Demir, Ahmet İshak "Uluslararası Muhammed b. Tavî et-TANCÎ SEMPOZYUMU'nun Ardından", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, c. IV, S. 2 (Güz 2011), s. 149-167.

⁵⁹ Kutlu, Sönmez, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu 13-14 Ekim 2011*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.

⁶⁰ Kutlu, Sönmez, "Eldivan'dan 'İlmin Efeliğine' Bir Ömür: Prof.Dr. Hasan Onat", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 14, S. 1 (Bahar 2021), s. 42-94.

Mezhepler Tarihi'nde yeni açılımlardan biri olarak gördüğü Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşım'ın Tancî'den sonra önemli bir temsilcisi olarak Fığlalı'yı göstermiştir. Onun Din Bilimleri ve Mezhepler Tarihi çalışmalarında Tarihsel Yaklaşımı kullandığı da bilinmektedir. Kutlu, Fığlalı'nın Mezhepler Tarihi'nde neredeyse tüm konular hakkında araştırma yaptığını, kaynak olarak birinci el kaynaklara başvurduğunu, Arapça ve İngilizceden çeviriler yaptığını ve Mezhepler Tarihi'ne önemli katkılarda bulunduğunu zikretmiştir. Ayrıca o, Mezhepler Tarihi'nde Yörükân ve Tancî'den sonra kaynak kritiğini en çok kullananlardan biri olduğunu vurgularken onun araştırma ve incelemelerinde Vehhâbilik ve Hâricîlik dışındaki diğer konularda mezheplerüstü bir yaklaşım sergilediğini de dile getirmiştir.⁶¹ İslâm Mezhepler Tarihi alanında öncü isimlerden olan Fığlalı'nın, Onat ve Kutlu'nun alanda başarılı birer akademisyen, ilim adamı ve düşünce insanı olmasında büyük katkısı olmuştur.

İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalının duayenlerinden biri olan Hasan Onat, Kutlu'nun ilmî ve fikrî hayatına etki eden ve onun ilmî görüşlerinden de etkilenen önemli alimlerden biri olmuştur. Kutlu, Onat'ın ilk doktora öğrencisi, asistanı ve meslektaşları olup ondan neler öğrendiğini şöyle dile getirmiştir:

*Hasan Onat, hayatta iken bazı kimselerin yerli yersiz eleştirilerine tahammül etmesi ve çoğu kere gülüp geçmesi, bu konuda benim için önemli bir örnek teşkil etti. Kişisel kısır çekişmelerden hep uzak durmaya çalıştım. Onun bilimsel yönteminin temel ilkelerini oluşturan “kaynak kritiği”, “eleştirel yaklaşım”, “mezheplerüstü yaklaşım”, “fikir-hadise irtibatı”, “yaşayan mezheplerle ilgili canlı tanıklardan faydalanma”, “disiplinler arası yaklaşım” ve benzeri yöntemler benim araştırmalarımın da esasını oluşturdu. Öğrenciler için ders dışında kitap okutarak ilmî tartışma ortamları oluşturma ve fikirleri paylaşma imkânı yaratma konusunda benim için örnek oldu. Birlikte pek çok ilmî çalışma, toplantı, sempozyum ve tartışmada yer almam sebebiyle, onun ilmî nezaketi, mütevaziliği, kibarlığı ve paylaşımcılığından en fazla yararlananlardan birisi idim. Özellikle televizyonculuğu ve radyoculuğu konusundaki tecrübelerinden çok faydalandım.*⁶²

Kutlu, Ethem Ruhi Fığlalı ve Hasan Onat'la olan ilişkisini bir makalesinde Fığlalı hocanın sözleriyle şu şekilde ifade eder: “Fığlalı hocam, Hasan Onat hocam ve Sönmez

⁶¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 157-161.

⁶² Doğan, Recai, “Öğrencilerinin Gözünden Prof.Dr. Hasan Onat ‘İlme ve İnsanlığa Adanmış Bir Hayat’”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, s. 402-403.

Kutlu arasındaki ilmî geleneğin mahiyetini, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde birlikte katıldığımız bir panelde “Dede, Oğul ve Torun” olarak kavramsallaştırdı ve aynı masada birlikte yer almaktan gurur duyduğunu heyecan ve coşku dolu ifadelerle belirtti.”⁶³ Kutlu, Hasan Onat'ın da Fıglalı gibi Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşımı fikir-hadise irtibatı bağlamında kullandığını dile getirmiştir. Ayrıca Onat'ın kendisi de değil birçok teze danışmanlık yaptığını, kendisinden sonra gelen nesil için birinci el kaynakların kullanımı, problemlere eleştirel bakış açısıyla yaklaşma, bilimsel ve objektif olma, Tarihsel-Sosyolojik metodu kullanma hususunda kendisine rehber olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Kutlu, Onat'ın çoğu konuşmasında dile getirdiği “Akıl, Din ve Bilim” üçlüsünden yola çıkarak yeni bir bilim paradigması oluşturup bunu da piramitlerle ifade ettiğini söylemiştir. Onat, *Mezhepler Tarihi*'nde kullanılan bilimsel yaklaşımlardan ve bu yaklaşımların temelini oluşturan kök bilim paradigmasını odak noktası haline getirip beş aşamalı bir yöntem anlayışıyla bilimsel bilginin üretilebileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca Kutlu, Onat'ın kök bilim paradigması anlayışını gerçekleştirebilmek için birçok yola başvurduğunu da belirtmiştir.⁶⁵

⁶³ Kutlu, “Eldivan'dan ‘İlmin Efeliğine’ Bir Ömür: Prof.Dr. Hasan Onat”, s. 42-94.

⁶⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 157-161.

⁶⁵ Kutlu, “Eldivan'dan ‘İlmin Efeliğine’ Bir Ömür: Prof.Dr. Hasan Onat”, s. 42-94.

BÖLÜM II

MEZHEPLER TARİHÇİLİĞİ

2.1. Mezhep Anlayışı

Kutlu'nun İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalına kazandırdığı en önemli katkılardan biri mezhep anlayışı çerçevesindeki tespit ve değerlendirmeleri olmuştur. Kutlu, mezhep kavramını şöyle tanımlar: “Mezhep sözlükte görüş, anlayış, öğreti, farklı tutum ve davranış, benimsenen fikir ve gidilen yol gibi anlamlara gelir.”⁶⁶ O, çoğu eserinde mezhep kavramının tanımına yer vermiş ve mezhep olgusunu “Mezhep, bir dinin tarihinde görüş, yorum ve anlayış farklılıklarının kurumsallaşmış yapılarını ifade eder. Dolayısıyla mezheple kastedilen, İslâm’la ilgili görüş, anlayış ve yorum farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan siyasi ve itikadî sistemlerdir.”⁶⁷ şeklinde izah etmiştir. Kutlu, ayrıca mezhep kavramı için dinin anlaşılma biçimi olduğunu ifade etmiş ve mezheplerin dinî nitelikli beşeri oluşumlar olduğundan bahsetmiştir.⁶⁸ O, bir mezhebin oluşumunda birden fazla sebebin var olduğundan bahsederken insan unsurunun bu sebeplerin başında yer aldığını ifade etmiş ve her insanın kendine has görüş ve değerlere sahip olduğunu, bu nedenle de olgu ve olaylara farklı şekilde baktığını dile getirmiştir.⁶⁹

İlk dönem ve günümüz kaynaklarında fırka ile mezhep ortak kullanılan kavramlardır. Kutlu, fırka ve mezhep kavramlarının muhteva açısından farklılıklarına işaret etmiş ve mezhep kavramının fırkaya göre daha kapsamlı olduğunu ifade etmiştir. Fırkanın siyasî-itikadî farklılaşmaları ifade ettiğini zikreden Kutlu, mezhebin ise siyasî-amelî veya fikhî-amelî oluşumları içerdiğini söylemiştir. Mezhep kavramı fırkaya göre daha kapsamlı olduğu için Kutlu da yazılarında ele aldığı oluşumlar için mezhep isimlendirmesini kullanmıştır. Ayrıca o günümüzdeki yaygın kullanıma da atıfta bulunmuş ve siyasî-itikadî oluşumlar için mezhep ya da fırka, amelî-fikhî oluşumlar için ise fikhî mezhepler adının yaygın olarak kullanıldığını işaret etmiştir.⁷⁰

⁶⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 10.

⁶⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 10.

⁶⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 11.

⁶⁹ Kutlu, *Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*, Ek-1: Mezhepler ve Seleflik Üzerine Söyleşi, s. 339-375.

⁷⁰ Kutlu, Sönmez, “İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’esi I”, *Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantıları 1-15*, İstanbul 2005, s. 394.

Kutlu'ya göre mezhepler, ilk dönemlerde yaşanmış olan siyasi ve tarihi hadiselerle dayanan bakış açılarını tüm dönemler adına değişmez ilkelere dönüştürmüşlerdir. Düşünsel farklılık arz eden bu mezhepler zamanla varlık amaçları olan hayatın farklı alanlarında karşı karşıya kalınan problemlere çözüm üretmek yerine düşünce özgürlüğüne engel olmuşlardır. Mezhep müntesiplerinin mezhep adına ortaya koydukları değişmez doğruları, insanları ve toplumları belirli bir kalıba sokma, onların inançlarına müdahale etme, batıl inançlarını yok etme adı altında insanlara zarar vermişlerdir.⁷¹

Tarihi süreç içerisinde pek çok itikadî ve fikhî mezhep ortaya çıkmış ancak bu mezheplerden bir çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilen mezhepler ise bu süreçte değişim ve dönüşümlere uğramıştır.⁷² Kutlu, mezheplerin kendilerini tekrar var etmenin yolunun diğer mezheplere düşmanlık ve nefret beslemekten geçtiğini, kendi görüş ve inançlarını kabul ettirmek için de geçmişi yeniden inşa etmeye çalıştıklarından söz etmiştir.⁷³ Ayrıca o, mezheplerin bu çabaları sonucunda sosyal hayatta derin izler bırakarak varlıklarını sürdürmüş olduklarını ve sürdürmeye de devam ettiklerini ortaya koymuştur. Kutlu'ya göre mezhepler ele alınırken ortaya çıktıkları dönemin düşünce yapıları ve zihniyetleri de dikkate alınmalıdır. Mezheplerin ortaya çıkışı, tarihî, politik-dinî ve beşerî bir olgu olduğundan, insanların farklı kültürlere ve düşüncelere sahip olmaları farklı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan tüm gruplar kendi anlayışlarını mutlak doğru olarak kabul etmiş, ve bu doğruları ayetlerle ve hadislerle desteklemişlerdir.⁷⁴

Kutlu'nun ifade ettiği bu olay ve olgular, dinin farklı anlaşılmasına ve sistemleşmesine neden olmuştur. O, mezhepleri amelî, fikhî ve sufi oluşumlarına göre şu şekilde açıklamıştır: “Hâricîlik, Şîa, Mürcie, Mu'tezile, Hadis Taraftarları, Maturidilik , Eş'arîlik vb. itikadî/Kelâmî fırkalar; Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Ca'ferî gibi amelî/fikhî mezhepler ve daha geç dönemde ortaya çıkan Yesevîlik, Nakşîlik, Kâdirîlik ve Rifâîlik ile Bektaşîlik formu içerisinde yaşayan Alevîlik gibi mistik oluşumlar ve kurumsallaşmaların tezahürleridir.”⁷⁵ Ayrıca Kutlu, bunların dışında daha bir çok mezhebin var olduğunu ancak bunların çoğunluğunun günümüze

⁷¹ Kutlu, Sönmez, “Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatışmasının Temel Dinamikleri ve Çözüm Yolları: Çözümleyici ve Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Dinî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* (Konya, Mayıs 17-18/ 2013), ed. Muhiddin Okumuşlar, Necmettin Güney ve Aytekin Şenzeybek, C. 1, ss. 169-193, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay., Konya 2016.

⁷² Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 35.

⁷³ Kutlu, *Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*, s. 254.

⁷⁴ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 119.

⁷⁵ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 119.

kadar gelemediğini de vurgulamıştır.⁷⁶ Kutlu mezhep anlayışı çerçevesinde mezhebin insani ve toplumsal boyutunun varlığı, mezheplerin din ile özdeşleşmesinin yaratacağı problemler gibi pek çok hususta yaptığı tespit ve değerlendirmeleriyle mezhep olgusunun anlaşılmasına yönelik katkılarda bulunmuştur.

2.2. Mezhebî Yapıları Oluşturan Unsurlar

Siyasi, dinî-kültürel ortamda farklı zaman ve mekanlarda kişiler ve düşünceler etrafında gruplaşan pek çok oluşum ortaya çıkmıştır. Kutlu bu oluşumların mezhep olarak algılanması ve mezhep hüviyeti kazanabilmesi için birtakım öğelere ihtiyacı olduğunu söylemiş ve bunları sistematik olarak dörtlü bir tasnif içerisinde ele almıştır. Kutlu, bu öğeleri şu başlıklar altında incelemiştir:⁷⁷

2.2.1. Sistematik Teoloji

Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan mezhepler oluşumlarını tamamlayabilmek için Mezhepler Tarihi'nin inançla ilgili temel sorunları üzerine sistemli ve düzenli düşüncelerden oluşan bir görüş meydana getirmişlerdir. Oluşumlarını tamamlayamayan zümreler herhangi bir grubun esas ilkelerine uyarak o grubun bir alt kolu olarak görülür. Kutlu, İslâm Mezhepler Tarihi'nde oluşumlarını tamamlayan zümrelere Hâricîliği, Şîa'yı (Zeydîyye, İsmâîliyye, Onikiimâmîyye), Mürcie'yi, Mu'tezile'yi ve Ehl-i Sünnet'in iki önemli kolu olan Eş'arîlik ve Maturidîliği örnek olarak vermiştir. Ona göre bu mezheplerin temel ilkeleri ve bu ilkelerin tartışılmasıyla ortaya konan görüşler İslâm Mezhepler Tarihi'nin omurgasını oluşturur. Kutlu, sistematik teolojiye örnek olarak da Allah ve sıfatları, peygamberlik, iman ve büyük günah, kader, devlet başkanlığı gibi konuları örnek vermektedir.⁷⁸

2.2.2. Yazılı Edebiyat

Siyasi ve itikadî bir zümrenin mezhep olarak kabul edilebilmesi için temel görüşlerinin yanı sıra bu görüşleri ve ideolojilerini içeren yazılı eserler bırakmalı şarttır.

⁷⁶ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 119.

⁷⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 363.

⁷⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 363.

Kutlu, bir oluşumun mezhep kabul edilebilmesi için eser bırakmanın, o mezhebin devamının sağlanmasının, görüşlerinin muhaliflerine karşı savunulabilirliği gibi konuların öneminden bahseder. Ortaya koyulan bu eserler mezhebin dinamik yapısını, sistematikliğini, uyumunu ve devamlılığını sağlar. Ayrıca Kutlu, Kelâmî konuda yazılmış bir eseri okuduğumuzda eserin müellifinin hangi mezhebe mensup olduğunun eserde ortaya koyduğu ve savunduğu görüşlerden anlaşılabilirliğini dile getirir. Mezhepler, tarihten günümüze kadar yazılı kaynaklar aracılığıyla gelmiştir. Kutlu, her mezhebin tarihi süreç içerisinde İslâm dünyasındaki önemli kültür havzalarında kendi medreselerini kurup kendilerine ait eserleri okutup mezhebin görüş ve düşüncelerini aktarmaya çalıştıklarını da ifade etmiştir.⁷⁹

2.2.3. Toplumsal Taban

Kutlu, bir oluşumun siyasi ve itikadî bir mezhep olarak kabul edilebilmesi için ortaya konulan sistematik teolojinin yanı sıra eserlerinin olması gerektiğini ve bununla birlikte mezhebin ortaya koyduğu nazariyeyi benimseyen bir toplumun da olması gerektiğini değinir. Yani mezhebin görüş ve düşüncelerinin bir toplumsal tabakaya yayılması ve onlar tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Ayrıca Kutlu, bir liderin görüşlerini sistemli bir şekilde ortaya koyup savunsa dahi bu görüş ve düşünceleri sürdürebilecek mezhep mensupları olmadığı sürece bu oluşumun mezhep hüviyeti kazanamayacağını da ekler. Bu görüşünü de mezhebin şu tanımından yola çıkarak destekler: “Belli görüşler ve fikirler etrafındaki teolojik-dinî veya fıkhi-amelî zümreleşmelerdir.” Kutlu, bazı mezheplerin tek bir etnik köken tarafından benimsendiğini, bazı mezheplerin ise tek bir soydan değil birden fazla soydan devam ettiğini ifade eder.⁸⁰

2.2.4. Fıkıh-Amelî Uygulamalar

Siyasi ve itikadî bir oluşumun mezhep olarak kabul edilebilmesi için bir diğer unsurun da hem fikhî hem de amelî uygulamalardaki uyumun önemi olduğunu dile getiren Kutlu, bazı mezheplerin fıkıh ve teolojilerini birlikte meydana getirdiklerini bazı mezheplerin ise ortaya koydukları fıkha göre ibadet ettiklerini vurgulamıştır. Buna

⁷⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 363-364.

⁸⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 364-365.

örnek olarak da Ebû Hanîfe'nin Mürchie'nin ve Maturidiliğin oluşumuna katkı sağlamasının yanı sıra fıkıh mezheplerinden olan Hanefîliğin de kurucusu olmasını vermiştir.⁸¹ Kutlu'nun verdiği bu örnekten de yola çıkarak mezhep oluşumunda fikhî ve amelî uygulamaların da önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Kutlu, teorik anlamda mezhep sayılma kriteri olarak zikrettiği bu dört unsuru, pratik olarak da bazı oluşumların mezhep sayılıp sayılmayacağını tespit için değerlendirmeye almıştır. Nitekim Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları* isimli eserinde Alevîliğin mezhep olup olmadığını bu kriterlere bağlı olarak değerlendirmiştir.⁸²

2.3. Din-Mezhep İlişkisi

Din ve mezhep arasındaki ilişki geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslâm'ın anlaşılmasında en büyük problemlerinden biri olmuştur. Genelde bu iki kavram anlam bakımından birbirine benzer kavramlar olarak kullanılmıştır. “Din, Allah'ın vahyine dayanan ilahi bildiriler, insani ve ahlaki olgunluğa ulaşmak için tutulacak en doğru yol”⁸³ olarak tanımlanırken mezhep ise dinin anlaşılma biçimi olarak ifade edilmıştır. Din de mezhep de insan içindir. İslâm'ı anlayabilmek için ortaya çıkan oluşumlar insana aittir.

Hiz. Muhammed hayatta iken bir gruplaşma yoktu sadece İslâm dinine mensup insanlar vardı. Hiz. Muhammed'in ölümünden sonra dinî söylemler adı altında birtakım gruplaşmalar, zümreleşmeler oluşmaya başladı. Bu zümreleşmeler daha sonra mezhep ismini aldılar.⁸⁴

Kutlu, insanların arasındaki dini anlama ve yorumlamadaki görüş farklılıklarını psikolojik, sosyolojik, tarihsel ve dinî bir olay olarak görür. İslâm tarihinde ortaya çıkan mezheplerin de din farklılığı olmayıp görüş farklılığı olduğunu dile getirir. Bu farklılıkların da zenginlik olarak görülebilmesi için mutlaklık iddiasında bulunmamalarına ve kendilerini İslâm'ın tek temsilcisi olarak görmemelerine bağlar. Kutlu, fırkaları, grupları, zümreleşmeleri; “hak-batıl, doğru-yanlış, sapık-bid'at ve benzeri”⁸⁵ şeklinde kategorilendirme yapmayıp insanın tabiatında var olan ve toplum

⁸¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 365.

⁸² Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, Önsöz.

⁸³ Serinsu, A. Nedim, (Ed.), (2009), *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara.

⁸⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 37.

⁸⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 38.

içerisinde sistemleşen bilgi kuramları veya zihniyetler olarak algılanmanın daha doğru olduğunu dile getirir.⁸⁶

Kutlu'ya göre hiçbir mezhep veya din söylemi kesin doğru ya da kesin yanlış değildir. Tüm oluşumların doğru düşünceleri olabileceği gibi yanlış düşünceleri de olabilir. İnsanlar içinde yaşadıkları ortama göre geçmişteki bilgilerine dayanarak dini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışarak yaşamak durumundadırlar. Tüm bu olgu ve oluşumlar insanî nitelik taşıdığı için her türlü inceleme ve eleştiriye açıktır. Bu, dinin anlaşılma biçimlerinin din olarak algılanması ve din olarak kabul edilmesi İslâm dininin daha dar kapsamlı bir yapıya bürünmesine sebep olacaktır. Bu sebeple din anlayışı geçmişe göre biçimlenip İslâm'ın evrenselliği ilkesiyle örtüşmeyecektir.⁸⁷

Kutlu, tüm dinlerin geçmişine bakıldığında hepsinde fırkalaşmanın, mezhepleşmenin veya gruplaşmanın olduğunu ancak bunların dinin aslını yansıtmadığını dile getirir. Bu nedenle mezheplerin din gibi algılanması yanlış olup mezheplerin temel amacı dinlerin inanç ve ibadet konusunda doğru algılanarak yaşanmasını sağlamaktır. Mezheplerin sosyal ve siyasi çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde bu çatışmaların ortaya çıkardığı bunalımları atlatabilmek, yeni çözümler üretebilmek için tezahür etmiş dinî ve toplumsal hareketler olduğunu söyler.⁸⁸

Kutlu, din ve mezhep arasındaki ilişkinin olumlu yönlerine olduğu kadar olumsuz yönlerine de dikkat çekmiştir. Kutlu'nun bu konudaki tespitleri oldukça önemlidir. Onun tespitlerine göre bazı mezhepler, siyasi açıdan meşrulaştırma aracına dönüşmekte ve kendilerini güncelleyemeyip işlevlerini yerine getiremez hale gelmektedir. Mezhep mensuplarının sonraki nesilleri ise kendi problemlerine çözümler üretmek yerine geçmişteki güncelliğini yitirmiş problemleri ele alıp bu problemlere de yine geçmişten çözüm bulmaya çalışmışlardır. Ayrıca mezhep taraftarları Kur'an'ı baz almak yerine mezhebin görüşlerini ön plana çıkarıp bu görüşlere dayanak oluşturmak adına Kur'an'a başvurmuşlar, bu durum ise Kur'an'ı bir bütün olarak algılayıp yorumlamalarını zorlaştırmıştır.⁸⁹

Kutlu, mezhep mensuplarının kendi fikirlerini insanlara kabul ettirdiklerini ve kendi dışındaki fikirleri ise yok saydıklarını dile getirirken kendilerini dinle bağdaştırmaları sonucunda ise İslâm dininin kendini güncelleyemeyip işlevselliğini yitirdiğini ifade eder. Ona göre mezhep önderlerinin görüşleri mutlak doğru kabul edilip çözümlere bu

⁸⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 38.

⁸⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 39.

⁸⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 39.

⁸⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 39-40.

görüşler doğrultusunda çare aranmış bu da Kur'an'ın çözüm odağı olarak kullanılmasını engellemişlerdir. Bu durumun sonucunda Müslümanların dinî konularda bilgi eksikliği giderek artmış, mezheplere körü körüne bağlanma, farklı görüş ve bakış açılarına saygı azalmıştır.⁹⁰

Kutlu, tarihi süreç içerisinde İslâm dünyasında birçok itikadî ve amelî mezhebin, felsefî ekolün ortaya çıkışının, Müslümanlar için bir zenginlik olduğunu dile getirmiş ancak mezhep mensuplarının görüşlerinin mutlak doğru olarak algılanıp din gibi görülmesinin İslâm dinindeki bu zenginliğin gelişip ilerlemesine engel olduğunu ifade ederken mezhep mensuplarının aşırı bir taassupla kendi görüşlerini savunduğunu diğer görüşlere saygı duymayıp bu görüşlerin yanlış olduğunu ispatlamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.⁹¹ Kutlu, günümüzde yaşayan farklı mezhep, tarikat ve cemaatlerin din anlayışlarının İslâm'ın ortak paydası yok sayılarak oluşturulduğunu, her mezhebin kendisinin kurtuluşa eren fırka olduğunu dile getirerek her topluluğun kendi din söylemini İslâm'la bağdaştırmaya çalıştığını söyler. İslâm dünyasında yaşanan geri kalmışlığın zemininde din söylemlerindeki düzensizliğin ve mezheplerin din gibi algılanmasının önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koyar.⁹²

2.4. Mezheplerin Ortaya Çıkış Sebeplerine Dair Tespitleri

Hz. Peygamber zamanında hiçbir mezhep bulunmamakta ve “Müminlerin kardeşliğinin”⁹³ ve Tevhid inancının hakim olduğu bir toplum esastı. Hz. Muhammed’e vahyin gelmesiyle birlikte Allah inancı olan, ahiret gününe iman eden ve Hz. Peygamber’in Allah’ın elçisi olduğunu kabul eden Müslümanlar topluluğu meydana gelmişti. Zamanla bu toplulukların bir kısmı çoğunluktan ayrılarak yeni görüşler altında toplandılar. Bu toplulukların bazıları yok olup giderken bazıları da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kutlu’ya göre mezheplerin doğuş sebepleri ele alınırken en temel unsurun insan gerçeği olduğu unutulmamalıdır. Elbette insan tek başına bir sebep olamaz. İnsanla birlikte toplumsal ve sosyal sebeplere, siyasi olaylara, eski kültür ve medeniyetler ile dinî metinlere de değinmek gerekecektir. Kutlu da mezheplerin doğuş sebeplerini beş başlık altında ele almıştır.⁹⁴

⁹⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 40.

⁹¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 41.

⁹² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 41-42.

⁹³ Hucurât 49/10.

⁹⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 43-44.

2.4.1. İnsan Unsuru

Din insan için vardır çünkü dini anlayan da yaşayan da insandır. İnsanın olduğu her yerde mutlaka din de var olmuştur. Kutlu da bu sebeple mezheplerin oluşumunda en etkili ögenin insan olduğunu ifade etmektedir. Ona göre her insanın olayları algılaması, anlamlandırması ve değerlendirmesi birbirinden farklıdır. Her insan özgün bir birey olduğuna göre, her insanın dini anlayışı da yaşayışı da benzer olmayacaktır. Özellikle anlamaya çalıştığı din gibi soyut bir konu olunca farklı algılamalar olması da muhtemeldir. İnsan sadece kendi algıladığıyla değil başkalarının dini nasıl algıladığını da araştırır ve kendi algılamasıyla karşılaştırma yapar. Aradaki farklılıklara bakarak kendisinin doğru ve yanlışlarını sorgulamaya başlar. Bu şekilde davranarak eksik yönlerini tamamlama ve yanlışlarını düzeltme imkânı bulur. Başkalarında gördüğü yanlışları ise eleştirir.⁹⁵

Mezhep anlayışı bölümünde de bahsettiğimiz gibi mezhepler itikadî-siyasi veya fikhî-amelî fark etmeksizin beşeri oluşumlardır diyen Kutlu, insanın olduğu her yerde dinî, fikrî ve siyasi bakış açılarındaki farklılıkların hep var olduğunu dile getirir. Ona göre her insan biricik ve kendine özgü olduğundan dolayı dinî grupların ve mezheplerin din anlayışlarındaki farklılaşmaların sebebi beşeri eğilimlerden kaynaklanmaktadır. Günlük hayatta da karşılarına çıkan dinsel sorunlar için farklı bakış açılarına göre bu problemlere çözüm bulduklarını ve kendi doğalarına uygun dinî oluşumlara katılım gösterdiklerini vurgulamaktadır. Özetle Kutlu, insanın var olduğu her yerde farklılık ve zenginliğin var olduğunu, bu zenginliklerin de onun din anlayışına yansımalarının son derece doğal olduğunu söyler.⁹⁶

2.4.2. Toplumsal Yapı

İnsan sosyal bir varlık olmasından dolayı içinde yaşadığı toplum, onu kendi değerler sistemine göre biçimlendirmektedir. Bu sebeple insan mensubu olduğu toplumun karakteristik özelliklerini taşır. Toplumun içinde hayatını inşa eden insan o toplumun sosyokültürel yapısından kendini soyutlayamaz. Kutlu, toplumun mezheplerin doğuşundaki etkisini şöyle açıklar: “Din anlayışında siyasi, sosyal, kültürel, coğrafi, tarihi gibi sebeplerin farklılaşmalara yol açmasıyla insanların belirli görüşler ve kişiler

⁹⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 44.

⁹⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 44; Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 51.

etrafında gruplaşmaları kaçınılmaz olmuştur. Bu gruplar kendilerine yeni bir isim vererek din anlayışlarının, inanç ve davranışlarının farklı olduğunu dile getirmişlerdir. Zamanla diğer insanlar da onların bu iddialarını kanıksayarak onları farklı görmeye başlamışlardır. Bu farklı anlayış biçimleri ileriki dönemlerde sistemleşerek insanların fikirlerini ve davranışlarını etkilemesiyle toplumsal hayatta mezhepler var olmaya başlamıştır.”⁹⁷

Kutlu’ya göre mezheplerin doğuşunda sosyal hayattaki değişimin, siyasi ve kültürel yapının önemi oldukça fazladır. İslâm tarihinde ortaya çıkan zümrelerin o ortamın dinî, kültürel ve siyasi düşünce yapılarından bağımsız olarak düşünülmesi olası değildir. Aynı toplumdan veya kültürden gelen yahut aynı coğrafi bölgede yaşayan insanların büyük bir kısmının aynı itikadî ve siyasi düşünceler içinde olması bu ifadeyi kanıtlar niteliktedir.⁹⁸

İnsanın doğuştan sosyal bir varlık olması, onun toplumda diğer insanlarla birlikte yaşaması ve hayatını devam ettirmesi gerçeğini ortaya çıkarır. Bu durumda insanların birlikte iş yapma, beraber hareket etme ve zümreleşmelerine neden olmaktadır. Kutlu’ya göre ortaya çıkan farklı dinî gruplar ve anlayışlarla ilgili farklılıkların da temeli buna dayanmaktadır. Sosyal hayatın sürekli devinim içinde olması, kendini yenileyip dönüştürmesi bu oluşumların da değişip, dönüşmesi ve yerini yeni bir harekete bırakmasıyla doğrudan ilgilidir. Bir mezhep farklı kültür ve coğrafyalarda birbirinden tamamen farklı bir şekilde kendini gösterir⁹⁹ diyen Kutlu, bazı mezheplerin başka coğrafi bölgelerde farklı tezahürlerinin olduğunu ifade eder.

İslâmiyet’ten önce cahiliye döneminde Arap kabileleri göçebe bir hayat yaşamaktaydı, neredeyse yok denecek kadar azı yerleşik hayata geçmişti. Kabilecilik anlayışının hâkim olması siyasi hayatı doğrudan etkilemişti. İslâmiyet’in gelmesiyle cahiliye dönemi adetleri Kur’an ayetleriyle revize edildi. Kutlu, sonraki dönemlerde Kur’an’ı anlama, yorumlama ve görüş farklılıklarını benimsemeye eski kültürel, sosyal yapılar ve siyasi olaylar incelenerek o dönemlerle ilgili çıkarımlarda bulunulduğunu dile getirir.¹⁰⁰

⁹⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 44-46.

⁹⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 44-46.

⁹⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 46.

¹⁰⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 47.

2.4.3. Siyasi Olaylar

İslâm dünyasında siyasi ve itikadî veya fikhî mezheplerin doğuşunda, gelişmesinde ve kurumsallaşmasında en önemli etken siyasi olaylardır. Mezhepler toplumsal hayatta etkin olma, siyasi gücü ve egemenliği ele geçirip devam ettirmek için dinin gücünden faydalanırlar. Tarihi süreç içerisinde hâkim güçlerin dini her zaman siyasi amaçla kullanmaları, dinin toplumu şekillendirmeyi kolaylaştırması ve yapılanların doğru kabul edilmesinde etkili bir unsur olmuştur.¹⁰¹

Kutlu, mezheplerin ortaya çıkışındaki siyasi olayların Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra gerçekleşmiş olduğunu ve bunun nedeninin de Hz. Peygamber'in yerine hiç kimseyi tayin etmemesinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu durumu eserinde şöyle açıklamaktadır: “Hz. Peygamber'in vefat haberinin yayılması üzerine Medine'nin ileri gelenleri içlerinden bir kimseyi halife seçmek üzere Sakifoğulları Gölgeği'nde toplandılar. Bu sırada durumdan haberdar olan Ebûbekir ve Ömer olay yerine geldiler. Medineliler İslâm'a hizmetlerini öne sürerek halifeliğin kendi hakları olduğunu düşünmekteydiler. Ebûbekir ve Ömer'in müdahalesinden sonra, hilâfet işini paylaşmayı teklif ederek: “Bir emir sizden, bir emir bizden olsun dediler.” Tartışmanın uzaması üzerine Ömer ileri atılarak halifenin Kureys'ten olması gerektiğine dair gerekçelerini izah etti, neticede Ebûbekir üzerinde anlaşma sağlandı.”¹⁰²

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra meydana gelen hilâfet-imâmet tartışması Hz. Ebûbekir'in halife olmasıyla son bulmuş gibi gözükse de tartışma konusu olarak gündemde kalmaya devam etmiştir. Kutlu, bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: “Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılından sonra baş gösteren hadiseler “Fitne Olayları” olarak tarihe geçmiştir. Sonunda Hz. Osman, Medinelilerin gözleri önünde şehit edilmıştır. Ümeyyeoğulları Osman'ın öldürülmesinden doğrudan Haşimoğullarını ve Hz. Ali'yi sorumlu tutmayı tercih etmişlerdir. Hz. Ali'nin öldürülmesinde sonra, isyancılar Hz. Ali'yi, hilâfet makamına getirmişlerdir. Muaviye Şam'da, Ali'ye bey'at etmeyi reddetmiştir. Talha, Zübeyr ve Aîşe, Osman'ın intikamı adı altında Ali'ye karşı ayaklanmış ve Cemel Savaşı olmuştur. Bazı Müslümanlar da “hangi tarafın haklı olduğunu bilmediklerini” ileri sürerek tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir.”¹⁰³

¹⁰¹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 53.

¹⁰² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 47-48.

¹⁰³ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 49.

Hiz. Osman'ın şehit edilmesi olayının hemen ardından Muaviye Hiz. Osman'ın intikamının alınması için bazı grupları Hiz. Ali'ye karşı ayaklandırmıştır. Muaviye'nin bu politik tavrı Osman'ın intikamının arkasında iktidar hırsının olduğunu bir göstergesidir. Müslümanlar arasında ortaya çıkan bu durum Sıffin Savaşı ile daha da körüklenmiştir. Savaş sırasında Muaviye'nin ordusunun mızraklara Kuran yapraklarını takmaları karşısında, Hiz. Ali'nin yanındaki bir grup Hiz. Ali'yi savaşın sonucunun Hakemlere bırakılmasına zorlamıştır. Bu durumun Hakem Olayı'nı hazırladığını görmekteyiz. Hakem Olayı'nın sonucunda da Hariciler adı verilen bir grubun oluşması tarihi kaynaklarda verilmektedir.¹⁰⁴

Kutlu'ya göre İslâm Tarihi'nde yaşanan bu olaylar ileriki dönemde ortaya çıkacak mezheplerin oluşumundaki problemlere zemin hazırlamıştır. Büyük günah problemi, imâmet-hilâfet problemi, iman-amel ilişkisi ve kader problemi bunlardan bazılarıdır. Dört halife dönemi ve sonrasındaki imâmet-hilâfet tartışması sonradan ortaya çıkacak olan mezheplerin de davranışlarını belirlemede etkili olacaktır.¹⁰⁵

2.4.4. Eski Kültür ve Medeniyetler

İnsan sosyal bir varlık olduğu için kültürel etkileşim içinde olması gayet doğaldır. Tarihi süreç içerisinde zayıf kültür ve medeniyetler her zaman güçlü medeniyetlerin himayesi altında kalmıştır. Bununla birlikte farklı kültürler birçok yönden birbirlerini etkilemişlerdir. Mezhepler meydana gelirken görülen farklılaşmaların büyük bir kısmı başka kültür ve medeniyetlerden etkilenmesi sonucu olmuştur.¹⁰⁶

Cahiliye Dönemi Arap Kültürü İslâm Mezhepleri'nin ortaya çıkmasında etkili önemli kültür unsurlarındandır. İslâm dini meydana gelirken Arap kültüründeki İslâm'a aykırı olan ilkeleri benimsemeyip kabul etmezken İslâm'a uygun olan ilkeleri kimi zaman kabul etmiş kimi zaman da bu ilkelere sessiz kalmıştır. İslâm dininin kabul etmediği ilkelerden bazıları zaman içerisinde tekrar aktif hale gelmiştir. Örneğin kabilecilik anlayışı İslâm'a uygun olmayan, ters düşen bir unsurken Hiz. Peygamber'in vefatının hemen ardından ortaya çıkan hilâfet-imâmet tartışmalarında kendini göstermiştir. Öyle ki Hiz. Osman'ın hilâfet makamına geçmesiyle kabileciliğin tekrar gündeme geldiğini görmekteyiz. Kutlu, "Hâriciliğin doğuşunda önemli etkenlerden

¹⁰⁴ Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri".

¹⁰⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 49-50.

¹⁰⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 50-51.

birisi olan “Kureyş’in merkezi otoritesine tepki” bu kabilecilik anlayışının ve bedevî bir hayattan yerleşik hayata geçişte yaşanan uyumsuzlukların ilginç ve değişik tezahürlerinden birisidir.”¹⁰⁷ şeklindeki değerlendirmesiyle İslâm mezheplerinin ilki olan Hâricîliğin doğuşuna etki eden kültür unsurlarından birine örnek vermiştir.

Dünya tarihine bakıldığında birçok kültür ve medeniyetin yıkılıp yok olduğunu görürüz. Ancak güçlü kültür ve medeniyetler hiçbir zaman tam anlamıyla yok olmaz, farklı biçim ve tezahürleriyle başka kültür ve medeniyetlerde kendilerini yeniden var ederler. Kutlu, bu durumu şu şekilde örneklendirmiştir: “İslâm’ın doğduğu ortamda Hristiyanlık, Yahudilik ve Putperestlik kültürlerinin etkileri hâkimdi. İslâm’ın gelmesiyle birlikte bu kültür unsurları tamamen yok olmayıp bir kısmı İslâm dininin içerisinde kendine yer buldu. İslâm dini farklı coğrafyalara yayılıp fetihler yapmasıyla Müslümanlar Bizans, Çin, Türk, Sasani ve Hint gibi farklı kültürlerle karşılaşp onlarla etkileşim içinde oldu. Bu kültürlerle mensup insanlar Müslüman olmalarıyla kendi kültürlerini tamamen yok saymayıp İslâm dini adı altında uzlaştırma yoluyla yaşatmaya çalıştılar. Diğer bir taraftan da yeni Müslüman olmuş farklı kültüre sahip insanlar yeni dinlerini anlama, yorumlama, yaşama konusunda farklı anlayış ve din söylemleri geliştirdiler. Örnek verecek olursak Alevîlik-Bektaşîlik ve Sünnî Türkler üzerinde Türk kültürünün yoğun bir etkisi bulunmaktadır. Bir başka örnek de Bahâîlik, Kâdiyânîlik ve İsmaililik gibi oluşumların üzerinde İran ve Hint kültürünün etkili olduğunu görmekteyiz.”¹⁰⁸

İslâm dini ortaya çıktığında Arap Yarımadasında Roma ve Sasaniler iki önemli siyasi güçtü.¹⁰⁹ Bu iki güçlü kültür ve medeniyete sahip devlet mücadele içindeyken İslâm ’ın doğup gelişmesiyle mücadele bu kültürler ile İslâm dini arasında yaşanmaya başlamıştır. Bu rekabet insanların kültürler arası etkileşimini arttırırken İslâm’ın farklı şekilde algılanıp yorumlanmasına neden oldu. Sasani Medeniyeti’yle etkileşime giren İslâm dünyasında hicri II. asırda ortaya çıkan Şîilik bu medeniyetin ve Fas kültürünün etkisi altında kalmıştır. Şîa’nın geliştirdiği ve imâmet nazariyesinin esasını oluşturan “Masum imam-karizmatik lider” anlayışının Sasani kültüründen yine Şîilikteki “ıstırap çekme” ritüelinin de Hristiyan kültüründen kaynaklandığı düşünülmektedir.¹¹⁰

Mehdi-Mesih inancı da hem Şîilikte hem de Sünnî anlayışta kendine yer edinmiştir.

¹⁰⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 50-51.

¹⁰⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 51.

¹⁰⁹ Bahadır, Gürkan, “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, Winter 2011, s. 724.

¹¹⁰ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 58.

Zira Kur'an'da inanç esasları olarak belirtilen hususlar arasında Mehdi-Mesih inancı geçmemektedir. Bu inancın Yahudi ve Hristiyan kültüründen gelmiş olma olasılığı oldukça yüksektir. Bu örneklerden yola çıkarak mezheplerin ortaya çıkışında farklı kültür ve medeniyetlerin etkisi bariz bir şekilde hissedilmektedir. Sadece medeniyetlerin etkileşiminden söz etmek eksik olacağından coğrafi ve ekonomik unsurların da etkili olduğu gerçeğini yadsımamak gerekir.¹¹¹

2.4.5. Dinî Metinler

Mezheplerin doğuşunda “insan unsuru, toplumsal yapı, siyasi olaylar ve başka kültür ve medeniyetlerin etkisi” kadar “dinî metinlerin”¹¹² de doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkisinden söz edilebilir. Burada dinî metinlerden kastımız nasslardır. Kur'an'daki bazı ayetlerin anlamı okunduğunda hemen anlaşılırken (muhkem) bazı ayetleri farklı yorumlanabilecek şekilde anlamı kapalıdır (müteşabih). Yani Kur'an ve hadislerin anlaşılması ile ilgili problemler farklı anlayışların ortaya çıkmasında ve sistemleşmesinde pay sahibi olmuştur.¹¹³

Allah ile insan/peygamber arasında iletişimi sağlayan bir kitap olan Kur'an vahiy yoluyla indirilmiştir. Vahiy yoluyla gerçekleşen bu iletişim sadece peygamberlere özgüdür. Bu olayın nasıl gerçekleştiği iletilen vahyin anlam ve lafız bakımından kime ait olduğu ve vahyin iniş sırasında meleğin ne gibi bir rol üstlendiği tartışılan bir konu olup Kur'an'da anlatılan konular o dönemki insanlar tarafından okunup anlaşılmaya çalışılırdı. Anlaşılamayan veya açık olmayan konular peygambere sorulup ondan açıklanması istenirdi. Ancak peygamberin vefatından sonra vahyin kaynağı ile olan ilişki son bulmuş bu sebepten Müslümanlar da kimi zaman anlayamadıkları Kur'an ayetlerini kendi bakış açılarıyla yanlış yorumlayarak kanıt olarak kullanmaya başlamışlardır. Mezheplerin ortaya çıkışında ve ilkelerinin sistemleştirilmesinde bu durum fazlaca görülmektedir. Kaldı ki bu durum ne Kur'an için ne de peygamberden aktarılan bazı hadisler için geçerli bir husus da değildir¹¹⁴.

Kutlu, Kur'an ve hadislerin bazılarının (anlamı kapalı olanların) farklı anlaşılmasından ve yorumlanmasından mezheplerin doğuşunun doğrudan sebebi olmadığını dile getirmiştir. Aynı zamanda İslâm Tarihi'nde ortaya çıkan mezheplerin

¹¹¹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 58.

¹¹² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 43-54.

¹¹³ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 54.

¹¹⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 54.

genel olarak siyasi, sosyal ve beşeri sebeplerden meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu fırkalara mensup insanlar kendi görüşlerini kabul ettirme ve delillendirme amacıyla Kur'an ve hadislerin özüyle bağdaşmayan teviller yapmışlardır. Öyle ki bu mezhep ve fırkalar Kur'an'a Allah'ın yüklediği anlamları da ekleyerek neredeyse Kur'an'ı kendilerine göre yeniden inşa etmeye kalkışmışlardır.¹¹⁵

2.5. Mezheplerin Zihniyetlere Göre Tipolojilendirilmesi

Mezheplerin Zihniyetlerine göre tipolojilendirilmesi Kutlu'nun İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalına yaptığı en önemli katkılardan biridir. Zira zihniyet, insanların dini anlama noktasındaki farklılıklarının anlaşılmasında en önemli araçlardan biri olmuştur. Kutlu, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu"¹¹⁶ adlı makalesinde. zihniyet kavramını, "olguların, hadiselerin, şeylerin belli bir biçimde görülmesine dolayısıyla bu anlayışla uyumlu tepkiler ve davranışlar gösterilmesini olanaklı kılan şey"¹¹⁷ şeklinde tanımlamıştır. Zihniyetle ilgili yapılan çalışmalarda bu kavramın toplumsal yönüne ağırlık verilmiştir. Kutlu da müstakil eserlerinde bu konuya değinmiş ve zihniyet-toplum ilişkisi üzerinde durmuştur. O, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren oluşum gösteren, bizim de detaylı şekilde ele alacağımız din söylemlerinin, asıl kimliklerini insanların psikolojik bakış açılarından, ait oldukları toplumun sosyokültürel, siyasi ve dinî metinlerinden aldığını dile getirmektedir.¹¹⁸

Kutlu'nun zihniyet çözümlemesiyle anlatmak istediği dinî-politik ya da itikadî-siyasi zümrelerin yahut da dinî fırkaların "örtük referans sisteminin"¹¹⁹ analizi şeklinde adlandırılabilir psikososyal çözümleme yapmaktır. O, mezheplerin ortaya çıkış sebepleri olan itikadî, siyasi ve psikososyal unsurların eski dinlerinin medeniyet ve kültürlerinin, felsefi düşüncelerinin, yaşadığı coğrafyanın ve toplumsal değişimin etkili olduğundan bahseder ve tarihsel din söylemlerini yeniden sınıflandırarak bu söylemleri meşruiyet zeminleri adı altında inceleyerek ortaya koymuştur.¹²⁰

Kutlu, insanın akıl sahibi, kuşku duyan, anlamaya çalışan, düşünen, sorgulayan, açıklayan, yorumlayan, anlamlandıran, kutsallaştıran ve tecrübe eden bir varlık

¹¹⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 54.

¹¹⁶ Ayrıca bkz., Kutlu, Sönmez, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyât*, IV 2001, S.4, s.15-36.

¹¹⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 13.

¹¹⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 13.

¹¹⁹ Kutlu, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", s.15-36.

¹²⁰ Kutlu, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", s.15-36.

olduğunu dile getirir. Tüm dinlerde ve mezheplerde ortaya çıkan söylem farklılığının nedeni insanların kişisel ve psikolojik farklılıklarına dayalı olduğuna dair araştırmalar bulunmaktadır.¹²¹ “Bireysel karakter farklılıkları ve insan tabiatındaki psikolojik eğilimler, bir etnolog tarafından etnik merkezli, bir filolog tarafından dilsel merkezli, bir sosyolog tarafından sosyal çevre merkezli okunabilir ve sınıflandırılabilirse de, bunlar psikolojik açıdan, en genel anlamda tepkisel/şiddet yanlısı, akılcı, gelenekçi, sezgici/tecrübeci, radikal ve uzlaşmacı tipolojiler ya da karakterler olarak okunup sınıflandırılabilir.”¹²² Kutlu’nun da bu ifadesinden anlaşılacağı üzere bu düşünce sistemlerinin temelinde insan psikolojisi ve sosyolojik verilerin yer aldığı söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde İslâm düşüncesinde yer alan farklı din söylemlerinin, ait oldukları toplumdaki insanların görüş, düşünce ve zihniyet farklılıklarından ve daha önce mensup oldukları medeniyetlerin din, kültür, siyasi ve ekonomik yapısından bağımsız olarak ele alınması çok doğru sonuçlar getirmeyecektir. Bu sebeple din söylemleri önceki sosyal çevre ve doğal çevrenin dinî, siyasi, kültürel ve toplumsal farklılıklarını da benimseyerek ortaya çıktıkları toplumları da etkiler.

Kutlu, Kur’an’da görünen ve görünmeyen varlıklarla ilgili sade ve anlaşılır bilgilerin varlığından söz ederken, Kur’an’ın görünen ve görünmeyen varlık alemlerini farklı tarzda ve edebi sanatlar kullanarak anlattığını da dile getirmektedir. Kutlu, aynı zamanda muhkem ve müteşabih ayetlerin olduğunu ifade etmiş, peygamberin yakınındaki insanlar kültür, anlayış ve zeka bakımından farklı olduklarından Kur’an’ı anlayışları ve algılamaları da aynı seviyede olmadığını söylemektedir. Kutlu’ya göre Kur’an’ın indirildiği dönemden uzaklaşmaya başladıkça insanların onu anlaması ve anlamlandırmasıyla farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Farklı anlayıştaki kişi ve gruplar da açık seçik anlaşılır bir metne bile insanları kendi inançları etrafında toplamak amaçlı tek bir ayetle ilgili birçok farklı yorum getirmişlerdir. Zümreler veya gruplar bu hedeflerine ulaşabilmek için tasavvuru güç yorumlar yapmışlar, her mezhep, zümre ve grup birbirinden tamamen farklı bir Kur’an tasavvuru inşa ederek ona aslından tamamen başka görev ve sorumluluklar yüklemişlerdir.¹²³

Kutlu, İslâm düşünce ekollerini bu açıdan değerlendirirken ekollerin ortaya çıkışında bu bakış açılarının önemli olduğunu, zamanla bir mezhepte birden fazla bakış açısının görüldüğünü ve farklı coğrafyalarda yaşandığından birbirlerinin yerine

¹²¹ Henry C. McComas, “The Psychology of Religious Sects”, London 1973.

¹²² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 17.

¹²³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 21.

geçebileceklerini ifade eder. Bu şekilde birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıkması o mezhebin doğuşuyla, sistemleşmesiyle, ait olduğu toplumun sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik şartlarının sürekli değişim içinde olmasıyla ilgilidir. Mezheplerin ortaya çıktığı toplum ve coğrafi bölgelerin değişmesiyle ortaya çıkan farklılıklar da değişime uğramaya başlar. Çünkü insan doğası gereği değişime her zaman açıktır. Ancak bu değişimler insanın doğasındaki asıl kişiliğiyle bir bütünlük arz ettiyse o zaman bu değişiklik uzun süre devam edebilir.¹²⁴ Sönmez Kutlu, bu görüşünden hareketle psikolojik eğilimlerin ve doğal tipolojilerin İslâm düşüncesine nasıl yansıdığını ve bahsi geçen din söylemlerinin her birinin kendine özgü özelliklerini esas alarak analiz etmiştir.

İslâm Mezhepleri Tarihi'nde zihniyet çözümlemeleri ve din söylemleri hakkında bugüne kadar kayda değer bir araştırma ve inceleme yapılmamıştır. Kutlu, bu konuyu derinlemesine inceleyerek din söylemlerinin meşruiyet zeminlerini, psikolojik ve sosyolojik, dinî metinler; zihniyet olarak tipolojileştirmesini ise tarihsel, gelenekçi, politik-karizmatik ve akılcı-hadarî din söylemlerinin zihniyet çözümlemesi olarak ele almıştır.¹²⁵ İslâm Mezhepleri Tarihi alanında böyle bir sınıflandırmayı ilk kez sistemli bir hale getiren Sönmez Kutlu'dur.

Kutlu, bu sınıflandırmanın neden yapılması gerektiğini bir makalesinde şu şekilde açıklar:

*Bizler tek bir din olan İslâm'ın, tarihte ve günümüzde onlarca farklı yorumu ve anlaşılış biçimi ile karşı karşıyayız. Geleneksel düşüncede ortaya konulan tasnifler ve bakış açıları İslâm düşüncesindeki fırkaların doğru anlaşılmasında yeterli olamamıştır. Bu fırkaların, din sosyolojisi, din psikolojisi ve bilgi sosyolojisinin verileri de kullanılarak yeniden analiz edilmesi ve tasnif edilmesi onların anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.*¹²⁶

Ayrıca bu kadar fazla olan bu farklılıklar henüz mezhepler ortaya çıkmadan Hz. Peygamber'in 73 fırka hadisine dayandırarak onun bir sonucu olduğu şeklinde açıklama yapanlar olmuş; ancak bu izahatın de durumu çözmekte yetersiz kaldığı görülmüştür. Çünkü bu görüşü benimseyenlerin bir kısmı sayıyı tamamlamakta zorlanırken bir kısmı da bu sayıyı aşmamaya çalışmıştır. 73 fırka hadisi ile ilgili ortaya atılan bu görüşlerin

¹²⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 21.

¹²⁵ Kutlu, Sönmez, "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 15, S. 29, 2017, s. 9-37.

¹²⁶ Kutlu, "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları".

İslâm düşüncesindeki mezheplerin tam anlamıyla ve doğru bir şekilde anlaşılmasında yeterli olmadığı söylenebilir.¹²⁷

Kutlu, bu sınıflandırmayı yaparken İslâmi düşünceyi meydana getiren itikadî ve siyasi düşünce ekollerini, fikhî mezhepleri, felsefi mektepleri ve mistik oluşumları din söylemleri olarak analiz etmiş ve beş farklı din anlayışı, yaklaşım biçimi ya da zihniyet tipolojisi ortaya koymuştur: 1) Tepkisel-Kabilevî Zihniyet, 2) Akılcı-Hadarî Zihniyet, 3) Gelenekçi-Muhafazakâr Zihniyet, 4) Politik-Karizmatik Liderci Zihniyet, 5) Keşifçi-İnzivacı Zihniyet.¹²⁸ Kutlu bu beş ana tipolojilendirmeyi daha dar anlamda şu şekilde sıralayıp açıklar: 1) Zahiri/Selefi Din Yorumu, 2) Bâtını/İrfani Din Yorumu, 3) Reyçi-Akılcı/Medenî Akılcı Din Yorumu.¹²⁹

1) *Zahiri/Selefi Din Yorumu*: Zahiri yorumda kişiler lafza takılırlar, lafızda ne görüyorlarsa onu anlamaya çalışırlar. Allah'ın ne demek istediğine değil ne dediğine bakarlar.

2) *Bâtını/İrfani Din Yorumu*: Kişilere kutsallık yükleyerek herhangi bir şekilde herkese göre akılla bilinen ortak gerçeklerin olmadığını, seçkinlerin gerçeklerinin olabileceğini, hakikate ulaşmanın yolunun dini yaşamının, Kur'an'ı ve peygamberi anlamının, günahsız ve masum bir imam yoluyla olabileceğini söylerler. Buna Bâtını din yorumu denir.

Kutlu, bugün İslâm dünyasının bu iki yorumu kullandığını söylerken Türkiye'de hakim alanda dini zahiri olarak anlayan zahiriciler ya da zahirden tamamen kopmuş Kur'an okumayı sapıklık olarak görecektir kadar ileri giden batıncıların yanı sıra üçüncü bir yol olan akılcı-reyçi din yorumunun da olduğunu dile getirir.

3) *Reyçi-Akılcı/Medenî Akılcı Din Yorumu*: Kutlu, bu din yorumunu ayetleri zahiri olarak dikkate alıp tevil yaparak zahirin ötesindeki manaları da kullanarak ama zahirden bütünüyle koparak ya da sırf zahire kilitlenerek dinin metinlerini anlamının mümkün olmadığı şeklinde açıklar.

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda isimleri zikredilen Mezheplerin Zihniyetlere Göre Tipolojilendirilmesi Sönmez Kutlu'nun bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹²⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 55.

¹²⁸ Kutlu, "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları", s. 9-37.

¹²⁹ Kutlu, "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları", s. 9-37.

2.5.1. Tepkisel-Kabilevî Zihniyet¹³⁰

Asabiyet ve kabilecilik ruhunun yoğun olarak yaşandığı kabile toplumlarında hızlı değişimlerin yaşandığı dönemlerde insanlardaki şiddet yanlısı tutum, itiraz etme, kızgınlık, sinirlenme, saldırganlık duygusu artarak toplumsal bir hareket haline gelebilir. Tepkisel kabileci zihniyet farklı toplumlarda ve dinlerde farklı şekillerde kendini gösterir. Bu tepkisel kabileci ruhun ortaya çıkmasının temelinde ise toplum tabakaları arasındaki yaşanan hareketliliğe karşı çıkma vardır. Kutlu'ya göre bu hareketliliğe karşı çıkma ve şiddet yanlısı bir tutum sergileme, ortaya çıktığı toplumun mentalitesine dönüşür. Dinî alanda ortaya çıkan bu anlayışlar daha sonra tüm alanlarda görülmeye başlar. Kutlu, din anlayışlarının “kabilevî-şiddet yanlısı”, “karizmatik-toplumcu”, ya da “tepkisel-eylemci”¹³¹ din anlayışı şeklinde ifade edilebileceğini de söyler. Tepkisel-kabilevî din anlayışının özünü kavrayabilmek için bu düşüncenin psikolojik, siyasi, sosyal ve kültürel temelini derinlemesine araştırmak gerekir.

Arap toplumlarındaki yaşam tarzı bedevîler dediğimiz göçebe topluluklarının oluşturduğu kabile ve o kabileye ait bağımsız topluluklar şeklindeydi. Kabilelerin yönetim şekli tam bir devlet teşkilatıyla değil kabilenin lideri konumundaki reisleri yahut şeyhleri tarafından belirlenmekteydi. Kabile mensuplarının sert, kaba mizaçlı, kavgacı, savaşçı ve şiddete meyilli olmalarının temel nedeni kabileler arasındaki savaşlar, kan davaları ve hayat şartlarının zor olmasıdır.¹³²

Kutlu, bedevî topluluklarına ait kabile mensuplarının yazılı kültür ve sistemli bir düşünce yapısına sahip olmamalarından olayları çözümlerken derinlemesine değil yüzeysel bir şekilde ele aldıklarını ve bu sebeple farklı bakış açılarını ve düşünce yapılarını kabul etmediklerini, kendi fikirlerini de başkalarına karşı savunurken delil kullanmak yerine baskıcı ve saldırgan bir eğilimle yaptıklarını ifade eder.¹³³

Kutlu, tepkisel-kabilevî zihniyetin ve bu zihniyete sahip insanların nasıl ortaya çıktığını açıklarken İslâm düşüncesinde bu zihniyetin temsilcileri olarak Hâricîleri ve

¹³⁰ Bu zihniyetin Şîarî durumunda olan temel ilkesi şöyledir: Din, iyilik ve dinî emirleri yerine getirmektir (İnne'd-dîne tâatun), “Din Zalim Sultan'a karşı kıyam ve ayaklanmadır (İnne'dDînebi'l-hurûc ve'l-isyan ala's-sultân ez-zâlim”); Muharebe veya cihad, dinin bir parçasıdır (el-Muhârebe mine'd-dîn, Bkz. el-Câhız, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri Türklerin Faziletleri, çev. Ramazan Şeşen, Ankara 1988, s. 69.

¹³¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 21.

¹³² Kutlu, Sönmez, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm'î İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, Yayına Hazırlayan İsmail Kurt, Seyit Ali Düz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.424.; Akyol, Taha, *Hâricîlik ve Şîa*, İstanbul 1988, s. 124.

¹³³ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm'î İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, s. 424.

kısmen de Vehhâbîleri göstermiştir. Hâricîler, büyük bir kısmının bedevîlerden, çok az bir kısmının da şehirlilerden oluştuğu bir topluluktur¹³⁴. Son dönemlerde ortaya çıkan Vehhâbîlik Hâricîler ile aynı zihniyete sahip olup ortaya çıktığı toplumlarda Yeni Hâricîler olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle Hâricîlerin ve Vehhâbîlerin sahip olduğu fikirler yerleşik hayata geçmemiş ya da yeni geçmekte olan toplumlara çekici gelmiştir.¹³⁵

Kutlu, tepkisel-kabilevî zihniyetin temsilcisi olarak gördüğü Hâricîlerin nasıl ortaya çıktığını ve birtakım fikirlerini şu şekilde izaha çalışmıştır:

Bedevî Araplar Müslüman olduktan sonra yerleşik hayata geçmek zorunda kaldılar. Çoğunluğu Basra ve Kufe gibi şehirlere yerleşti. Teşkilatlı bir siyasi otoritesi ve kanunları olan devlet içerisinde yaşamaya başladılar. Yerleşik hayata yeni geçmekte olan bu insanlar Hz. Osman'ın öldürülmesiyle iyice ortaya çıkan Emevi-Haşimi çekişmesi ve kabileler arası grupla birlikte asabiyet ruhlarının depreşmesi sonucu Kureyş'in otoritesine itaatte ve medeni hayatın kanun ve kurallarına, kurumlarına ayak uydurmada güçlükler yaşamaya başladılar. Hz. Ali ve Muaviye arasındaki iktidar mücadelesi her iki tarafı savaş meydanında karşı karşıya getirince, meselenin halli için iki hakem tayin edilmesi ve verecekleri karara uyulması kararı alındı. Bu karar bardağı taşıran son damla oldu ve sonunda Hâricîlik adıyla tarihe geçen grubun ortaya çıkmasına sebep oldu. Daha önce hakem tayinine razı olan ve Hz. Ali'yi de bu fikrî kabule zorlayan kimseler, bu defa fikir değiştirerek 'Hüküm ancak Allah'ındır.' sloganıyla Hz. Ali'ye karşı çıktılar ve hakem fikrîni kabul eden herkesi işlediklerini düşündükleri bu günah dolayısıyla tekfir ettiler.¹³⁶

Hâricîler bu olaylardan sonra saldırgan olan kabilevî zihniyetin sıkı tutumları içerisinde baskıcı ve zorlayıcı din söylemlerini dile getirdiler.

Hâricîler, bedevî toplumun getirdiği birtakım fikirler doğrultusunda İslâm'ı da kabilevî bir din gibi algıladılar. Yaptıkları yorumlarla İslâm dinine girişi zorlaştırıp İslâm'dan çıkışı kolaylaştırdılar. Şiddet yanlısı kaba mizaçlı davranışlarından dolayı büyük günah ve küfrü aynı kabul edip, büyük günah işleyenlerin imanını sorgulayıp birçok kişiyi yaşlı, kadın, çocuk demeden öldürdüler. Öyle ki bu tutumlarından dolayı kendi aralarında da birlik ve beraberliği sağlayamayıp günümüze kadar gelemeler.

¹³⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 22.; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, İstanbul 1983, s. 75.

¹³⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 23-25.

¹³⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 23.

Ancak Hâricîliğin bir kolu olan İbâzîyye sert ve şiddet yanlısı tutumunu bırakıp ilimle ilgilendiği ve kendilerinden farklı düşüncelere saygı ve hoşgörü çerçevesinde baktığı için günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.¹³⁷

Kutlu, Hâricîlerin baskıcı, sert, katı tutumlarının, kendi gibi düşünmeyenleri ve inanmayanları küfürle itham etmeleri bakımından yakın zamanda Mısır'da, Türkiye'de ve bazı yerlerde ortaya çıkan aykırı gruplarda yeniden kendinî göstermeye başladığını söylemiş hatta bu grupların kullandıkları kavramların ve kuralların Hâricîlikle olan benzerliğini dile getirip Vehhâbîlerin Yeni Hâricîler olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.¹³⁸

Kutlu, tepkisel-kabilevî zihniyetin temel özelliklerini şu maddelerle özetlemiştir: “Medeni hayata uyumsuzluk, Katı, sert ve şiddet yanlısı dünya görüşü, Sistematik düşünceden yoksunluk, Katı ve mutaassıp bir dindarlık, Nassları zahiri ve literal okuma, Dışlayıcılık ve tekfir etme, Farklı görüşlere ve anlayışlara tahammülsüzlük, Karizmatik toplum anlayışı (Kabile/Asabiyet), Siyasi otoriteyi tanımama, Sürekli bölünme, Mutlak doğruluk iddiası.”¹³⁹

2.5.2. Akılcı-Hadarî Zihniyet¹⁴⁰

Kutlu'ya göre İslâm düşüncesinde akılcılık şu şekilde ifade edilmiştir: “Nassların anlaşılmasında akli esas almak, bilginin kaynakları arasındaki akla duyular, haber ve sezgi karşısında öncelik tanımak ve aklın hüküm verme yetkisi olduğunu kabul etmektir.”¹⁴¹ O bu din yorumunu “Sorunların çözümünde akla, akıl yürütmeye, akli yetkinliklere başvurarak dini anlamaya ve sorunları çözmeye çalışan din yorumuna akılcı-medeni din yorumu denir.” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴² Akıl sahibi olan insan, araştıran, merak eden, anlamlandıran, olayları analiz eden, neden-sonuç ilişkisini sorgulayan bir varlıktır. Akılcı zihniyet sahibi insan içinde yaşadığı toplumun

¹³⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 24.

¹³⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 24-25.

¹³⁹ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm’i İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’eleleri*, s. 425.

¹⁴⁰ Bu zihniyetin Şîarı durumunda olan temel ilkesi şöyledir: Din, akılla, akıl yürütmeye ve delillendirme yoluyla bilinir. (*İnne’d-dîne bi’l-akli ve’n-nazari ve’l-istidlâl*); Din’in bilgi kaynağı akıl, şeriatın bilgi kaynağı işitmeye dayalı nakildir. (*Fe emme’d-dîn fe sebilehu el-aklu; ve’sşeria bi’s-semi*); Akıl, güvenilir bir ölçüttür. (*el-Aklu esâsun*); Akıl, önceliğe sahiptir; nas ise ona göre tevil edilir. (*el-Aklu evvelü ve’n-naklu/en-nassu müevvelü*); Din, birlik-bütünlük ve çoğulculuktur (*İnne’d-dine bi’l-cemâa*), Bkz. el-Câhız, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri Türklerin Faziletleri*.

¹⁴¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 25.

¹⁴² Kutlu, Sönmez, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Görüşleri” <https://youtu.be/2tdtUTGhFTU>, (erişim, 17 Temmuz 2021).

kültürünün, yapısının, siyasi düşünce yapısı ve gördüğü eğitimin çatısı altında, dinî, sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik alanlarda model olmuştur.

İnsanlık tarihinde akılcı zihniyete sahip insan yerleşik yaşamı benimsemiş hadarî toplumlarda, şehir devletlerinde kendinî daha fazla göstermiştir. Bu zihniyet sürekli ve düzenli değişim halinde olup öncelikle din ile ilgili alanlara daha sonra yaşamın tüm alanlarına yansıyabilir. Kutlu da eleştirel, sorgulayıcı ve akılcı olan bu zihniyeti “akılcı-hadarî ya da akılcı-çoğulcu din söylemi”¹⁴³ olarak adlandırır.¹⁴⁴

Kutlu, yerleşik hayata geçmiş, medeni diye adlandırdığımız hadarî toplumların kurum ve kuruluşlarıyla, yasalarıyla, siyasi teşkilat sistemiyle devletin tüm özelliklerine sahip olduğunu ve bu toplumların yöneticiler, âlimler, askerler, çeşitli meslek grupları, din adamları ve başka sosyal tabakalardan oluştuğunu ifade eder. Akılcı-hadarî toplumlarda farklı dinlerin ve farklı grupların bir arada yaşadığı, doğru ve iyinin kabilenin değil toplumun ve bireyin menfaatine göre belirlendiği bir anlayış esastır.¹⁴⁵

Kutlu, hadarî toplumların yazılı kültür ve sistemli bir düşünce yapısına sahip olduklarından olayları çözümlerken derinlemesine analiz ettiklerini ve bu sebeple farklı bakış açılarına ve düşünce yapılarına açık olduklarını, bazı istisnaların dışında kendi fikirlerini de başkalarına karşı savunurken baskıcı ve saldırgan bir eğilime sahip olmadıklarını ifade eder. Hz. Muhammed İslâmiyet’le birlikte Medine’de bir şehir devleti kurup kapalı toplum anlayışına sahip Arap kabilelerini birleştirip hadarî bir toplum haline getirmeye çalıştı. Hz. Muhammed’in temellerini attığı bu şehir devleti ilk halifeler olan Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer döneminde sistemleşmeye devam ederken Hz. Osman döneminde Emevi-Haşimi arasında siyasi alanda ortaya çıkan mücadele ve yönetim şeklini saltanatla yürütmek isteyen Emeviler yüzünden beklenen seviyeye ulaşamadı. İslâm’ın hedeflediği ve insanlara benimsetmek istediği akılcı-hadarî anlayış her ne kadar siyasi amaçların kullanımına maruz kalsa da toplum üzerinden silinmedi.¹⁴⁶

Kutlu, İslâm düşüncesinde akılcı-hadarî zihniyetin hangi toplumlarda ortaya çıktığını, ne gibi özelliklerinin olduğunu ve siyasi-politik emellerin bu zihniyeti istismar ettiğini izaha çalışırken, bu zihniyetin farklı tezahürlerinin olduğunu da ifade eder. Kutlu’nun şu ifadesinde de akılcı-hadarî din söyleminin temsilcileri olarak “Mürcie,

¹⁴³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 26.

¹⁴⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 26.

¹⁴⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 26.

¹⁴⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 27.

Rey Taraftarları (Hanefiler), Mu'tezile, Mâturîdîler, Meşşai Filozoflar ve Meşşailikten etkilendiği ölçüde Eş'arîlik sayılabilir.”¹⁴⁷ şeklinde belirtmiştir.

Kutlu, “tepkisel kabilevî zihniyet ile akılcı-hadarî zihniyetin”¹⁴⁸ farklılığını ve bu iki zihniyetin temsilcilerinin de birbirlerinden ne yönde farklı olduklarını, siyasi ve sosyal olaylardan yola çıkarak izah etmiştir. Mürcie iman kardeşliği esasını bozan Emevi-Haşimi mücadelesini engelleyebilmek için ‘din, birlik ve beraberliktir’ anlayışını temel alan ılımlı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Emevi ile Haşimiler arasındaki mücadelelere Hâricîlerin insanları tekfir etmelerine ve sert, şiddet yanlısı tutumlarına, Emevilerin Mevalilere uyguladıkları eziyete bir tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Farklı görüşlere açık olan, Müslümanların eşit olduğunu savunan, siyasi, dinî ve etnik ayrımcılığa son vermek isteyen bir anlayışı benimsiyordu. Bedevîliğin temsilcisi Hâricîlik iken, Mürcie ise hadarîliğin temsilcisiydi.¹⁴⁹ Mürcie’nin taraftarları Emevi-Haşimi mücadelesinde tarafsız olan şehirli Araplardan ve yerleşik hayat yaşayan Arap olmayan Müslümanlardan (Mevaliler) oluşuyordu.¹⁵⁰ Akılcı-hadarî zihniyetin temsilcisi olarak görülen Mürcie, akla önem vermesi sonucu Rey Taraftarları olarak da adlandırılmalarından dolayı Abbasilerin ilk döneminde baş kadılık ve kadılık görevlerine getirilmişlerdir.¹⁵¹

Akılcı-hadarî din söyleminin diğer bir temsilcisi olan Mu'tezile’nin kimler tarafından benimsendiği ve faaliyetlerini Kutlu şöyle açıklamıştır: “Mu'tezile, genelde Arap olmayan entelektüel çevrelerce sistemleştirildi. Akla ve akıl yürütmelere büyük önem veren Mutezili âlimler, yabancı din ve kültürlerle karşı İslâm’ın savunmasını yapıp bu konuda yüzlerce eser yazdılar. İslâm düşüncesinde, özgün ve akılcı bir ‘teoloji/Kelâm’ geliştirdiler.”¹⁵²

Mürcie’nin akli ön planda tutması ve akılcı fıkıh anlayışını Maturidilik ve Mu'tezile de benimsemiş ve bu alana önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan İslâmî bilimlerdeki yorum metodu olarak kullanılan dirayet metodunu ilk kez kendileri getirmişlerdir. Akılcı-hadarî din söyleminin bir başka temsilcisi olan İslâm felsefesi Mürcie ve Mu'tezilenin temelini attığı akılcı din söylemi üzerine ortaya çıkıp gelişti. İslâm felsefesinin önemli filozoflarından biri olan İbn Sînâ akli ön plana

¹⁴⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 27.

¹⁴⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 21-30.

¹⁴⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 27.

¹⁵⁰ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 89-91.

¹⁵¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 28.

¹⁵² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 28-29.

çıkarak Allah'ın insanoğluna verdiği iki önemli esastan birinin akıl diğzerinin ise vahiy olduğunu savunmuştur.¹⁵³

Kutlu'ya göre akılcı-hadarî zihniyet Mu'tezile'nin, Mürchie'nin ve Meşşai filozofların cezalandırılmasıyla gelişme gösteremedi ve etkisini yitirmeye başladı. Akılcılığın temsilcileri olan Hanefilik ile Maturidilik akılcı din söylemlerini tam anlamıyla koruyan âlimler yetiştiremediler. Akılcılık kavramının yanı sıra başka kavramlar da bu temsilcilerin görüşleri arasında yer almıştır.¹⁵⁴

Kutlu, akılcı-hadarî zihniyetin temel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: “Çoğulcu din anlayışı, Sistematik düşünce ve akılcılık (rey taraftarlığı), Bireysel sorumluluk, Bireysel dindarlık, Akla dayalı din ve dünya görüşü, Müslümanların eşitliği, Tevil sorgulama ve eleştirme, Farklı görüşlere ve anlayışlara tahammül.”¹⁵⁵

2.5.3. Gelenekçi-Muhafazakâr Zihniyet¹⁵⁶

İnsan tabiatı gereği değişime, düzensizliğe, kargaşaya karşıdır. İçinde yaşadığı, alışık olduğu düzenin bozulmasını istemeyip devam etmesini ister. Bundan dolayı yapılan değişikliklere olumsuz tepki verip karşı çıkar. Geleneklerine bağlı kalıp değişime ayak uydurmak istemez. Bu durumun sonucu olarak muhafazakâr ve gelenekçi olmak zorunda kalır. Tarihi süreç içerisinde ani bir şekilde kalıcı sosyo-kültürel, siyasi ve dinî değişimlerin olduğu dönemlerde insanın doğasındaki bu durum toplumsal gelenekçilik ve toplumsal muhafazakârlık haline gelir.¹⁵⁷

Kutlu, gelenekçi-muhafazakâr din yorumunu şu şekilde tanımlar: “Her şeyin çözümünü gelenekte arayan, yaşanmış dinî tecrübeler ve özellikle de ilk üç asrı esas alan bir din yorumundan bahsedilir. Buna da gelenekçi-muhafazakâr din yorumu denir.”¹⁵⁸ Kutlu, İslâm düşüncesindeki gelenekçi-muhafazakâr zihniyetin ve bu zihniyete sahip insanların nasıl ortaya çıktığını açıklarken bu zihniyetin temsilcileri olarak başta Hadis Taraftarları ve Selefiliği daha sonra da onların alt kolları olan Zâhirîlik, Şâfîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîliği göstermiştir. Hâricîler, büyük bir kısmının

¹⁵³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 30.

¹⁵⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 30.

¹⁵⁵ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm’i İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’elesi*, s. 426-427.

¹⁵⁶ Bu zihniyetin Şiari durumunda olan temel ilkesi şöyledir: Din, ilk üç neslin din ve dünya görüşünden ibarettir (*İnne’d-dine bi’l-âsâr*) ve din, ilk nesillerin dini anlayış ve yaşayışlarından ibarettir (*İnne’d-dine bi’s-sünne*). Bkz. el-Câhız, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri Türklerin Faziletleri*.

¹⁵⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 60.

¹⁵⁸ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Görüşleri”.

bedevîlerden, çok az bir kısmının da şehirlilerden oluştuğu bir topluluktur. Bu nedenle Hâricî fikirler yerleşik hayata geçmemiş ya da yeni geçmekte olan toplumlara çekici gelmiştir.¹⁵⁹

Hadis taraftarları hicri 2. asrın ikinci yarısında ortaya çıkmış, önemli ekollerden biri olup sadece hadislerle meşgul olmamış, Mürcie, Şîa ve Mu'tezile kadar etki bırakmıştır. Birlik ve beraberlik içinde olamayan Müslümanları bir çatı altında toplamak için çözümün sadece ayetlerde değil, ayetlerin yanı sıra hadislerde, sahabe ve tabînin sözlerinde olduğuna inanmışlardır. Bu sebeple bunların hepsini bir araya getirip, konularına göre sınıflandırıp, görüşlerinin tamamını hadislerle dayandırıp, insanları da buna yönlendirip, ayet ve hadislerden bağımsız olarak aklı kullanmanın sakıncalı olduğunu dile getiren bir zihniyet haline gelmiştir.¹⁶⁰

Kutlu, “gelenekçi/âsârcı din anlayışını”¹⁶¹ günümüze kadar benzer şekillerde ve farklı isimlerle geldiğini ifade ederek şu açıklamada bulunmuştur: “Sözü edilen din söylemi, bu zihniyetin temsilcileri tarafından yazılan eserlerin ve hadis koleksiyonlarının yayınlanması ve pek çok dile çevrilerek her eve girmeye başlamasıyla, yeniden, hem teorik hem de pratik olarak büyük destek görmeye başladı. Bunun etkilerini en fazla, Selefilik olarak kendisini takdim eden Vehhâbîlik, İhvânu'l-Muslimîn, Hizbü't-Tahrîr, Nurculuk, Cemaat-i İslâmiye ve Hindistan'da Ehlu'l Hadîs ile Ensaru's-Sünne'de ve Sünnî bazı tarikatlar üzerinde açıkça görmek mümkündür.”¹⁶²

Kutlu, gelenekçi-muhafazakâr zihniyetin temel özelliklerini maddeler halinde şu şekilde ifade etmiştir: “Asr-ı saadetin yüceltilmesi, Selefîn/ilk üç neslin görüşlerinin kutsallaştırılması, Sünnet/âsâr merkezli din ve dünya görüşü, Rey, Kelâm ve felsefe düşmanlığı, Yeniliklere (bid'at) ve yaratıcılığa karşı olma, Arapçılık, Kurtuluşa ermişlik iddiası, Zâhirî ve literal yorum, Tevile karşı olma, Sanat ve musikiye hoş bakmama, Katı ve mutaassıp bir dindarlık, Yabancılaşma, Dogmatizm, Dışlayıcılık ve tekfir etme, Farklı görüşlere ve anlayışlara tahammülsüzlük, Mutlak doğruluk iddiası.”¹⁶³

¹⁵⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 31.

¹⁶⁰ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm'ı İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, s. 427.

¹⁶¹ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm'ı İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, s. 428.

¹⁶² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 34.

¹⁶³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 35.

2.5.4. Siyasal-Karizmatik Liderci Zihniyet¹⁶⁴

İnsanın doğasında yönetme, hüküm verme, egemenlik arzusu gibi birtakım duygular vardır. Hatta bazı insanlar karşısındakine hükmetmeyi, onu yönetmeyi ister. Bu egemen olma ve hâkimiyet kurma, zamanla yönetimi ele alma, iktidar olma arzusuyla siyasi düşünceler içine girebilir. Bu sebeple kişi içinde yaşadığı toplumun politik ve dinî kültürünü kullanarak kendini kanıtlama çabasına girer. İnsanlar bazen kendilerini siyasi ve dinî bir lider olarak görürken bazen de toplum kendine mensup bir kişi veya soylu bir aileyi kurtarıcı olarak görmek ister. Kutlu, bu tutumu yöneticilerini yarı ilâh olarak gören Sasaniler’de, mesîh inancının görüldüğü Hristiyan ve Yahudilikten İslâm’a geçmiş kişilerde, iktidar kavgası ve kabileler arası çekişmelerin yaşandığı toplumlarda daha yaygın olduğunu dile getirir.¹⁶⁵

Kutlu’ya göre baskı ve zulüm altında olan, esaret altında yaşayan, kendi düşünce ve fiilleriyle sosyal, siyasi ve dinî olumsuzlukları ortadan kaldırmaya güçleri yetmediğinde, kendilerini aciz ve zayıf hissettiklerinde içinde yaşadıkları toplumdaki bu olumsuzlukları değiştirmek ve gerçeğe ulaşmak için kendisinden başka insanüstü bir güç aramaya yahut mehdî ve mesîh kabul edilebilecek karizmatik liderler ortaya çıkararak onları kurtarıcı olarak görürler. Bu tarz insanlar kendilerini yetersiz ve eksik gördükleri için mantıklı düşünemeyip başkalarının liderliği altında yaşama ve yönetilme arzusu içinde olurlar. Karizmatik bir lideri ve toplumda soylu olarak kabul edilen aileleri “kurtarıcı (imam/mehdî/mesîh)”¹⁶⁶ olarak benimserler. Genel olarak bu durum dindarlarda görülse de günümüze kadar çoğu toplumda kendinî sosyo-kültürel, dinî ve politik bir olgu olarak göstermiştir.¹⁶⁷

Politik-karizmatik lider arayışı öncelikle beşeri bir tutum olup Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve İslâm dinî mensupları bu tutumu kullanarak dinî bir kimlik kazandırmak için yasallaştırma yoluna gitmiştir. Kutlu, bunun en tipik yansımasını “Kurtarıcı olarak Yahudilerin Mesîh’i; Hristiyanların İsa’yı; bazı Müslümanların ise

¹⁶⁴ Bu zihniyetin Şîarî durumunda olan temel ilkesi şöyledir: Din, imamı tanımadır (*inne’-d-dîne ma’rifetu’l-imâm*); Din, kişi (imam) veya kişilere (imamlara) itaattir (*Inne’-d-dîne tâatu reculîn ev ricâlin*); din, Cebrail’in Allah’tan Muhammed’e getirdiği velâyettir. Bkz. el-Câhız, *Hilafet Ordusunun Menâkibi Târiklerinin Faziletleri*.

¹⁶⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 35.

¹⁶⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 35-36.

¹⁶⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 35-36.

Haşimi soyundan veya Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan devam eden soyundan mehdî veya mehdîler beklemesi"¹⁶⁸ olarak ifade eder.

Kutlu'ya göre İslâm düşüncesinde siyasal-karizmatik liderci veya kurtarıcı bekleme şeklindeki zihniyetin yansımalarına rastlanır. Bunların başında "Keysâniyye", "Mansûriyye", "Muğîriyye" başta olmak üzere bütün "Şîî Gulat hareketleri", "Onikiimâmîyye Şîası (Usûlîler ve Ahbârîler)", "İsmâîlîlik-Hasan Sabbah Fedaileri", "Bâtînilik", "Karmatîler", "Zeydîlik", "Dürzîlik", "Nusayrîlik", "Kâdiyânîlik", "Bâbîlik-Bahâîlik", "Şeyhîlik", on iki imamın masumiyetini ve imâmete hak sahibi olduklarını savundukları sürece "Kızılbaş Alevîlik" ve benzeri ekoller gelmektedir.¹⁶⁹

Kutlu, politik-karizmatik liderci din söyleminin yansımalarının ayrıntılı şekilde ele alınamayacağını ancak bu yansımaların neredeyse tamamının Şîîlerle yakından ilgisi olduğunu, bu açıdan Şîa'nın inanç esasları, ibadetleri, ahlak kuralları ve ilimle ilgili bakış açılarının bu din söylemi üzerinde ciddi etkisi olduğundan buradan kısa bir şekilde bahsetmiştir. Şîa'daki bu inancın Sasani kültüründen, eski yunan felsefesinden, gnostik kültürlerden, Yahudi ve Hristiyanlıktan etkilenerek zuhur etmiş olabileceği araştırmacılar tarafından gündeme getirilmiştir. Öyle ki tarihte bu inanç sisteminin yansımalarına rastlanıldığı söylenebilir.¹⁷⁰

Bu din söyleminin temelinde "imamların masumiyeti, mehdî, mehdîye açılan kapı ve mesih"¹⁷¹ düşüncesi vardır ve bu düşüncelerin yok olması halinde bu mezheplerin daimiyetine imkan kalmayacaktır. Bu fırkaların çoğunda Haşimi soyundan ya da ehl-i beytten bir kişiye yahut bu soyla hiçbir bağlantısı bulunmayan kişilere yaşarken ya da öldükten sonra kurtarıcı misyonu yüklenmiştir. Bu misyonun yüklendiği kişiler kimi zaman mehdîlik vasfıyla kalırken bir kısmı da bununla yetinmeyip müceddidlikle başlayıp mehdîlik, mesîhlik, resullük ve ilâhlık iddia edenlerin de olduğu bilinmektedir.¹⁷²

Kutlu, siyasal-karizmatik liderci zihniyetin tarihi süreçte var olduğu gibi günümüzde de başka isimlerle yeniden zuhur ettiğini, aynı zamanda bu zihniyetin günümüzdeki temsilcilerini ise "Onikiimâmîyye Şîası, İsmâîlîlik, Zeydîlik, Nusayrîlik, Dürzîlik, Bâbîlik-Bahâîlik, Kâdiyânîlik ve Lübnan Hizbullahı"¹⁷³ olarak görmektedir.

¹⁶⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 36.

¹⁶⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 36-37.

¹⁷⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 37.

¹⁷¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 37-38.

¹⁷² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 37-38.

¹⁷³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 40.

İlerleyen dönemlerde karizmatik-liderci din anlayışına ait belirli kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar “İmam, velayet, nassla tayin, recat, beda, takiyye, teberri, tevelli, intizar, Ayetullah, masum, mehdi, gaybet, gaip imam, ehl-i beyt, batın”¹⁷⁴ olup bu zihniyetin belirgin ifadeleri haline gelmiş ve “Din imamı tanımaktır ya da Din kişi veya kişilere itaattir.”¹⁷⁵ sloganıyla da karizmatik liderci bir zihniyet tezahür etmiştir.¹⁷⁶

Kutlu, siyasal-karizmatik liderci zihniyetin temel özelliklerini maddeler halinde şu şekilde özetlemiştir: “Siyasal iktidarın ilahiliği ve nasslar tarafından belirlenmişliği, Velayete iman, zamanın imamına beyat, İmama/imamlara mutlak itaat, İmamların günahsızlığı, Mehdi/kurtarıcı beklemek, Ali ve soyuna kutsallık atfetmek, İslâm’ın siyasallaştırılması, Kur’an’ın bâtını yorumunu savunmak.”¹⁷⁷

2.5.5. Keşifçi-İnzivâcî Zihniyet¹⁷⁸

Kutlu, keşifçi-inzivâcî din yorumunu “Bütün olayları görüldüğü şekliyle değil onun arkasında gizemler, sırlar arayarak hep batına yönelen bazen bir metnin zahirinden bütünüyle kopup kendi dünya görüşüne uygun olarak sırlar, ilhamlar, kerametler, mübeşşirat yoluyla Allah’la irtibat kurup peygamberle görüşüğünü söyleyen dini yorumlamaya ve sorunları çözmeye çalışmak isteyen insanların oluşturduğu topluluklara mikaşefeci veya keşifçi-inzivâcî din yorumu denir” şeklinde açıklamıştır.¹⁷⁹ Akıl ve sezgi insanın dinî hayatına yön vermesinde iki önemli unsurdur. İnsan sevinen, üzülen, korkan, umutlanan, bağlanan duygusal bir varlık olduğu için olaylara bazen akılla yaklaşırken çoğu zaman da duygusal yönlerinin ağır basmasıyla içe dönük bir tecrübeye yönelir. Bu durum özellikle sosyo-politik olayların, büyük ve köklü değişimlerin yaşandığı zamanlarda ananevi unsurların yıkılması insanın kendine olan güveninin sarsılmasına ve iç dünyasına dönerek kendinî sorgulamasına neden olur. Bunun nedenini insanın yaratıcıdan uzaklaşmasına, nefsin heva ve heveslerine karşı bu kötü duygularına tutsak olmasına dayandırır. Deruni yolculuklar yapma, dünya hayatından uzaklaşma gibi durumlar tarihi süreç içerisinde birçok dinde sezgi, keşf ve

¹⁷⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 41.

¹⁷⁵ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm’i İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’elesi*, s. 430.; Hatib el-Bağdadî, *Şerefü’l-Ashabi’l-Hadis*, s. 6.

¹⁷⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 41.

¹⁷⁷ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâm’i İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’elesi*, s. 430-431.

¹⁷⁸ Bu zihniyetin Şiari durumunda olan temel ilkesi şöyledir: Din, ebrarın ve evliyanın keşfinden ibarettir (*İnne’ d-dîne bi keşfi’ l-ibrâr ve’ l-evliyâ*).

¹⁷⁹ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Görüşleri”.

ilhamın farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. İnsanın içinde bulunan inzivaya çekilme, kendini sorgulama, deruni tecrübe gibi eğilimlerin zamanla gruplar ve tasavvufi topluluklar oluşturmaya, köklü ve büyük değişimlerin, sosyal ve iktisadî krizlerin yaşandığı dünya hayatının ön plana çıktığı toplumlarda rastlanır.¹⁸⁰

Kutlu'ya göre sezgici/keşifçi zihniyetin İslâm düşüncesindeki temsilcilerinin “zahidler”, “sufiler”, “tarikatar”, “Yesevîlik”, “Nakşîlik”, “Kâdirîlik”, “Alevîlik-Bektaşîlik”, “Mevlevîlik”, “Ticanîlik”, “Rîfâîlik”, kısmen “Bâtinîler ve “İşrakî filozoflar”¹⁸¹ olduğu söylenebilir. Kutlu, bu oluşumların tezahürlerini ve sistemleşmelerini yöneticilerin dünya hayatına aşırı yönelmelerine, din ve ahlak alanındaki ilkelleşmeye, akılcılığın ön plana çıkmasına ve sosyo-ekonomik yapıdaki hızlı değişimlere bağlamaktadır.¹⁸² Deruni-tecrübeci/mistik din söylemi geçmişte olduğu gibi günümüzde de politik, sosyal ve iktisadi alanlardaki olumsuzluklardan uzaklaşmak, dünya hayatına aşırı bağlanmaya karşı içe dönük, deruni bir dünya hayatı benzer isimde cemaatlerle yahut farklı isimde ve yapıda ortaya çıkmaktadır.

Kutlu, sufiliğin günümüz Türkiye'si'nde doğrudan veya dolaylı etkisi olmasının nedenini Osmanlı kültürünün önemli unsurlarından olmasına bağlamaktadır. Bugün de sadece günümüz Türkiye'si'nde değil birçok İslâm ülkesinde, dinden dönenler ya da göçler sonucunda Avrupa ve Amerika'da bazı tarikatler varlığını sürdürmektedir. Kutlu, bu tarikatlerin “Nakşîlik”, “Kâdirîlik”, “Alevîlik-Bektaşîlik”, “Mevlevîlik”, “Ticanîlik”, “Rîfâîlik”¹⁸³ olduğunu söyler.

Tasavvuf ehillerinin din söylemlerinin ana zemininde ilham, keşf, marifet ve deruni tecrübe bulunduğunu dile getiren Kutlu, bu din söyleminin hâkim kavramlarını şu şekilde sıralar: “şehadet-gaybet, zahir-bâtın, şariat-hakikat, tenzil-tevil, arif-âlim, fena-beka, Tevhid-iftirak, vuslat-furkat.”¹⁸⁴ Bu din söyleminin sloganını ise “mutlak hakikate ve dinî bilgiye evliya ve ebrarın yol göstericiliğinde keşif ve ilhamla ulaşılır.” şeklinde dile getirir.¹⁸⁵

Kutlu, sezgici/keşifçi din anlayışı ya da zihniyetinin temel özelliklerini şöyle sıralar: “Veli ve sufilerin yüceltilmesi, Sufî önderlere ve şeyhlere mutlak teslimiyet, Metafizik alem hakkında düşünme, Varlıkların tek kaynaktan olduğunu kabul, Başta insanlar olmak üzere bütün varlıklara karşı sevgi ve hoşgörü, Keşif ve ilham merkezli

¹⁸⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 41-42.

¹⁸¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 42.

¹⁸² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 42.

¹⁸³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 45.

¹⁸⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 43.

¹⁸⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 43.

din ve dünya görüşü, Akıl düşmanlığı, Kelâm ve felsefe aleyhtarlığı, Kurtuluşa ermişlik iddiası, Bâtını yorum, Sanat ve musikiye yakın ilgi, Doğruluğu başkalarınca test edilemeyen öznel ve kontrol dışı kutsal bilgi (keşif ve ilham), Mutlak doğruluk iddiası.”¹⁸⁶

2.6. Mezhepler Tarihinin Sorunlarına Dair Tespitleri

2.6.1. Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Güvenilirliği Sorunu

Bilimsel yöntemin ilk aşaması veri toplama aşaması olup, bu aşamada ele alınan konu ile ilgili her türlü bilgi ve belge temel verileri oluşturur. Mezhepler Tarihi araştırmaları için de herhangi bir mezheple ilgili kayıt altınan alınan her türlü bilgi kaynak niteliğindedir. Geçmişten gelen her türlü bilgi ve belge araştırma konusu olan mezhebi aydınlatmak açısından önemli olmakla birlikte kaynakların kaynak kritiği denilen bir yöntemle tetkik edilmesi araştırmanın güvenilirliği açısından vazgeçilmezdir.¹⁸⁷ Bu sebeple Kutlu, kaynakların güvenilirliği sorununa mezhepler tarihinin sorunları bağlamında yer vermiş ve konuyla ilgili problemlerle durumlar ile bunlara yönelik çözüm önerilerine işaret etmiştir. Kutlu, mezheplerle ilgili bilgi veren belgeleri birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere ikiye ayırır. Hicri birinci ve ikinci asırda mezhep mensuplarının öncelikli olarak kendilerini tanıtmak üzere kaleme aldıkları eserler birincil kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Hicri üçüncü asırdan itibaren yazılan ve Makâlât ismiyle tanınan eserler ise ikinci el kaynakları oluşturur. Kutlu’nun tespitlerine göre günümüze ulaşan eserlerin önemli bir kısmı bu tür eserlerdir. Birinci el kaynakların çeşitli sebeplerle günümüze ulaşamadığını söyleyen Kutlu, bunun temel sebeplerini şu şekilde açıklar: “Başlangıç Dönemi ile Tedvin ve Tasnif Dönemi’ne ait birinci el kaynağın birkaçı hariç, pek çoğu gizli tutulma, savaşlar, doğal afetler, korunamama, çoğaltılma güçlükleri, küçük ebatta oluşları ve okuma yazmanın yaygın olmaması gibi sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır.”¹⁸⁸

Kutlu, Mezhepler Tarihi’ndeki bilgi kaynaklarının gerçekliği ve güvenilirliği sorununun nedenlerini, ikinci el kaynakların hicri birinci asırda yaşanan dinî ve toplumsal farklılaşmaları hicri üçüncü asrın kavram ve yaklaşımlarıyla açıklamalarına,

¹⁸⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 46.

¹⁸⁷ Onat, Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihi’ne Giriş”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 26-29.

¹⁸⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 121.

günümüze ulaşan kaynakların sınırlı olmasının yanı sıra mezhebin tanımının karşıt grupların sonraki döneme ait yazılmış eserleri üzerinden yapılmasına ve mezhep mensuplarının kendi mezheplerini överken diğer mezhepleri yermelerine dayandırmaktadır. Ayrıca bu eserlerin, mezhepler hakkında verilen bilgilere bakılınca doğru ile yanlışın birbirinden ayrılması konusundaki yetersizliği ve eleştiri konusundaki yoksunluğu güvenilirliği daha da önemli bir sorun haline getirmiştir.¹⁸⁹

Kutlu, günümüze ulaşan ilk dönem eserlerin mezhebe ait görüşlerin sınırları içinde yazıldığını ve sınırlı bilgiler içerdiğini dile getirirken, hicri üçüncü ve dördüncü asırdan itibaren yazılan kaynakların ise bir kısmının günümüze ulaştığını belirtir. Bu kaynaklar mezhepleri tanıtmaya ve onlar hakkında bilgilendirmeyi ideolojileri ve sınıflandırılmaları üzerinden yapıp mezheplerle ilgili farklı algılama şekilleri ortaya koyduğunu dile getirir. Ayrıca hicri beşinci ve altıncı asırda kaleme alınan çok az eser olduğu, bunların da bazılarının isnat edildiği mezheplere ait olmayıp gerçek dışı olduğu Kutlu tarafından dile getirilmiştir. Hatta daha sonra yazılan pek çok eser mezhep öncülerine atfedilmiş ancak hiçbir kaynaktan öncülere ait bu eserlerin adına dahi rastlanılmamıştır. Kutlu, örnek olarak Hz. Ali'ye, Ebû Hanîfe'ye, Cafer Sadık'a ve Eş'arî gibi pek çok alime bu tür eserlerin atfedildiğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihi* eserlerinin, mezhepleri 73 sayısıyla sınırlandırdığı için bu eserlerde yedinci asırda ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen mezhep ve fırkaların tarihi hakkında bilgi verilmediğini söylemiştir.¹⁹¹

Kutlu, kaynak eserlerle ilgili temel bilgilerin ve sorunların görmezden gelinmesinin günümüzde yapılan *Mezhepler Tarihi* araştırmaları açısından bazı sorunlar doğurduğunu söyler. Ona göre bu sorunları görmezden gelerek bu tür eserlerden istifade edilmesi, kullanılan kaynakların o döneme ait olup olmadıklarının ve verdiği bilgilerin sahihliğinin eleştirilmemesi bilimsel yanlışlıklara sebebiyet verir. Olaylara, düşüncelere, mezheplere ve şahıslara bizatihi şahit olan birinci el kaynaklara başvurulmaması bu hataların temel sebebidir. O dönemde yazılan birinci el kaynakların siyasi ortamın etkisi ve müelliflerinin mezhebî görüşlerinin zamanla değişip bozulmalara uğraması ve bu eserleri kullanan araştırmacıların da bunları dikkate almadan kullanması sonucu mezhep

¹⁸⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 122.

¹⁹⁰ Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâm'ı İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, s. 431-432.

¹⁹¹ Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâm'ı İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, s. 432.

mensubunun kendi görüşünün zıttı bir görüşü kendi görüşüymüş gibi vermesi ve benzeri sorunların ortaya çıktığını dile getirir.¹⁹²

Kutlu, mezheplerle ilgili kaleme alınan eserlerde verilen bilgilerin belirli açılardan tenkide ve incelemeye tabi tutulabileceğini bunun müellife şu soruların yöneltilmesiyle yapılabileceğini ileri sürer. Bunlar: “İncelenen fırka, şahıs ve fikirle ilgili bilgi, ilk defa hangi kaynakta nasıl geçmektedir? Bu bilgi tarihsel verilere uygun mudur? Daha sonraki kaynakların verdiği bilgi, ilk kaynak veya kaynakların yeni bir aktarımı mıdır? Şahsi araştırmaları diğer ilavelerin doğruluğunu onaylıyor mu? Mezhep/fırka/shahısla ilgili, daha önceki kaynaklarca bilinmeyen yönler nelerdir?”¹⁹³ gibi sorulardır.

2.6.2. Mezheplerin Tasnifi Sorunu

Mezheplerin tasnifi sorunu İslâm Mezhepleri Tarihi’nin en önemli sorunlarından biridir. Mezheplerin tasnifi ile ilgili problemlerin temelinde Hz. Peygamber’e atfedilen, İslâm ümmetinin türlü fırkalara ayrılacağı ile ilgili rivayetlerin yer aldığını ifade eden Kutlu’nun konu ile ilgili tespitleri bu sorunun kaynağını tespit açısından son derece önem arz etmektedir. Bunların genelinde ümmetlerin ayrıldığı ve Müslümanların ayrılacağı fırka sayısı birçok rivayette farklı farklı verilmiştir. Bununla ilgili farklı tanımlamalar yapılmaktadır.¹⁹⁴

Kutlu, gerçekliği ile ilgili şüpheye düşülmüş bu rivayetlerin fırkaların ya da mezheplerin sınıflandırılmasında etkili olduğunu dile getirirken bazı mezhepler tarihçilerinin bu rivayetleri dikkate almadığını da eklemiştir. Bazı âlimlerin bu rivayetlere tamamen karşı çıktığını, bazı alimlerin bu rivayetleri dikkate almadığını bir kısım alimin ise bu rivayetleri temel alarak 73 sayısına tamamlamak isterken epey zorlandığını ve fırkaların alt kollarını sınıflandırmaya tabii tutup tutmama arasında kararsız kaldıklarını ifade ederken bazı araştırmacıların bu sayının sadece kesretten kinaye olduğunu, çokluk ifade ettiğini 73 sayısının bir netliğinin olmadığını belirttiklerini dile getirmiştir.¹⁹⁵

Kutlu, İslâm Mezhepler Tarihi’nde ortaya çıkan birçok fırkanın 73 fırka rivayetinin etkisi ile olduğunu, birçok farklı görüşün fırka olarak tarihe geçtiğini, hatta bu rivayetin, gerçekte hiç var olamamış, toplumsal temeli dahi olmayan görüşlerin fırka olarak

¹⁹² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 123.

¹⁹³ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 123.

¹⁹⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 123-124.

¹⁹⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 124-125.

kaydedilmesine neden olduğunu belirtir. İslâm dünyasının farklı fırkalara ayrılacağını bir gerçek olduğunu belirten Kutlu, bu ayrılığın belirli bir sayıyla sınırlandırılması ve bu sayının VI. asra sabitlenmesi neticesinde sonraki asırlarda ortaya çıkan siyasi ve dinî hareketlerin görmezden gelinip kaydedilmediğini dile getirir.¹⁹⁶

Kutlu, 73 fırka rivayetinin bazı alimlerce ilk üç asırda 73 sayısına ulaştırılıp bu sayı tamamlandığı için daha sonraki asırlarda ortaya çıkan oluşumların/fırkaların bu tasnife giremediğini hatta oluşturulan tasnifte fırkaların alt kollarının haricinde ana kollarının dahi üzerinde anlaşma sağlanamadığına dikkat çekmiştir.¹⁹⁷

Mezhepler sınıflandırılırken sadece yukarıda bahsettiğimiz yöntem değil başka yöntemler de kullanılmıştır. Kutlu, mezheplerin ya da fırkaların bölgeye, mezhep önderlerine, mezhep mensuplarının uzmanlık alanlarına, Ehl-i Sünnet karşısındaki konumuna, bilgi üretme yollarına, ortaya çıktıkları tarihe ve belirli konular hakkındaki düşüncelerine göre sınıflandırıldığını ifade ederken müelliflerin bunlardan birini veya bir kaçını kullandığını da söyler.¹⁹⁸ Kutlu, bu tasnifleri Mürcie mezhebi üzerinden örneklendirmeyi tercih etmiştir. Kutlu'ya göre müelliflerin bir kısmı Mürcie'yi bölgesel olarak sınıflandırıp Horasan, Kufe, Irak ve Şam Mürciesi şeklinde ifade etmiş, bir kısmının Mezhep liderlerine göre “Sevbâniyye”, “Kerrâmiyye”, “Gaylâniyye”, “Şimriyye”, “Tûmeniyye”, “Neccârîyye” olarak, bir kısmının mezhep liderlerinin uzmanlaşmış olduğu konulara göre, “Fukaha Mürciesi” ve “Ehl-i Kelâm Mürciesi” olarak, bir kısmının Ehl-i Sünnet karşısındaki konumuna göre, “Sünnet Mürciesi” – “Bid’at Mürciesi” olarak, yine bir kısmının bilgi üretme usullerine göre, “Ashabü'r-Rey (Rey Taraftarları)” olarak, bir kısmının kader problemlerine bakışlarına göre, “Kaderci”, “Cebirci”, ya da “Halis Mürcie” olarak ve bazılarının da görüşlerine göre, “Kat’iyye”, “Şakkiyye”, “Vacibiyye” ve “Salibiyye”¹⁹⁹ olarak tasnif edildiğini görmekteyiz.

Kutlu, mezheplerin tasnifinin asıl sorununun 73 fırka rivayetinin esas alınıp fırkaların sınıflandırılmasında “kurtuluşa eren fırka ve bid’at fırka” olarak ikili bir tasnifin yapıp bundan başka bir tasnifin yapılmamasından ve her mezhebin kendinî kurtuluşa eren fırka ve kendinden başka fırkaları da sapık fırka olarak görmesinden kaynaklandığı görüşündedir. Bu durumda zamanla fırkaların kendi görüşlerinin doğru

¹⁹⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 125.

¹⁹⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 126.

¹⁹⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 125-126.

¹⁹⁹ Kutlu, Sönmez, “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, S. 1, 2002, s. 198-199.

diğerlerinin yanlış olduğunu benimseyip öz eleştiri yapmak yerine eleştiri yapmayı tercih ettiklerini belirtmiştir.²⁰⁰

2.6.3. Mezhepleri İsimlendirme Sorunu

Geçmişte ve günümüzde toplumsal, siyasi ve dinî oluşumların isimlendirilmesinde pek çok sorunla karşılaşmıştır. Bu oluşumların başkaları tarafından verilen isimler ile kendilerine verdikleri isimler birbirlerinden farklıdır. İslâm Mezhepleri alanında ortaya çıkan mezhepler ve yeni İslâmi hareketlerin isimlendirilmesinde de aynı durum görülmüştür. Mezheplerin isimlendirildikleri ilk döneme bakıldığında belirgin kriterler veya metotlar bulunmadığı görülmektedir. Kutlu, mezheplerin asıl isimlerinin mezhep mensuplarınca değil muhaliflerinin ya da siyasi iktidarın onları küçük düşürmek ve hakarete uğratmak amacıyla verildiğini belirtir. Bazı mezheplerin muhaliflerince isimlendirildiği ve kendilerinin de bu isimlendirmeleri önce kabul etmeyip sonrasında da bu isimlere farklı anlamlar vererek kullanmaya başladıklarını ifade eden Kutlu, Hâricîleri, Mürcie'yi ve Mu'tezile'yi bu duruma örnek olarak göstermiştir.²⁰¹

Kutlu, mezheplerin ve bu mezheplerin alt kollarının 73 sayısına tamamlanabilmesi için uydurma fırkaların ortaya çıkarıldığını, bu fırkaların ortaya çıkmasının ve isimlendirilmesinin birlikte yapıldığını ifade eder. Bu fırkaların büyük çoğunluğuna isimler verilirken 73 fırka rivayetini tamamlamaya binaen, bir kısmına ise toplumsal ve düşünce yapılarına göre verildiğini dile getiren Kutlu, klasik dönemde kaleme alınan İslâm mezheplerine ait eserlerde altı farklı isimlendirme türünün olduğunu izah eder bu isimlendirmeleri şu şekilde açıklar:²⁰²

1. *Bir Alimin veya Kurucu Kabul Edilen Bir Şahsın Adına Nisbetle İsimlendirme*: Kutlu, bu isimlendirmenin mezhep önderinin yahut mezhep içerisindeki bir alimin kendi isminin ya da babasının adının sonuna –iyye ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ve bu isimlerin genellikle mezheplerin alt kollarının oluşumunda kullanıldığını ifade etmiştir. Ona göre böyle bir isimlendirmenin yapılmasının asıl amacı fırka sayısını 73'e tamamlamaktır. Bu isimlendirmeye örnek olarak Yunus b. Avn'ın adına binaen Yunusiyye,

²⁰⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 127-128.

²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 128.

²⁰² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 129.

Yezid b. Ebî Üneyse'nin adına binaen Yezîdiyye, Abdullah b. İbaz'ın adına binaen İbâzıyye'yi gösterebiliriz.²⁰³

2. *Terimlere veya Fikirlerle Dayalı İsimlendirme:* Bu isimlendirmenin genellikle fırkaya ait görüşlerden ya da terimlerden hareketle yapıldığını söyleyebiliriz. Kutlu, bu yöntemin Mezhepler Tarihi'nde diğer isimlendirme yöntemlerine göre daha tutarlı olduğunu dile getirip bunun nedenini terimlerin ortaya çıkmasında fikirlerin, isimlerin ortaya çıkmasında ise terimlerin önemine bağlar. Ona göre bu isimlendirmeyi en iyi yapan kişi Ebû Hatim er-Râzî'dir. Râzî, irca görüşü etrafında birleşenlere Mürcie, sünneti savunanlara Ehl-i Sünnet, Hz. Ali'nin yandaşlığında aşırılığa kaçanlara Şîa ismini vermiştir. Ancak çoğu müellif bu kadar özen göstermemiş, mezhebe ait bir görüşü ya da mezhep önderinin görüşünü baz alıp sonuna -iyye ekini getirip bir mezhep meydana getirmiştir.²⁰⁴
3. *Fırkaları İlk Ortaya Çıktıkları Yere veya Güçlü Oldukları Şehre Nisbetle İsimlendirme:* Kutlu, bu isimlendirmenin mezheplerin ortaya çıktıkları yerlerden yahut hakimiyetlerinin güçlü olduğu şehirlerden aldığını dile getirir. Örnek olarak Hz. Ali'ye karşı çıkanlardan Harura ve Nehrevan bölgesinde yaşayan Hâricîlere toplandıkları yere göre Harûriyye ve Nehrevaniyye isminin verilmesini verebiliriz. Yapılan bu isimlendirmeler mezhebin yaşadığı belli bir dönemi yahut belirli bölgelerdeki faaliyetleri hakkında bilgi verirken mezhepler isimlendirilirken görüşleri ve mezhep liderlerinin isimlerine bakılmaksızın isim verildiğinden mezhebin kimliği hakkında bilgi eksikliği oluşmuştur.²⁰⁵
4. *Aşağılama ve Hakaret Amaçlı İsimlendirme:* Bu isimlendirme yapılırken mezhebin farklı bir görüşünden ya da farklı bir ifadesinden hareketle yahut mezhep önderinin fiziksel bir özrü dikkate alınarak küçük düşürücü ve hakaret içeren isimler verilmiştir. Kutlu, bu isimlendirmeye örnek olarak Şîa'ya muhalifleri tarafından verilen Ğurâbiyye (Kargacılar) isminin kargalar nasıl birbirine benziyorlarsa Ali de Muhammed'e benziyordu Cebraîl de Ali yerine yanlışlıkla Muhammed'e gitti görüşünden dolayı verildiğini göstermiştir.²⁰⁶

²⁰³ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 129.

²⁰⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 130.

²⁰⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 131.

²⁰⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 132.

5. *Tarihi Bir Olaya Dayandırmak Suretiyle İsimlendirme*: Kutlu, bu isimlendirmenin Mu'tezile mezhebine bu ismin verilmesine nisbetle yapıldığını, Mu'tezile isminin Hasan Basri ile Vasıl b. Ata arasında yaşanan büyük günah işleyenlerin durumu hakkındaki tartışmadan dolayı Vasıl b. Ata'nın Hasan Basri'nin meclisinden kovulması üzerine verildiğini ileri sürer.²⁰⁷
6. *Ayet ve Hadislerde Geçen Kelimelerden Hareketle İsimlendirme*: Bu yöntemle yapılan isimlendirmeler mezhebin kendileri tarafından yapılırken bazen de muhalifler tarafından yapılmıştır. Bilhassa mezhep mensuplarının muhalifleri tarafından verilen küçük düşürücü ve hakaret içerikli isimlere olumlu manalar vermesi söz konusudur. Ayrıca mezhebin düşüncelerine karşı çıkan muhaliflerin onları aşağılamak ve küçük düşürmek için de bu yöntemle başvurulduğu görülmektedir. Kutlu, bu açıklamasını şu şekilde örneklendirmiştir: Hariciler muhalifleri tarafından verilen bu isme Kur'an'ın bir suresi olan Nisa Sure'sinin 100. ayetinde geçen (Allah ve resulü için evlerini terk edip hicret edenler) bu anlamı yüklemişlerdir. Yine başka bir örnekte Hâricîler için kullanılan Mârîka isminin de Hz. Peygamber'e atfedilen bir olaydan yola çıkarak verildiği görülmektedir.²⁰⁸

Mezhepler Tarihi kaynaklarında isimlendirme problemi oldukça önemli bir sorundur. Bu sorunun giderilmesi için mezhep isimlerinin açıklanmasıyla ilgili Mezhepler Tarihi araştırmalarında bir başlık yer alır ve bu başlık altında o mezhebin isimlendirmesiyle alakalı hem sözlük anlamı hem de kavramsal içeriği hakkında bilgi verilir. Sönmez Kutlu hocamızda bu bağlamda mezhep isimlerinin açıklanması ihtiyacıyla ve bu sorunlarında bilincinde olarak Mürcie mezhebinin isimlendirmesiyle alakalı bilgi vermiştir ve bu başlık altında Mürcie'nin hem kelime anlamından hem kavramsal anlamından hem de diğer mezheplerin Mürcie ve İrcâ tanımlarından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir.²⁰⁹

²⁰⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 132.

²⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 133.

²⁰⁹ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 45-59

2.6.4. Kavram Karmaşası Sorunu

Toplumda meydana gelen dinî yapıların kendine has fikirleri, görüşleri ve ilkeleri bulunurken bu öğelerin açıklanabilmesi için bazı terim ve kavramlar kullanılır. Tarihi süreç içerisinde sosyal, politik, ekonomik ve düşünce yapısına dayalı değişimlerin olması kullanılan bu terim ve kavramlara yeni anlamlar kazandırırken ayrıca bu kavramları bazen farklılaştırır bazen de ortadan kaldırır. İslâm dünyasında da ortaya çıkan yeni oluşumlar ve fikirlerin açıklanması için hicri birinci asırdan itibaren farklı terim ve kavramların kullanıldığı ifade edilir. Bu terim ve kavramlara bakıldığında bunlara mezhepler arasında farklı anlamlar verildiği ve aynı mezhepte bile bir kavramın farklı anlamlandırıldığı hatta mezhep mensubunun bir kavrama birbirinden farklı anlamlar yüklediği dile getirilir. Kutlu, bu açıklamalarına ek olarak bir kişi, bir vaka düşünce ya da bir dinî yapı ifade edilirken tek bir kavram değil birçok kavram veya ismin kullanıldığını söyler ve buna “iman, küfür, günah, Ehl-i Sünnet, Ehl-i Hak, Ehl-i Batıl, Milel ve Nihal”²¹⁰ ile mezheplerin tanımlanmasında kavram karışıklığı yaşandığını örnek olarak verir.²¹¹

Mezheplerle ilgili kavramlar toplumsal ve dinî yapının değişip farklılaşmasıyla anlam kaymalarına daha da fazla uğramıştır. Kutlu, bunun en bariz örneğinin sürekli değişimlere uğrayan Şîa’da karşımıza çıktığını ifade eder.²¹² Yine bir diğer kavram kargaşasının da olayları ve mezhepleri ifade ederken kendi dönemlerinin kavramları ile geçmiş, geçmiş dönemlerin kavramlarıyla da kendi dönemlerini ifadeye çalıştıklarını Hz. Peygamber döneminde ya da dört halife döneminde yaşanan olayların Şîî kavramlarla ifade edildiğini, Emevi-Haşimi arasında yaşanan iktidar mücadelesinin Sünnîlik ve Şîîlik kavramları ile açıklandığını bu şekilde örneklendirmiştir.²¹³

Bir fırkanın ve dinî-siyasi oluşumların düşünce yapılarının oluşmasını, toplumsal bir yapıya kavuşmasını ve şahıslarının tanımlanmasını teolojik ve sosyolojik olarak ele alınması gerekirken bu aşamaların hepsi mezhep kavramı adı altında verilmiştir. Bu oluşumların hepsini tek kavram altında birleştirmek önemli bilimsel ve yöntemsel sorunları doğurmuştur. Kutlu, bu kavram karmaşası sorununu Bektaşî, Kızılbaş, Abdallar ve Işıklar gibi dinî oluşumların hepsinin Alevî olarak tanımlanması, bu oluşumların tasavvufî boyutta değil Şîîlik boyutunda ele alınması ve Alevîliğin

²¹⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 133-134.

²¹¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 133-134.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz., Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 134.

²¹³ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 135.

başlangıcının Şiîliğin tarihiyle başlatılmış olması sonucunda bilimsel gerçeklikten uzak sonuçlar elde edilmesi örneğiyle ortaya koymuştur. Benzer sorunların batıda ortaya çıkan dinî-toplumsal oluşumlarda kullanılan kavramların İslâm Mezheplerinin veya görüşlerinin tanımlanmasında da kullanılmasından dolayı ortaya çıktığını ifade eder.²¹⁴

2.6.5. Mezheplerin İtikadî/Kelâmi Yapılar Olarak Ele Alınması Sorunu

İslâm Mezhepleri Tarihi'nin klasik dönemde kaleme alınan eserlerine bakıldığında genel olarak mezheplerin görüşleri ve öğretileri merkeze alınmıştır. Kutlu'ya göre Mezhepler Tarihi'nin sorunlarından birisi de mezhepler araştırılırken ve incelenirken fırkaların sosyo-politik durumundan ziyade Kelâmi yönleriyle ele alınmasıdır. Kutlu, Mezhepler Tarihçileri'nin mezhepleri ele alırken sadece itikadî ve Kelâmi yapılar olduklarını ve belli konulardaki benzer görüşlerin sıralanmasıyla oluştuklarını bu sebeple çoğunlukla mezheplerin zaman ve mekan bağlamından uzak tarihsel ve toplumsal geçmişi olmayan düşünce yapıları olarak sunulduğunu dile getirir. Kutlu mezhebî yapıları incelerken bir görüş ve o görüş etrafındaki siyasi ve itikadî gruplaşmaları, nedenleri ve aşamalarıyla beraber ele alıp görüşleri “fikir-hadise-zaman-mekan” ilkesi bağlamında değerlendirilebileceğini söyler.²¹⁵

Kutlu, Mezhepler Tarihi'nin ilk dönem eserlerinin geneline bakıldığında mezheplerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimlerinin ve mezheplerin tarihinin çok fazla yer almadığını mezheplerin başlangıcının bir kişi veya kişilerin görüşleriyle olduğunu akabinde bu görüşlerin analizine geçildiğini dile getirir. Lakin Kutlu, mezhebin tanımını şu şekilde ifade etmiştir: “Mezhep, dinî, fikrî, siyasi, içtimai şartların şahıslar veya toplumlar üzerindeki etkileri sonucunda oluşan dinî ve siyasi tezahürlerdir.” Kutlu, bu tanımdan yola çıkarak ilk dönem eserlerine bakıldığında mezheplerin hangi hangi şartlar altında nerede, hangi zamanda ve kimin liderliğinde ortaya çıktığını, hangi bölgelerde faaliyet gösterdiğini anlamının imkansız olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶

²¹⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 135-136.

²¹⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 136-137.

²¹⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 138.

2.6.6. Mezhepleri Hz. Peygamber veya İlk Dönemle İlişkilendirme Sorunu

Mezhepler isimlerini, görüşlerini, ilkelerini Kur'an, hadis veya ilk nesillere dayandırmak için Kur'an ve hadiste geçen bazı kelime ve kavramları kendi fikirleri çerçevesinde yeniden tanımlamışlardır. Öyle ki bazı mezhepler görüşlerini Peygamber söylüyormuşçasına ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda Kutlu, mezhep mensuplarının kendi mezheplerini Asr-ı Saadet dönemiyle bağdaştırmaya, bununla da yetinmeyip mezhep liderlerini veya imamlar silsilesini önce Hz. Peygamber'e ardından Cibril'e sonra da Allah'a dayandırmaya çalıştıklarını ifade eder. Kutlu'ya göre mezhep mensupları düşüncelerini Peygamber'e, sahabeye veya tabiinden birine dayandırmakla kendi mezheplerini diğerlerinden üstün konuma getirmeyi amaçlamışlardır. Bu durum da mezheplerin ortaya çıkış tarihi, fikirleri ve görüşleri hakkında güvenilir bilgilere ulaşılamama sorununu gündeme getirmiştir.²¹⁷

İslâm Mezhepler Tarihi'nde bir mezhebin ortaya çıkışında etkili olan olaylarla o mezhebi diğerlerinden ayıran ilk düşüncelerinin ve düşüncelerin yansıması incelenerek bu ikisi arasında bir bağ olup olmadığının yahut düşüncenin o olayın sebebi olup olmadığının ortaya çıkarılması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda Kutlu, mezhepler tarihçisinin araştırdığı ve incelediği mezhebin fikirlerini, mezhepsel hadiseleri açıklarken “fikir ve hadise irtibatını”²¹⁸ sağlaması ve bu bağı zaman mekan yönünde ele alarak detaylı bir inceleme yapması gerektiğini ortaya koymuştur.²¹⁹

2.6.7. Tarihsel Kişiliğin Menkabevî Kişilikle veya Efsaneye Gerçekliğin Karıştırılması Sorunu

İslâm Mezhepleri Tarihi'nin ilk dönemlerine ait eserlerde herhangi bir kişi farklı şekillerde betimlenmekte, diğer mezheplerin önderleri eleştirilmekte ve kendi mezhep liderleri övülmektedir. Kutlu, İslâm Mezhepler Tarihi'nde ön planda olan şahsiyetlerin her kaynakta başka bir mezheple bağdaştırıldığını yahut bir sınıflandırmaya tabi tutulmadığını, şahsın kendisine ait olmayan düşünceleri kendisine dayandırarak herhangi bir mezhebe tabi olmaya ya da kişinin düşüncelerini gizleyerek herhangi bir mezhepten alıkoymayı amaçladıklarını dile getirir. Bu bağlamda mezheplerin ortaya

²¹⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 139.

²¹⁸ Kutlu, *Selefliliğin Fikrî Arka Planı*, s. 13.

²¹⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 140.

çıkmasında etkili olan önemli kimseler görmezden gelinirken ya da bu kişilerin adı dahi anılmazken mezhebin kuruluşunda çok az etkiye sahip olan kişiler önemli gibi gösterilip mezhep o kişiler üzerinden analiz edilmektedir.²²⁰

Kutlu, mezhep önderlerinin bazı eserlerde geçen menkabevî ve efsanevi kişilerle karıştırıldığını bunun da mezhepler analiz edilirken bir sorun olarak karşımıza çıktığını şu ifadelerle belirtir:

*Siyer, Mezhepler Tarihi, Tabakât ve Ricâl Kitapları ve özellikle de tasavvufi şahsiyetlerle yazılmış Vilâyetnâme ve Menâkıp'ta önemli kişilerin menkıbevî veya efsanevi kişiliği, tarihsel kişiliğiyle karıştırılmıştır. Yani efsane, mitoloji ve tarihsel gerçeklik birbirinden ayıramaz hale gelmiştir. Bunun en önemli yansıması İbn Sebe ile ilgili verilen bilgilerdir. Bu bilgilerden İbn Sebe'nin tarihsel bir kişilik mi, uydurma efsanevi bir şahsiyet mi olduğunu ortaya koyabilmek güçtür. Dolayısıyla bu eserlerde sahte şahsiyetler, uydurma mezhepler ve bir şahsiyetin birden fazla kimlikle takdimi söz konusudur.*²²¹

2.6.8. Fikirlerin Anonimleştirilmesi Sorunu

İlk dönem İslâm Mezhepler Tarihçileri mezheplerin görüşlerini kim tarafından ortaya atıldığını dile getirmeden ortaya koymuşlardır. Örneğin Makalat türü eserlerde düşünceler “Mu'tezile dedi ki”, “Mürcie dedi ki”, “Ehli Sünnet dedi ki”²²² gibi ifadelerle bu fikirlerin belirli bir kişiye ait değil de ortak olarak söylendiği ifade edilmıştır. Kutlu, bir mezhebe ait görüşleri o mezhebin mensuplarının birlikte ortaya koymadıklarını, bu görüşlerin tarihsel süreç içerisinde farklı kişiler tarafından ortaya çıkan sorunlara çözüm önerisi olarak dile getirilenlerden meydana geldiğini belirtir.²²³

İlk dönem klasik eserlere bakıldığında mezheplerin düşünce yapısının gelişim aşamaları yok sayılarak sonradan ortaya çıkan görüşleri mezhebin her döneminde tüm mezhep mensupları tarafından kabul görüldüğü şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bir mezhebe ait fikirler bir dönemde ya da bir kişi tarafından değil birçok alimin katkıları sonucunda geniş bir zaman diliminde sistemleştirilmiştir. Bir mezhebin anlaşılması ve tam anlamıyla ortaya koyulabilmesi için o mezhebin liderlerinin mezhebin ilerlemesine, düşünce sisteminin meydana gelmesine ne gibi düşünce ve fiilleriyle ne kadar fayda

²²⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 140.

²²¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 141.

²²² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 141.

²²³ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 141.

sağladıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Kutlu, buna ek olarak mezheplerle ilgili araştırma ve inceleme yapılırken mezhebe ait her bir görüşün ilk kez kim tarafından ortaya atıldığını ve bu görüşlerin sonradan ne gibi değişikliklere maruz kaldığını tespit etmenin önemli olduğunu vurgular ve örnek olarak Mu'tezile'nin beş prensibinin yahut Şîî-imâmet görüşünün öğelerinin sadece bir Mutezilî veya Şîî alim tarafından ortaya konmamış olduğunu belirtirken asıl önemli olanın ortaya konulan fikirlerin ilk kez kimin aracılığıyla tartışma konusu olduğu ve nasıl benimsendiğinin açığa çıkarılması gerektiği görüşündedir. O tüm bunların olabilmesi için düşünceleri tarihsel, toplumsal, psikolojik ve dinî yönüyle incelenmesinin önemli olduğunu da eklemiştir.²²⁴

2.6.9. Mezheplerin Görüşlerinin Tespiti Sorunu

İslâm Mezhepleri Tarihi'nin ilk dönem tarihçilerinin mezhepleri inceleme amaçları genellikle kendilerinin ait olduğu mezhebin fikirlerini savunmak, diğer mezheplerin Ehl-i Bid'at'a yakınlığını saptamak yahut fikirlerini reddetmektir. Kutlu, Klasik Mezhepler Tarihçileri'nin bu tutum ve davranışlarının mezheplerin ortaya çıktığı tarihsel dönemin ve içinde yaşanan toplumun şartları göz ardı edilerek İslâm Mezhepleri Tarihi'nin gelişimine olan katkılarının objektif olarak ele alınmasına engel olduğunu dile getirir. Mezhep mensuplarının geneli kendi mezheplerinin İslâm'la bağdaştırıp Allah'ın göndermiş olduğu dinî korumakla görevlendirildiklerini iddia ederler.²²⁵

Kutlu, mezhepler hakkında çalışma yapanların başka mezheplerin görüş ve fikirlerini aktarırken objektif ve güvenilir olmadıklarını ayrıca onları yermek için de görüşlerinde aşırılık bulunan kimselerin ifadelerini baz aldıklarını dile getirmiştir. Bu kimselerin bazen de karşıt görüşte olan kimselerin görüşlerini bilerek sakladığını ya da tamamını vermeyip bir kısmını aktardığını ifade ederken bunun asıl amacının da mensubu olduğu mezhebi övmek, diğer mezhepleri kötülemek olduğunu ortaya koyar. Kutlu bu sorunun mezheplerin farklı kaynaklarda nasıl anlatıldığına bakılarak yani karşılaştırma yapılarak incelendiğinde ortaya çıkacağını vurgulamıştır.²²⁶

Kutlu'ya göre bir kısım yazarların, muhaliflerin görüşlerini yahut kendi mezhebinin görüşlerine benzemeyen görüşleri ele alıp ayrıca mezheplerin görüşleri karşılaştırılırken

²²⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 142.

²²⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 143.

²²⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 143-144.

en aşırı uçta olan ve eleştiriye en açık görüşlere yer verirler. Bunun asıl amacının da incelenen fırkaların halkın gözündeki itibarını zedelemek olduğunu dile getirir. Kutlu, bazı yazarların mezhepleri incelerken mezhebin kendi döneminde yaşamasına rağmen yazılı kaynaklarda sübjektif ve gerçek olmayan şekilde ele alındığını, mezhebin canlı kaynaklarına başvurularak onaylanmadığını ifade etmiştir. Bir mezhebin araştırılıp incelenirken sadece yazılı kaynaklarına değil canlı kaynaklarına da değinilmesinin doğru olduğunu ifade ederken bu sorunun günümüzde de devam ettiğini dile getirmiştir.²²⁷

Kutlu, mezheplerin görüşlerinin tespit edilmesindeki bir başka sorunun da bir kısım müelliflerin muhaliflerinin görüşlerini özetleyerek ifade ettiğini, özetlerken de mezhep mensuplarının tabirleriyle değil kendi tabirleriyle ifade ettiği için bu durumun dinî kavram ve terimlerin farklı anlaşılmasına sebep olduğunu dile getirmiştir. Ona göre herhangi bir mezhebin görüşlerini tespit ederken sadece Makalat ve Fırak türü eserleri incelemenin yanlış olup, bu eserlerle birlikte mezhebe ait birinci el kaynak özelliği gösteren eserlerin de kullanılması gerekmektedir.²²⁸

2.7. Günümüz Mezhepler Tarihi Yazıcılığına Dair Tespitler

Kutlu, Mezhepler Tarihi Yazıcılığında bilimsel gelişmelerin kullanılarak farklı yaklaşımların ortaya konulduğundan, bunlardan bir kısmının adının yaklaşımı kullanan tarafından verildiğinden, bir kısmının ise çalışmalarında kendine özgü bir yaklaşım ortaya koymadığından bahsetmiştir. Ayrıca o, bu alanda araştırma yapıldığında farklı birçok yaklaşımın ortaya atıldığını belirtmiştir. Kutlu'nun bu tespitlerinin tartışmaya açık olduğunu bunun nedeni ise bazı yazarların hayatta olup Mezhepler Tarihi'ne yeni yaklaşımlar kazandırabilecek olmalarıdır. Kutlu, bu alanda yapmış olduğu sınıflandırmaları sentezci bir yaklaşımla ele almaktadır.²²⁹

²²⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 144.

²²⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 144-145.

²²⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 390-391.

2.7.1.Tarihî-Materyalist Yaklaşım

Kutlu, Tarihî-Materyalist yaklaşımın tarihte yaşanmış tüm vakaların ekonomik sebeplere bağlı olarak yaşandığını açıklayan bir yaklaşım olduğunu, tarihteki mücadelelerin de fakirler ve zenginler, soylular ve köleler, yöneticiler ve yönetilenler arasında çıkan isyanlardan kaynaklandığını dile getirir. Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan din ve mezheplerin de zengin ve fakirlerin arasındaki isyanı desteklemek ya da bu isyana karşı çıkmak amacıyla ekonomik sıkıntılar doğrultusunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Kutlu, bu yaklaşımın mezheplerin meydana gelişinde sadece ekonomik sebeplere indirgenerek ele alındığını, hak, adalet, düşünce özgürlüğü gibi unsurların mezhepleri açıklamada baz alınmadığını, bu sebeple de eksik kaldığını ifade ederken mezheplerin ortaya çıkışında insanın ve dinî metinlerin de rolünün büyük olduğunu söylemektedir.²³⁰

2.7.2. Normatif-Teolojik Yaklaşım

Klasik Mezhepler Tarihi Yazıcılığının bir takipçisi olan Normatif-Teolojik Yaklaşım Mezhepler Tarihi Yazıcılığının önde gelen yaklaşımlarından biri olmuştur. Kutlu, Fığlalı'nın da bu yaklaşım hakkında klasik dönem eserlerinin yinelenmesinden meydana geldiği düşüncesinde olduğundan bahseder.²³¹ Normatif-Teolojik yaklaşımın ilk yansımalarına M. Şerafettin Yaltkaya ve İzmirli İsmail Hakkı'nın makalelerinde rastlanılmıştır. Ayrıca Kutlu, sadece bu yazarlarda değil İbrahim Agah Çubukçu, Neşet Çağatay ve Yaşar Kutluay'ın da yaptığı çalışmalarda bu yaklaşımın yansımalarının da görüldüğünü eklemiştir.²³² Mezhepler Tarihi Yazıcılığında ortaya çıkan bu yaklaşımı ele alırken mezheplerin görüşlerini, mezhep önderlerini ve o mezhebin mensuplarını yaşadıkları dönemden, toplumsal olaylardan, zaman ve mekandan bağımsız olarak ele aldığı için sistematik bir yaklaşım olmadığını aksine taraflı bir yaklaşım olarak kabul eder. Bunun nedenini de mezhepleri incelerken Hz. Peygamber'in 73 fırka hadisini baz almalarına, mezhebin İslâm düşüncesindeki yerine, önemine, katkısına dikkat edilmeksizin sadece mensubu olduğu mezhebin fikirleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığına ve bunun da eksik ve yanlış olmasına bağlamaktadır. Ayrıca

²³⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 391-392.

²³¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 392-393.

²³² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 162-164.

bu değerlendirmeleri yaparken de Ehl-i Sünnet'i baz almaları nedeniyle ortaya çıkan diğer fırkaları sapık bir fırka olarak gördükleri ve buna bağlı olarak da bilimsellikten uzak olduklarını görmekteyiz.²³³

2.7.3. Sosyal-Pozitivist (İçtimaiyatçı) Yaklaşım

Türkiye Cumhuriyeti'nde Mezhepler Tarihi'nin kendine has bir bilim dalı olabilmesi ile ilgili ilk çalışmaların Yusuf Ziya Yörükân tarafından ortaya koyulduğunu söyleyebiliriz. Fransız toplumbilimcileri aracılığıyla ilk kez gündeme gelen yeni bir toplum düzeni inşa etmeyi amaçlayan sosyal-pozitivist yaklaşım cumhuriyetin ilk dönemlerinde birçok araştırmacı tarafından uygun görülmüş ve Yusuf Ziya yaptığı çalışmalar ve saha araştırmalarıyla bu yaklaşımı ülkemize kazandırmayı amaçlamıştır. Ayrıca o, Mezhepler Tarihi çalışmalarında kullanılmak üzere çalıştığı bu yeni yöntemi klasik dönem Mezhepler ve Dinler Tarihçilerinin çalışmalarıyla beslemiştir. Comte ve Durkheim'in izinde pozitivist bir yaklaşımı benimseyen Yörükân'ın bu yaklaşımını Kutlu, Sosyal-Pozitivist Yaklaşım olarak isimlendirmiştir. Ayrıca Kutlu, bu yaklaşımı Yörükân'dan sonra temsilci bulamamış olsa da modern dönem Mezhepler Tarihi Yazıcılığında bir ilk olması nedeniyle önemli görmüştür.²³⁴

Kutlu, Yörükân'ın bu metodu sadece günümüzde yaşayan mezhepleri ya da dinî oluşumları incelemek adına ortaya koymadığını eski mezheplerin de bu metot kullanılarak araştırılabileceğini dile getirerek genel bir Mezhepler Tarihi metodu olarak kullanılmasını amaçlamıştır. Kutlu, bu metodun klasik mezheplerin araştırılmasında yeterli derecede verim sağlamadığını ifade etmiştir.²³⁵

2.7.4. Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşım

Kutlu'nun ele aldığı yaklaşımlardan birisi de Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşım olan tarihi süreç içerisinde gelişim gösteren tüm vaka ve olguların kendine özgü bir yapıda kabul edildiği yaklaşımdır. O, bu yaklaşımın tarihsel ya da sosyopolitik yaklaşım olarak

²³³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 392-393.

²³⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 150-157; Karadere, Züleyha, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 36.

²³⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 150-157.

ayrı ayrı isimlendirilebileceğinden bahseder. Bu yaklaşıma göre gelişme gösteren tüm olgular ve vakalar kendi gerçekleştikleri dönem özelinde ele alınmalıdır. Kutlu, tarihi ve sosyal olayları bireysel bir çerçevede ele almanın doğru olmadığını genel kurallar çerçevesinde özel yöntem bilimleri kullanılarak açıklanması gerektiğini izah eder. Bu yaklaşım Kutlu'ya göre tek olarak tarihsel yaklaşım şeklinde isimlendirilebileceği gibi anlama ve yorumlamayı da içinde barındırdığı için sosyolojik tabanlı bir yaklaşımla da doğrudan ilgilidir. Bu yaklaşımın batıdaki temsilcileri arasında I. Goldziher, Montgomery Watt ve Wilferd Madelung gibi isimler yer alırken Türkiye'de ise bu yaklaşımı doğrudan kullandıkları bilinmemekle birlikte M. Tavî et-Tancî, Ethem Ruhi Fırlalı ve Hasan Onat'ı bu yaklaşımın temsilcileri arasında sayabiliriz.²³⁶ Ayrıca Kutlu, ülkemizde bu yaklaşımın ilk savunucusunun Tavî et-Tancî olduğunu, Fırlalı liderliğinde ekolleşip kullanılmaya başlandığını, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yapılan Mezhepler Tarihi araştırmalarında Tarihsel-Sosyolojik Yaklaşım'ın etkili bir şekilde kullanıldığını, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan klasik mezheplerin doğuşunu ve ortaya çıkışında önemli bir oynadığını vurgulamaktadır. Ancak Kutlu, mezheplerin zaman içerisindeki değişim ve dönüşümlerini etkiledikleri toplumları ve günümüzde varlığını sürdüren mezheplerin gün yüzüne çıkarılmasında bu yaklaşımın ne şekilde kullanılabileceğinin anlaşılmadığını dile getirmiştir.²³⁷

2.7.5. Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım: Psikososyal Yaklaşım

Kutlu, toplumda bir arada yaşayan fertlerin aynı olay ve olgulara farklı bakış açılarıyla yaklaşımlarının sebebini etkilendikleri zihniyetlere bağlamaktadır. O, bu açıdan bakıldığında bu farklı görüşleri daha net anlayabilmek için bunların gerisinde yatan zihniyetlerin analiz edilmesi gerektiğinin vurgusunu yapar. Kutlu, zihniyet kavramını şu şekilde tanımlar: “Zihniyet, olguların, hadiselerin, şeylerin belli bir biçimde görülmesini dolayısıyla bu anlayışla uyumlu tepkiler ve davranışlar gösterilmesini olanaklı kılan şey.” Çözümleyici yöntemi ise, “özelden genele, somuttan ilkelere geri gitmek” olarak tanımlar. Kutlu'nun burada bahsettiği zihniyet çözümlemesi psikososyal çözümleme olarak adlandırdığı siyasi-itikadî zümrelerin veya politik-dinî ya da dinî grupların örtük referans sisteminin çözülmesidir. Ancak o, İslâm

²³⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 157-161.

²³⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 397-399.

Mezhepler Tarihi'nde zihniyetlerin politik, dinî, sosyolojik ve ekonomik yönden oldukça karışık bir yapıda olduğundan bahseder.²³⁸

Kutlu, zihniyetlerin ortaya çıkışı olarak gördüğü mezheplerin ortaya çıkışını genel anlamda üç başlık altında insan unsuru, toplumsal yapı ve dinî metinler bağlamında ele almış ve incelemiştir. Ayrıca bunların bir arada ele alınması gerektiğini de vurgulamıştır. Kutlu'ya göre zihniyet çözümleyici yaklaşım hem geçmişte yaşayan hem de günümüzde var olan mezhepler için uygulanabilecek bir yaklaşımdır.²³⁹ Kutlu, aynı toplumda aynı kültürel, psikolojik, sosyoekonomik ve dinî ortamda hayatını sürdüren iki bireyin bile dinî anlamlandırma ve uygulamada farklılıklar gösterebileceğinden, bunun nedeninin de insanın doğasında var olan tipolojilerle doğrudan bağlantılı olduğundan bahseder. Kutlu'nun bahsettiği mezheplerin ortaya çıkış sebepleri ve mezhepleri zihniyetlerine göre tipolojilendirilmesi konularının temelinde de zihniyet çözümleyici yaklaşımı kullandığını söyleyebiliriz.²⁴⁰

2.8. İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığında Karşılaşılan Problemlere Çözüm Önerileri

2.8.1. Kaynak Kritiği ve Eleştirel Yaklaşım

İslâm Mezhepleri Tarihi'nde kaynak kritiği oldukça önemli bir sorundur. Geçmişten günümüze kadarki süreçte doğru tespitler ortaya koyabilmek, geçmişi o günün şartlarıyla tasvir edebilmek ve var olanı tarafsız bir şekilde sunabilmek adına bu sorun oldukça önemlidir. Kutlu, klasik dönemde yazılan Makalat ve Fırak türü eserlerle birlikte o döneme ait birinci el kaynak niteliği taşıyan diğer dokümanları da tarihsel tenkit metoduyla sentezlemek gerektiği görüşünü savunur. Mezhepler Tarihi'nin Sorunları bölümünde de değindiğimiz üzere Mezhepler Tarihçileri'nin çözüm getirmesi gereken sorunlardan bir diğeri de, kaynakları oluşturan bilginin gerçekliği ve bu çalışmaların mezheplerle ilgili içerdiği bilgilerin güvenilir olması sorunudur. Kutlu, bu sorunun nedenini mezheplerin doğuşu ve ortaya çıkışı için önemli bir zaman dilimi olan

²³⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 399-402.

²³⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 164-167.

²⁴⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 164-167.

hicri üçüncü asra kadar ortaya koyulan birinci el kaynakların, çok az bir kısmının günümüze kadar gelebildiği olarak görür.²⁴¹

İlk dönem Mezhepler Tarihi yazıcılığının temelini ve en önemli aşamasını Makalat Dönemi oluşturur. Makalat, makalenin çoğulu olup Ehl-i Sünnet'in siyasi, sosyal ve diğer konulardaki dinî görüşlerini tenkit etmek amacıyla yazılan eserlerdir.²⁴² Kutlu, Mezhepler Tarihi'nin birinci el kaynağı sayılan ve klasik dönemde yazılan makale ve makalat eserlerinin çoğunun günümüze kadar ulaşamadığını ifade ederken günümüze ulaşamayan bu makalatları ve müelliflerini tespit etmiştir.²⁴³

Kutlu'ya göre hicri birinci ve ikinci asırda yazılan ve günümüze kadar ulaşamamış olan “Makalat” türü eserler, yine bu dönemde ortaya çıkan mezhepler ve görüşleri hicri üçüncü asırdan itibaren yazılmış ve günümüze kadar ulaşmış olan makalat, fırak, tarih, tabakât, ensâb kitapları ve milel-nihal gibi eserler incelenerek tespit edilmiştir.²⁴⁴ Bu eserlerden biri olan *Milel-Nihal* ilk dönem İslâm Mezhepler Tarihi yazıcılığının gelişmiş ve önemli bir bölümünü oluşturmakla beraber tüm dinleri, fırakaları ve felsefî ekolleri inceler. Ayrıca bu eserler mezheplerin fikirlerini kanıtlama ve benimsetme amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eserlerde, diğer mezheplerin görüşleri sahih ve tarafsız bir şekilde yer almadığından dolayı bu eserler ilmî gayelerden uzaktır.

Şehristânî'nin “*el-Milel ve'n-Nihal*”²⁴⁵ adlı eseri ilk dönem Mezhepler Tarihi yazıcılığının önemli eserlerinden biridir. Şehristânî, metodolojisi ile mezhepleri ele alıp İslâm Düşüncesinde Mukaddime ismiyle usûl geleneğini ilk kez ortaya koymuştur.²⁴⁶ Kutlu, ilk dönem mezhep tarihçilerinden olan İbn Hazm ve Şehristani'nin El-Milel ve'n-Nihal ve Usûl'un Nihal adıyla bilinen eserlerinde kendi dönemlerine kadar gelmiş ya da gelememiş önemli dünya dinlerinin görüşlerine ve alt oluşumlarına yer verdiklerini ve bunun nedeninin İslâm tarihindeki mezheplerin önceki din ve kültürlerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmelerini ve düşünce alt yapılarını belirlemek olduğunu ortaya koymuştur. O, İslâm dünyasında ortaya çıkan muhtelif mezhep liderleri veya müntesiplerinin daha önce inanmış oldukları dinlerinden tam anlamıyla kopamamış ve bu dinlerin inanç ve düşüncelerini önderi ve müntesibi oldukları mezheplerin fikirlerine tahvil ettiklerini dile getirmiştir.²⁴⁷

²⁴¹ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 431-434.

²⁴² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 31.

²⁴³ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 404-408.

²⁴⁴ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Giriş.

²⁴⁵ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 403.

²⁴⁶ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”.

²⁴⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 16-17.

Kutlu'ya göre hicri üçüncü asırdan günümüze ulaşan çok az eser ise mezheplerin görüşlerini şiddetle savunularak yazılmış ve oldukça daraltılmış fikirlerden ibarettir. Hicri dördüncü asırdan itibaren yazılan kaynakların da yine bir kısmı günümüze kadar ulaşmış olup bu kaynaklarda mezheplerin incelenmesi ve mezhepler hakkında verilen bilgiler çoğunlukla mezheplerin genel çerçevesi üzerinedir. Tüm mezhepler farklı algılama şekilleriyle ortaya konmuştur. Birçok müellif ortaya çıkan bu algılama şekillerini hicri üçüncü asra kadar olan eserlere ve 73 fırka rivayetine dayandırarak ya yeniden inşa etmiş ya da geçmişini tekrara düşmüştür.²⁴⁸

Kutlu, mezhep tarihçilerinin mevcut kaynakların tarih biliminin mezhepler hakkındaki eleştirilerini de dikkate alarak bahsi geçen döneme ait olup olmadıklarına ve içerdiği bilgilerin güvenilir olup olmadığına dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda Mezhepler Tarihi'nde eleştirisi yapılacak eser hakkında hangi noktalara dikkat edilmesi gerektiğini şu şekilde açıklar: “Araştırmada kullanılan kaynaklar, incelediği olay, fikir, fırka ve şahıslara bizzat şahit olan birinci el kaynak mıdır? Gerçekten eser, müellifine mi aittir? Eğer aitse, eser daha sonraki yazarlar veya müstensihler tarafından sansüre uğramış mıdır? Konuyla ilgili verilen bilgiler, olaya tanık olan tarih veya benzeri kaynaklarca doğrulanmakta mıdır? Eser hangi noktalarda güvenilir, hangi noktalarda güvenilir değildir?”²⁴⁹

Kutlu, bunların tespitinden sonra herhangi bir mezhebi, görüşü yahut şahsı incelemek isteyen birinin incelediği eseri şu yönlerden tenkit etmesini ve değerlendirmesi gerektiğini ifade eder: Bu fırka, şahıs ve fikirle ilgili bilgi, ilk defa hangi kaynaktan nasıl geçmektedir? Bu bilgi tarihsel verilere uygun mudur? Daha sonraki kaynakların verdiği bilgi ilk kaynak veya kaynakların yeni bir versiyonu mu? Yoksa verilenlere ilave edilen gerçekler ve saptırmalar var mıdır? Şahsî araştırmaları diğer ilavelerin doğruluğunu onaylıyor mu? Mezhep/fırka/shahısla ilgili, daha önceki kaynaklarca bilinmeyen yönler nelerdir?²⁵⁰

Kutlu, Mezhepler Tarihi kaynaklarında mezhepleri ve mezhep mensuplarını, yazarın 73 fırka rivayetini anlamlandırdığı şekilde kendi görüşlerine benzer görüşleri veya tarihi ve sosyal bakımdan aralarındaki ilişkiyi dikkate almaksızın ve zaman mekan irtibatı almaksızın verdiğini dile getirir. Ona göre bu sınıflandırma mezheplerin toplumsal tarihiyle ve zaman mekan bağlamı doğrultusunda eleştirilmelidir. Bu eleştiri

²⁴⁸ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 410.

²⁴⁹ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 431-434.

²⁵⁰ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 431-434.

de iki farklı şekilde değerlendirilmelidir. Bunların ilki adı geçen mezhebin kronolojiye göre tüm mezheplerin yer aldığı kitaplarda nasıl ele alındığı, ikincisi ise bu mezhebin Şîî, Mutezilî, Hâricî, Mür-ciî, Eş'arî ve Hadis Taraftarlarının eserlerinin tek tek incelenerek analiz edilip, bunun sonucunda da hangi mezhebin hangi dönemde ve hangi toplumsal çevrede ortaya çıktığının saptanmasıdır.²⁵¹

2.8.2. Tasviri/Betimleyicilik (Deskriptif) İlkesi

İslâm Mezhepler Tarihi'nde olayların, olguların, düşüncelerin, kişilerin, kelimelerin, zümrelerin ilerlemeleri araştırılıp nasıl görünüyorsa oldukları gibi aktarılması gerekir. Sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi Mezhepler Tarihi'nde de bunu sağlamanın gözlem yoluyla gerçekleştirilir. Kutlu, hem geçmişte hem de günümüzde yaşayan mezheplerin tarihine doğrudan ve dolaylı gözlemle, alan araştırmalarıyla ve sayısal verilerle ulaşılabileceğinden bahseder. Kutlu, Mezhepler Tarihçisinin araştırma yaptığı bir mezhebi ya da bir vakayı olması gerekenden ziyade olduğu şekliyle kendi yorumlarını dahil etmeksizin nesnel bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğinin de altını çizer.²⁵²

Kutlu, gözlem yönteminin nasıl olması gerektiğini örnek bir olayı seçmek, o olayın öğelerini saptamak, bu öğelerin nedenlerini irdelemek, elde edilen sonuçları karşılaştırıp farklı yönlerini belirledikten sonra betimlemek olarak açıklar. O, bu betimlemenin olayı yeniden kurgulamak veya farklılaştırmak olmadığını, sadece gözlem metodunun kullanılmasından ibaret olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca gözlem yapan kişinin olayın varlığını olduğu gibi kabul etmeli ve kendi düşüncelerini araştırmasının dışında tutmalıdır. Kutlu, Klasik Mezhepler Tarihçilerinin uyguladığı yanlış metotlardan birinin de mezhepleri ve olayları incelerken geçmişteki ifadelerle günümüzü, günümüzün kalıplarıyla da geçmiş dönemleri aydınlatmaya çalışmak olduğunu, günümüz Mezhepler Tarihçilerinin de bu yanlış metottan uzak durmaları gerektiğini dile getirmiştir.²⁵³

²⁵¹ Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu".

²⁵² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 405-406.

²⁵³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 405-406.

2.8.3. Fikir-Hadise İrtibatı Prensibi

Fikir-hadise irtibatı, bir düşüncenin ya da inancın toplumdaki sosyo-politik ya da dinî olaylarda zaman mekan bağlamını da dikkate alarak saptanmasını ifade eder. Kutlu da fikir-hadise irtibatının Mezhepler Tarihi'nde bir mezhebin ortaya çıkışında rol oynayan olaylarla o mezhebi diğerlerinden ayıran ilk düşüncelerin incelenerek bu iki mezhep arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını yahut da düşüncenin o olayın nedeni olup olamayacağını açığa çıkarmaya dendiğini ifade etmiştir. Ayrıca o, bu prensibin sadece fikirden hadiseye değil hadiseden de fikre gidilebilecek bir yöntem olduğunu da ekler. Ortaya çıkmış herhangi bir düşünce varsa bunun bir yansımasının olacağı ya da ortaya çıkan bir yansıma varsa bu yansımanın etkisiyle meydana gelebilecek bir düşüncenin olacağı da aşikârdır. Kutlu, Mezhepler Tarihi'nde araştırma yapacak kişilerin incelediği bir mezhebin fikirlerini, hadise ve davranışlarını açıklarken fikir-hadise irtibatını kullanıp zaman ve mekan bağlamını da dikkate alarak incelemesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁵⁴

Kutlu, klasik mezheplerin kendi tarihçelerini açıklarken Hz. Peygamber'e dayandırıp yanıltıcı bilgiler verildiğini bu sebeple de klasik mezheplerin ilk defa ne zaman, nerede ve nasıl ortaya çıktıklarını anlamada sorunlar yaşandığını ve her mezhebin kendi ortaya çıkış tarihleriyle ilgili verilen bilgilerde zaman ve mekan kaymalarının olduğunu ifade etmiştir. Fikir-hadise irtibatı kullanıldığında bu durumun çözülebileceğini, anlam kaymalarının giderilebileceğini vurgulamıştır. Fikir-hadise irtibatı prensibinin ortaya çıkışı Montgomery Watt, Ethem Ruhi Fırlı ve Hasan Onat tarafından Şîa'nın teşekkülüyle meydana gelen ilk Şîî olayların incelenmesinde kullanılmış ve önemli verilere ulaşılmıştır.²⁵⁵ Kutlu da mezheplerin analizinde fikir-hadise irtibatını zaman-mekan bağlamını da dikkate alarak kullanmıştır.

2.8.4. Fikirler Üzerinde Derinleşme veya Fikirlerin Tarihlendirilmesi

Kutlu, Klasik İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı'nda mezheplerin fikirlerinin önemli olduğunu hatta mezheplerin inanç sistemlerine göre adlandırıldıklarını, kişileri ve tarihi süreci olan mezhepleri yok saydıklarını ifade ederken mezheplerin düşüncelerinin toplumsal olaylar, siyasi ve sosyo-ekonomik olaylardan bağımsız olarak

²⁵⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 406-407.

²⁵⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 406-407.

ele alındığını da eklemiştir. Kutlu, bu problemin çözümü için fikirler üzerinde derinleşme ya da fikirlerin bağlamı üzerinde derinleşme yönteminin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yöntem uygulanırken öncelikle ortaya atılan düşüncenin ilk dile getirildiği şekliyle saptanmasını daha sonra da geçirdiği aşamalar ve dönüştüğü kuramın analiz edilmesi gerekir. Kutlu, bunu yaparken sadece Mezhepler Tarihi kitaplarının değil, o düşüncenin ortaya çıktığı dönemin edebiyat, tarih, coğrafya ve diğer eserlerin de kullanılmasının yani disiplinler arası iş birliğine başvurarak o dönemin toplumsal yapısını da analiz etmek gerektiğini dile getirmiştir.²⁵⁶

Kutlu'nun bu konuda dikkat çekmek istediği nokta fikirler üzerine derinleşmekten kastının “fikirlerin tarihlendirilmesi” ve “menkulde makulün aranması”dır. Bu konunun oldukça önemli olduğunu dile getiren Kutlu, nedenini de Klasik Mezhepler Tarihi'nde yazılan eserlerin genel olarak fikrî ortaya atan şahsı, dönemi belirtmeden görüşleri de mezhebin geneline atfederek yani kişiselleştirmeden anlatmasına bağlar. Kutlu'ya göre mezhep araştırması yapan birinin bu fikrî hangi mezhebin değil, hangi mezhepten kimin söylediği önemlidir. Ayrıca o, günümüz Mezhepler Tarihçileri düşünceleri tarihsel, sosyal, psikolojik ve dinî çerçevede incelerlerse klasik dönem Mezhepler Tarihçileri'nin yaptıkları hatalara düşmeyeceklerini vurgulamıştır.²⁵⁷

2.8.5. Şahıslar Üzerinde Derinleşme

Kutlu, klasik dönemde kaleme alınan eserlerin çoğunda herhangi bir şahsın birbirinden farklı olarak betimlendiğini, bir fırkanın başka fırkaların liderlerini tenkit ettiklerini, kendi liderlerini aşırı övdüklerini dile getirir. Sadece bununla kalmayıp İslâm Mezhepler Tarihi'nde ismi sıkça zikredilen şahısların pek çok değişik kaynaktan farklı fırkaların temsilcisi olarak görülmektedir. Ayrıca bazı şahısların dile getirdiği düşünceleri gizleyerek herhangi bir fırkaya ait görmeyip yine bazı şahısların da kendisi ile ilgili olmayan görüşleri kendisininmiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Kutlu, bu durumu şu şekilde açıklamıştır. Bir mezhebin ortaya çıkışındaki önemli kişilerin izlerinin silinerek yerine mezhebin oluşumunda etkisi daha az olan şahısların ön plana çıkarılmaya çalışıldığını da vurgulamıştır. Ayrıca o, bir şahsiyetin iki yönü olduğunu, bunların da tarihsel ve menkabevi olarak adlandırıldığını da eklemiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 407-408.

²⁵⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 407-408.

²⁵⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 408-409.

İslâm düşüncesinde şahısların bu iki yönünün zaman zaman birbirine karıştırıldığının hatta Hz. Peygamber'in şahsiyeti için de aynı durumun geçerli olduğunu, bazı kitaplarda müşriklerle sürekli savaşıyor, bazılarında kural koyan, bazılarında ise yarı tanrı özelliği gösteren biri olarak gösterilmiştir. Kutlu, bu yanlışlıklara düşülmemesi için şahıslar üzerine derinleşmenin önemli olduğunu, bunun da İslâm Medeniyeti'nin başka kaynak eserlerinin kullanılarak gerçekleşmesinin mümkün olduğunu dile getirmiştir. Günümüz araştırmacılarından olan Fuat Köprülü ve Ethem Ruhi Fırlı da bu yöntemi kullanarak inceledikleri şahsiyetin doğdukları ortamdan yetiştikleri sosyal ve kültürel ortama kadar düşüncelerini, siyasi görüşlerini, ortaya koydukları eserleri siyasi alanda mensup oldukları fırkaların tarihsel kişiliğiyle kendilerine sonradan atfedilen menkabevi kişiliği birbirinden bağımsız olarak analiz etmiş olup günümüz araştırmacılarının da doğru bilgilere ulaşmak adına şahıslar üzerine derinleşme yöntemini kullanmaları gerekmektedir. Kutlu da araştırma ve inceleme yaparak kaleme aldığı bazı eserlerinde şahıslar üzerine derinleşme metodundan faydalanmıştır.²⁵⁹

2.8.6. Tarafsızlık (Mezheplerüstü Tutum)

Kutlu, Klasik Mezhepler Tarihçileri'nin tarafsızlık hususunda yetersiz olduklarını, ele aldıkları olgu ve olayları kendi mezhebi eğilimlerinden ve kendine has görüşlerinden bağımsız olarak ele alamamışlardır. Kutlu, bu yanlışın tekrarına düşülmemesi için günümüz Mezhep Tarihçileri'nin mezheplerüstü bir yaklaşıma sahip olmalarını ya da herhangi bir mezhebe aynı mesafede yaklaşmaları gerektiğini vurgulamıştır. Kendisi de ele aldığı bir konuyu objektif yani tarafsız bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Kutlu, İslâm Mezhepler Tarihi'nde tarafsızlık denilince herhangi bir durumu savunmaktan uzak durmayı, yöntem bilimini kullanmayı ve eleştirel bir düşünce sistemine sahip olmayı kastetmektedir. Kendisi de tarafsızlık ilkesini kullanarak günümüz Mezhepler Tarihçileri'ne örnek olmaya çalışmaktadır.²⁶⁰

²⁵⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 408-409.

²⁶⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 408-409.

2.8.7. Disiplinler Arası İşbirliği

Sosyal bilimlerin bir dalı olan Mezhepler Tarihi'nin de sosyal bilimlerde olduğu gibi kendine has bir inceleme yöntemi vardır. Kutlu, Mezhepler Tarihçisi'nin hem klasik dönem mezhepleri hem de günümüzde varlığını devam ettiren mezhepleri incelerken belli başlı bilim dallarından yararlanmasının zaruri olduğundan bahseder. Çünkü her bilim dalının bir diğeriyle ilişkisi vardır. Ayrıca Kutlu, siyasi ve itikadî zeminde meydana gelmiş zümrelerin karmaşık yapıda olduğunu yani tarihi, sosyal, psikolojik, ekonomik, dinî ve kültürel boyutları olan bir yapıda olduklarını dile getirmiştir. Bu karmaşık yapıya sahip olan mezheplerin ve akımların yalnızca Mezhepler Tarihi'nin yöntemleriyle çözülemeyeceği, bunun yanı sıra diğer bilimlerin bilgilerinden ve metotlarından yararlanmanın gerekliliği bilinmektedir.²⁶¹

Kutlu, Mezhepler Tarihi'nde disiplinler arası işbirliği metodunu kullanmanın önemli olduğunun altını çizerken bu alanda hangi disiplinlerden ne şekilde yararlanıldığını da şu şekilde örneklendirmiştir. Kutlu, Mezhepler Tarihi'nin dinî ve itikadî zümrelerin düşünce sistemlerinin oluşmasında Tarih ve İslâm Tarihi'nin bazı inançların İslâm'dan öncesine dayanması nedeniyle Dinler Tarihi'nin ve Antropoloji'nin, mezheplerin daha iyi anlaşılıp yorumlanması için yorumbiliminin ve anlambiliminin, ayrıca Din Sosyolojisi'nin ve Din Psikolojisi'nin verilerinden yararlandığından bahseder. Son olarak Kutlu, çağdaş dinî akımlar alanında akademik çalışma yapacak olanların da bu bilim dallarıyla işbirliği içerisinde olmalarının faydalı olacağı görüşündedir.²⁶²

2.9. 73 Fırka Hadisine Bakışı

Hiz. Peygamber'in sünnetinin ve hadislerinin ilim geleneğimizdeki yeri ve önemi bilinen bir gerçek olup ayrıca nasslardaki belirleyici rolü de aşıkârdır. Hadis ve sünnetin bu kadar önemli olmasının temel sebebi Hiz. Peygamber ve İslâm dininde sahip olduğu saygıdeğer konumudur. 73 fırka hadisi de İslâm düşünce geleneğinde hem sahihliği hem de nasıl algılanıp yorumlanacağı konusunda sıkça tartışılan, hakkında müstakil eserlerin yazıldığı önemli rivayetlerden biri olmuştur. Rivayetlerin bu derecede yayılmış olması nedeniyle neredeyse her Müslümanın bu hadisten ve muhtevasından haberdar olduğu

²⁶¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 410.

²⁶² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 410.

bilinmektedir. Bu rivayetler tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan bölünmelere zemin hazırlarken başka bir yönden de toplumun bütünlüğünü etkileyen olumsuz bir unsur olarak görülmektedir. İslâm tefekkür geleneğinde oldukça önemli bir yeri olan 73 fırka hadisinin başta Ebû Davud, Tirmizî, İbn Mace ve Ahmed b. Hanbel gibi birçok müellif tarafından farklı şekillerde rivayet edildiği görülür.²⁶³ Bu rivayetlerden en meşhur olanı şu şekilde verilmiştir:

*Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi Cennet'te, 70'i Cehennem'dedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i Cehennem'de, birisi Cennet'tedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi Cennet'te, 72'si Cehennem'de olacaktır. Denildi ki: Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki: Benim ve ashabımın bulunduğu yolda olanlar.*²⁶⁴

Hiz. Peygamber'den rivayet edilen bu hadise göre, İslâm âlemi 73 fırkaya bölünecek ve kurtuluşa erecek olan fırka (el-Fırkatu'n-Nâciye) dışında diğer 72 fırka cehenneme gidecektir.

Kutlu da bu rivayetlerden yola çıkarak cehennemde olacak 72 fırkanın ve cennete girecek olan bir fırkanın kim ya da kimler olduğu, ne gibi özelliklere sahip olduğu gibi konularda muallaklığın olduğunu, net bir bilginin verilmediğini dile getirirken başka bir rivayette de 72'sinin cennete, birinin ise cehenneme gireceğinin bildirilmekte olduğunu ancak senedi olmadığı için bu görüşün onaylanmadığını ifade etmiştir.²⁶⁵

73 fırka hadisi İslâm geleneğinde meydana gelen itikadî mezhepleri sınıflandırmak, tanıtmak ve yanlış olan yönlerini göstermek adına yazılan makalat türü eserlerin düzenlenmesinde yazarlar tarafından esas alınmıştır. Bu hadis makalat türünde eser veren müelliflerin eserlerini kaleme alış amacını, fırka sayısını, fırkalara bakışı ile fırkaları ele alış biçimini ve düşüncesini şekillendirmiştir.²⁶⁶ Kutlu da fırkaların meydana gelişini ve fikirlerini Ehl-i Sünnet alimlerinin 73 fırka rivayetini esas alarak yorumlamaya başladıklarını ve mensup oldukları mezhebin dışındakileri sapıklıkla itham edip cehennemlik olarak gördüklerini dile getirmiştir. Ayrıca fırkaların sınıflandırılmasında iki tasnifin yapıldığını bunların da Kurtuluşa Eren Fırka ve Bid'at

²⁶³ Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yay., İstanbul 1996, s. 21-28; Dalkıran, Sayın, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt 1, S. 1, Erzurum 1997, s. 97.

²⁶⁴ Tirmizî, İman, 18; Ebû Davud K. Sünne 1.

²⁶⁵ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 124.

²⁶⁶ Gömbeyaz, Kadir, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 14, S. 2, Bursa 2005, s. 147-160.

Fırka olarak ifade edildiğini ve bunların dışına çıkılmadığını zikretmiştir.²⁶⁷ Ancak Şehristânî'nin bu hadisi farklı bir bakış açısıyla ele alıp fırkaları tenkitten ve muhakeme etmekten kaçındığını belirtmiştir. Kutlu'ya göre İslâm Mezhepler Tarihi'nde vücut bulan zümrelerin 73 fırka hadisi baz alınarak birçok farklı görüşün mezhep adı altında resmiyete dönüşmesini sağlamış fakat geçmişte varlığından hiç söz edilmemiş, hiçbir ayrıcalığı olmayan görüşlerin de uydurma fırka olarak kaydedilmesine sebep olmuştur.²⁶⁸

Kutlu, İslâm dünyasının farklı görüşlerden dolayı birbirinden farklı fırkalara ayrılacağını, bunun sosyo-politik bir gerçek olduğunu vurgulamış lakin bu bölünmenin 73 sayısı ile sınırlandırılmasından dolayı VI./XII. asra kadar bu sayıyı tamamlayıp daha sonra ortaya çıkan oluşumların kayda geçirilmesine engel olduğunu ve tarihsel bir realiteye sahip olan düşünce yapılarının dikkate alınmadığını saptamıştır. Ayrıca bu tamamlanan tabloda fırkaların alt kollarının yer almadığı gibi ana kolları üzerinde bile görüş birliğinin sağlanamadığını belirtir.²⁶⁹

Kutlu'nun işaret ettiği üzere bu konuda yazılmış eserlere bakıldığında 73 fırka hadisi bağlamında mezheplerin sayısını tespit etmek için aynı yöntemi kullanan iki yazarın dahi bulunmadığı görülmektedir. Kutlu, bu eserlerden yola çıkarak mezheplerin ana ve alt kollarının belirlenmesi hususunda Fırak Edebiyatı'nda ele alınan mezheplerin 73 sayısını tamamlama formüllerinin üretilip ve farklı hesaplama yollarının denendiğini bir eserinde tablo şeklinde istifademize sunmuştur.²⁷⁰

Kutlu, müelliflerin fırkaların sayısını 73 fırka hadisi çerçevesinde ele alıp bu sayıyı tamamlama yahut bu sayıyı aşmama hususunda tutarlı sınıflandırmalar yapmışlarsa da Fırak Edebiyatı'na bakıldığında bazı fırkaların alt kollarının bile 73 sayısını aştığını görmenin mümkün olduğunu belirtir. Örneğini ise şu şekilde izah etmiştir: “Makalat yazarları, Mürcie ve Mu'tezile'yi, kendi aralarında pek çok fırkaya ayırmış, hatta her bir fırkayı küçük alt gruplara bölmüşlerdir. Pek çoğu yapay olmakla beraber bu fırkaların toplamı 70'e yaklaşmıştır.”²⁷¹

²⁶⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 127.

²⁶⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 125.

²⁶⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 126.

²⁷⁰ Bkz., Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Ek 1:Tablolar, s. 177-181.

²⁷¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 126; Ayrıca Bkz., Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Ek 1:Tablolar, s. 177-181.

2.10. Mezhepler Tarihine Katkıları

İslâm Mezhepler Tarihi'ne sayısız eser kazandıran ve nitelikli çalışmalarıyla tanınan Sönmez Kutlu muhtelif konularda yaptığı çalışmalarıyla, yazdığı makaleleriyle ve zaman zaman basında yapılan önemli tartışmalardaki açıklamalarıyla ilim dünyasına Müslümanların ufkunu açmaya yönelik önemli katkılar sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde Mezhepler Tarihi alanında ortaya atılan yeni açılımlardan biri de Zihniyet Çözümleyici Psikososyal Yaklaşım olup Sönmez Kutlu tarafından uygulanmaya çalışılmıştır.²⁷² Kutlu, bu yaklaşım ile mezhepsel farklılıkları insanın doğasında bulunan tipolojilerle tipolojileştirmiş aynı kültürel, sosyo-ekonomik ve dinî çevrelerde yaşasalar dahi neden birbirlerinden bu denli farklı şekilde dini anlamlandırma ve yaşama tarzına sahip olabildikleri sorusundan yola çıkarak din sosyolojisi ve din psikolojisi gibi farklı bilimlerin de istatistiklerinden faydalanarak sistematiksel yeni ve farklı bir yapı ortaya koymaya çalışmıştır.²⁷³

Kutlu'nun Mezhepler Tarihi'ndeki farkı, mezhepleri bir sınıflandırmaya tabi tutmayıp mezheplerin fikrî sistemlerine göre “tepkisel-kabilevî, akılcı-hadarî, gelenekçi-muhafazakâr, siyasi-karizmatik liderci ve keşifçi inzivâcî din söylemlerini”²⁷⁴ genel çerçevede ele alıp zihniyet çözümlemesi yapmasıdır. Ayrıca zihniyet analizi yaptığı bu din söylemlerini de kendi fikrî sistemlerine uygun mezhepler üzerinden örneklendirmesi mezhepleri zihniyetlerine göre anlamamızı kolaylaştırmıştır. İlk defa mezhepleri zihniyetlerine göre tipolojileştiren Kutlu, bu sistematik yapıyla İslâm Mezhepleri Tarihi'ne mezhepleri anlamada farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Aynı zamanda sosyolojik bir yaklaşım tarzı benimeyip, psikolojik refleksleri de dikkate alarak değerlendirmeler yapmış ve bu zihniyet çözümlemesini ortaya koymuştur.

Analizci ve tahkiki bir yaklaşıma sahip olan Kutlu'nun İslâm düşüncesindeki orijinal yönleri arasında tarihsel din söylemleri olgusu yer alırken o, Hasan Onat'ın kullandığı “fikir hadise irtibatı”²⁷⁵ kavramını İslâm Mezhepleri Tarihi metodoloji çerçevesinde “ fikir-hadise-mekan irtibatı” ve “fikirlerin sosyal, siyasi ve iktisadi arka

²⁷² Arvasi, Bedrettin, Arvasi, “Prof. Dr. Sönmez Kutlu'nun İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu Başlıklı Tebliğ Metnin Tahlili”, <https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/donemdevleri/detail/muelliflim-1?id=18475>, (erişim, 18 Temmuz 2021).

²⁷³ Gömbeyaz, Kadir, “Kitap Değerlendirmesi Mezhepler Tarihine Giriş”, s. 629-636.

²⁷⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 56-64.

²⁷⁵ Onat, v.dğr., *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 26.

planının araştırılması”²⁷⁶ şeklinde kavramsallaştırmıştır. Ayrıca Kutlu’nun, Mâturîdî’nin din-şeriat ve iman-amel ayrımını ortaya çıkarmak için kullandığı “şeriatlarda ictihadi nesih” kavramını kendisinin de analiz edip ele alarak kullanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kutlu, bilim tarihi içerisinde sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin zamanla nasıl ortaya çıktığı, aralarındaki metot farklılığı, sosyal bilimlere yaklaşım tarzlarının neler olduğu gibi konuları Fuat Köprülü’nün “*her ilim, ancak kendine mahsus ilmî metotlarla teşekkül edebilir ve ilim hüviyetini kazanabilir.*” deyiimiyle Mezhepler Tarihi araştırmalarında alanla ilgili problemlere çözüm olarak usul ve metot sorununu analiz edip konuyla ilgili “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu” adlı makaleyi kaleme almıştır. Mezhepleri zihniyetlerine göre tipolojileştiren Kutlu, bu makalesinde İslâm düşüncesini meydana getiren siyasi- itikadî düşünce ekolleri ve amelî-fikhî fırkaları zihniyet olarak analiz edip bu tipolojileştirmeyi ortaya koymasının nedenini ise tek bir din olan İslâm ın geçmişte ve günümüzde birden fazla yorumunun yapılmış olmasına, tarihte ortaya konan sınıflandırmaların bu farklılıkları açıklamada yetersiz kalmasına bağlamıştır.

Kutlu’nun İslam Mezhepleri Tarihine önemli katkılarından bir diğeri ise Mürcie mezhebi üzerine çalışmalarıdır. İslam düşüncesi içerisindeki önemli mezheplerden biri olmasına rağmen Mürcie ile ilgili yeterli çalışma bulunmaması ve kaynaklarda Mürcie ile ilgili zıt ve çelişkili bilgilerin yer alması Kutlu’yu bu alanda çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir.²⁷⁷ Kutlu, “Mürcie’nin Doğuşu ve İ’tikadi Görüşleri”²⁷⁸ adlı yüksek lisans tezi ve “Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir’de Yayılışı”²⁷⁹ isimli doktora tezi ile ilim dünyasındaki Mürcie mezhebi ile ilgili var olan klasik algıya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Mürcie üzerine yaptığı çalışmalarla alandaki boşluğu anlamlı bir şekilde dolduran Kutlu, bu çalışmaları ve kazandırdığı bakış açısıyla aynı zamanda yeni çalışmalara da öncülük etmiştir. Kutlu, Mürcie mezhebinin isimlendirme problemi, temel kaynakları, doğuşu, çeşitli siyasi hakimiyetler ilişkisi ve temel görüşlerini derinlemesine ele almış, özellikle Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde yayılmasını detaylı olarak analiz edip bizlere sunmuştur. Kutlu aynı zamanda bu çalışmalarıyla Türklerin İslâmlaşma sürecindeki ciddi boşluğun giderilmesine de önemli bir katkı sağlamıştır. O, Mürcie’den Maturidilik’e uzanan süreç üzerinde yeniden düşünülmesini sağlamış ve Ashâbu’r-Rey ve bu grubun öncü şahsiyeti Ebû Hanîfe ile Mürcie

²⁷⁶ Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka Planı*, s. 13.

²⁷⁷ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, “Yazarın Önsözü”, XI.

²⁷⁸ Onat, v.dğr., *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 667.

²⁷⁹ Onat, v.dğr., *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 667.

arasındaki ilişkiyi görünür kılmıştır. Böylece Kutlu Hanefî-Maturidiliğin köklerinin aydınlatılması noktasında ilim dünyasına önemli bir bakış açısı kazandırmıştır. Ayrıca Kutlu, Mürcie mezhebi konusunda “Mürcie Mezhebi, Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları” adlı makalesiyle de İslâm Mezhepler Tarihi alanına katkı sağlamıştır.²⁸⁰ Kutlu, Mürcî edebiyatın ilk örneklerinin aydınlatılması noktasında da ciddi katkılar sunmuştur. Bu noktada o, ırcâ akidesinin en eski metinlerinden biri olan Hasan b. Muhammed el- Hanefîye’nin (100/718), Kitâbü’l-İrcâ’nı, Muhârib b. Disar’ın İrcâ Kasîdesi’ni ve Sabit Kutna’ya ait olan İrcâ Kasidesini dilimize kazandırmıştır. Kutlu bu çalışmalarında, eserler ve yazarlarla ilgili önemli bilgiler verdikten sonra eserin metnine yer vermiştir. Bunlara ilaveten Kutlu, Hâricî/İbâzî Sâlim b. Zekvan’ın *es-Sîre* isimli eserinin Mürcie kısmını da dilimize çevirmiştir.²⁸¹

Kutlu’nun İslâm Mezhepleri Tarihi alanına yaptığı katkılardan bir diğeri de Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında itikadî bir mezhep olan Kerrâmiyye kavramını ve Kerrâmiyye mezhebinin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm adlı İslâm alimini yine itikadî ve siyasi bir mezhep olan Mürcie kavramını Mu’tezilenin beş temel prensibinden biri olan Va’d ve Vaid kavramını TDV İslâm Ansiklopedisi’ne toplam dört madde olarak telif etmiştir.²⁸²

Türkiye’de İslâm Mezhepler Tarihçiliği’nin Yusuf Ziya Yörükân’dan sonraki önemli isimlerinden biri olan Muhammed b. Tavit et-Tancî konulu geniş çaplı bir sempozyumun koordinatörlüğünü üstlenen Kutlu, bu sempozyumda hem bildiri sunmuş hem de bu sempozyumda sunulan diğer bildirileri derleyerek editörlüğünü üstlendiği “13-14 Ekim 2011 tarihli Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavit et-Tancî Sempozyumu”²⁸³ başlığı altında bir seçki/derleme eser yayımlamıştır. Ayrıca Muhammed Tavit et-Tancî ve Mezhepler Tarihçiliği isimli yüksek lisans tezine de danışmanlık yaparak bu konuya verdiği önemi göstermiştir.²⁸⁴ Ayrıca Kutlu, İslâm Mezhepleri Tarihi alanında öğretim üyeliği yaparken pek çok yüksek lisans ve doktora

²⁸⁰ Bkz. Kutlu, Sönmez, “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, s. 168-210.

²⁸¹ Kutlu, Sönmez, “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü’l-İrcâ”, *AÜİFD*, 1997, cilt: XXXVII, s. 317-331; Kutlu, Sönmez, “İlk Mürcî Metinler: İrcâ Kasidesi(I) ve İrcâ Kasidesi(II)”, *AÜİFD*, 1999, cilt: XXXIX, s. 239-252; Kutlu, Sönmez, “Sâlim ibn Zekvân Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi”, *AÜİFD*, cilt: XV, 1996, s. 467-475.

²⁸² TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://İslâm.ansiklopedisi.org.tr/muellif/sonmez-kutlu>, (erişim, 05 Ağustos 2021).

²⁸³ Kutlu, Sönmez, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavit et-Tancı Sempozyumu 13-14 Ekim 2011*, TDV Yayınları, Ankara 2015.

²⁸⁴ Kutlu, “Makaleler”.

öğrencisine de danışmanlık yaparak yol göstermiş, alanında yaptığı çalışmalar, yetiştirdiği öğrencilerle bu alana önemli katkılarda bulunmuş ve bulunmaya da devam etmektedir.

Kutlu'nun İslâm Mezhepler Tarihi'ne katkıları sadece yukarıda bahsettiklerimizden ibaret olmayıp en önemlisi hiç kuşkusuz İmam Mâturîdî ve Maturidilik alanında yapmış olduğu çalışmalardır. Kutlu, İmam Mâturîdî ve Maturidilik hakkında yaptığı bu ciddi çalışmaları daha da derinleştirmek ve doğru bilgilere ulaşmak adına saha araştırması yapmıştır. Özbekistan'da kurulan Uluslararası İmam Mâturîdî İlmi Araştırmalar Merkezi'nin Maturidiliğin araştırılması ve bilinmeyen yönlerinin gün yüzüne çıkarılması açısından büyük öneme sahip olduğunu dile getiren Kutlu, dünyada Türkiye dahil hiçbir İslâm ülkesinde böyle bir araştırma merkezinin var olmadığını ifade etmiştir.

Kutlu, İmam Mâturîdî ve Maturidilik ile ilgili var olan çalışmaları farklı dillerden Türkçe'ye çeviriler yaparak ve bu alanda müstakil çalışmalar yapan ilim insanlarının güncel eserlerini de ekleyerek seçki ve derleme türünde *İmam Mâturîdî ve Maturidilik* isimli eserini İslâm ilmîne kazandırmıştır. 2003 yılında basılan bu eserin Türkiye'de Maturidilik alanın da sistemli olarak yapılan ilk çalışma olduğunu bilmekteyiz. Kutlu, editörlüğünü yaptığı bu derleme türündeki eserde “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî”²⁸⁵ başlığıyla İmam Mâturîdî hakkında kaynaklardan elde ettiği bilgilerin yanında bizzat kendi değerlendirmelerine de yer vermiştir. Bu makalede, Mâturîdî'nin hayatına, yaşadığı siyasi ve dinî ortama, hocalarına ve öğrencilerine, eserlerine, fakih, müfessir ve mütekellim kimliğine, siyasi görüşlerine, ortaya koyduğu bilgi kuramına, akla verdiği öneme, iman anlayışı ve iman-amel ilişkisine, din-şariat ayırımına, insan özgürlüğüne, objektif ahlak anlayışına, kaynaklarda İmam Mâturîdî'nin neden ihmal edildiğine, Türk düşünce ve siyasi tarihi açısından önemine ve son olarak da İslâm düşüncesi üzerindeki etkisine değinerek Mâturîdî'yi tüm yönleriyle ele almıştır. Ayrıca bu kitabında sadece kendi makalesine değil Mâturîdî ile ilgili çeviri eserlere ve makalelere yer vererek Mâturîdî ile ilgili bilinmeyen yönleri gün yüzüne çıkarmaya çalıştığını da söyleyebiliriz. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri de Sönmez Kutlu'nun “Ebu Mansur el-Mâturîdî ve Mâturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”²⁸⁶ adını taşıyan bibliyografik makalesidir. Bu makalenin önemi Maturidilik alanında çalışma yapacak olan kişiler için önemli bir kaynakça niteliği

²⁸⁵ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 25-66.

²⁸⁶ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 411-505.

taşımasıdır. Bu bibliyografyada konu ile ilgili yapılan çalışmaların tespit edilmesi hangi konuların çalışılıp hangi konuların çalışılmadığı sistematik olarak ele alınmıştır. Bu bibliyografya sayesinde 20’yi aşkın doktora ve 30’u aşkın yüksek lisans tezi hazırlandığı söylenebilir.²⁸⁷ Kutlu, İmam Mâtûrîdî ile ilgili yaptığı online bir seminerde bu eserin devrim niteliğinde bir eser olduğunun ancak 20 yılı aştığının artık yeni bir derleme ve baskı yapılması gerektiğinin de altını çizmiştir.²⁸⁸

Kutlu, İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik alanında Ülkemizde ve diğer Türki Cumhuriyetler’de düzenlenmiş olan sempozyumlarda, bilim kurulu üyesi, bildiri sunma ve koordinatörlük görevleriyle katılım sağlamıştır. Kutlu’nun amacı İmam Mâtûrîdî’yi ve Maturidiliği çok daha geniş kitlelere tanıtmak ve bu alanda çalışmaların yoğunlaşmasını sağlamak olmuştur. Bu amacını yerine getirmek adına birçok makale yazdığını ve birçok sempozyumda bu konuyu derinlemesine ele aldığını görmekteyiz. Kutlu, yeni dönem ilahiyat camiasında da İmam Mâtûrîdî’nin yeniden ele alınıp incelenmesinde yaptığı çalışmalarla yön veren isim olmuştur.

²⁸⁷ Gömbeyaz, İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi (Seçki/Derleme), s. 463-466.

²⁸⁸ Kutlu, Sönmez “ Mâtûrîdî Akılcılığının Kurucu Unsurları ve Yansımaları”, *İmam Mâtûrîdî Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezi*, (erişim, 04 Ağustos 2021).

BÖLÜM III

İTİKADİ MEZHEPLERE BAKIŞI

İslâm Mezhepler Tarihi'nde vücut bulmuş birçok oluşum ilk haliyle kalmayıp tarihi süreç içerisinde düşünce yapıları, görüşleri, toplumsal kimliği, yayıldıkları coğrafi bölgeler itibarıyla sürekli değişim içindedir. Kutlu, bu dinî gruplaşmaların ilk olarak bir tarikat şeklinde başladığını sonraları siyasi ve dinî bir harekete dönüştüğünü ve daha ileri giderek kendilerini yeni bir din olarak kabul ettirmeye kadar götürdüklerini, kimilerinin siyasi ve dinî bir hareket olarak ortaya çıkıp ilk kimliğini kaybetmesi sonucu yaşadığı coğrafyadaki dinî kültürlerden etkilenecek yeni bir nitelik kazandığını, kimilerininse baskı ve şiddet içeren fikirleri benimsemesi nedeniyle toplum önünde değerlerini kaybederek tarih sahnesinden silinmiş yahut da daha ılımlı bir hale dönüştüklerini tespit etmiştir.²⁸⁹

İnsanlar farklı bakış açılarına sahip oldukları için her birinin farklı bir gruba veya zümreleşmeye dahil olmasıyla farklı düşünce yapıları ortaya çıkmıştır. Çünkü bu insanların kültürel seviyeleri, algılama biçimleri, bakış açıları ve zihin yapılarının birbirlerinden farklı olduğunu dile getiren Kutlu, her bir zümrenin kendi görüşlerini kesin doğru olarak gördüğünü, bu doğruluk iddialarını da ayet ve hadislerle kanıtlama yoluna gittiklerini ortaya koyarken ortaya çıkan fırka ve mezheplerin her birinin kendilerine has Kur'an tasavvuru oluşturduklarını dile getirir. Kutlu, tüm bu süreçlerin farklı din söylemlerinin zuhur etmesine ve sistemleşip kurumsallaşmasına neden olduğunu söylemiştir.²⁹⁰

İslâm düşüncesini oluşturan bu kurumsallaşmanın tezahürleri, itikadî ve siyasi/Kelâmî fırkalar olarak “Hâricîlik, Şîa, Mürcie, Mu'tezile, Hadis Taraftarları, Mâturidîlik, Eş'arîlik”, fikhî/amelî oluşumlar olarak “Hanefî, Malikî, Hanbelî, Şâfiî ve Caferî”, mistik/sufî/felsefî düşünce ekolleri olarak da “Yesevilik, Nakşîlik, Kâdirîlik/Rifâîlik ile Bektaşîlik çizgisi içerisinde olan Alevîlik”²⁹¹ olarak görülür. Kutlu, bu fırkalardan kendine en çok taraftar bulanların “Hâricîlik, Mürcie, Şîa ve onun İmamîyye, Zeydîyye ve İsmâîliyye gibi kolları, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Dürzîlik,

²⁸⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 10.

²⁹⁰ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 119.

²⁹¹ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 119.

Nusayrîlik, İbadîlik, Bâbîlik-Bahâîlik, Kîdiyânîlik, Vehhâbîlik”²⁹² ve daha pek çok fırkanın olduğunu ortaya koymuştur. Bu bölümde İslâm düşüncesini oluşturan bu oluşumları Kutlu’nun bakış açısına göre kısaca ele alınıp değerlendirilecektir.

3.1. İslâm Mezhepleri

3.1.1. Hâricîlik

Hâricîlik, dinî ve siyasi nitelikli olup Müslümanlar arasında aşırı görüş ve faaliyetleriyle tanınan ilk siyasi oluşumdur.²⁹³ Kutlu, bu oluşumu şu şekilde tanımlar: “*Hâricîlik*, Müslümanlar arasında yaşanan Sıffîn savaşının hakemlerin tayin edilmesiyle sonuçlanması üzerine, Hz. Ali’nin bu hakemlerin verdiği kararı kabul etmesine karşı çıkarak, “Hüküm ancak Allah’ındır”(La hükme illa lillah) deyip ayrılan bir grubun adıdır.”²⁹⁴ Ayrıca bu gruba muhalifleri tarafından, dinden ve haktan ayrılanlar anlamına gelen “Hâricî” ismi verilirken muhalifleri bu ismi Allah’a ve peygamberine hicret edenler, başka bir kesim ise Hâricî ismini Ali’nin ordusundan ayrılan, Ali’nin karşı çıkan anlamında kullanmışlardır.²⁹⁵ Bunun yanı sıra Hâricîlere Harura diye anılan yerde toplandıkları için “Harûriyye”, ‘Hüküm ancak Allah’ındır’ söylemini kullandıkları için “Muhakkime”, canlarını Allah yolunda satanlar anlamında “Şurat”, hedeflerinden sapıp dinden çıkanlar anlamında “Mârîka” gibi farklı isimler verilmiştir.²⁹⁶

Sosyal ve siyasi olayları tek bir nedene bağlayıp bu şekilde başlatmak doğru olmayacaktır. Bu nedenle Hâricîliğin tarih sahnesine ne zaman çıktığı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kutlu, bedevî Arapların Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte yerleşik hayata geçenlerin, birçoğunun Kufe ve Basra’ya yerleştiğini, politik açıdan otoriter ve sistemli bir siyasi yapıyla yaşamaya başladıklarını dile getirir. Göçebe hayattan yerleşik yaşama geçen bu insanların Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle birlikte Emevi-Haşimi çatışmasının sonucunda asabiyetçilik duygularının tekrar kabarması sonucu otoriteye itaate ve medeni hayatın kanunlarına uymakta zorlandıklarını, Hz. Ali

²⁹² Kutlu, Sönmez “İslâm ve Mezhepler”,

<http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=40&pt=%C4%B0slam+Ve+Mezhepler>, (erişim, 21 Ocak 2021).

²⁹³ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 63.

²⁹⁴ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 63; el-Eş’arî, Ebû’l-Hasan Ali b. İsmâîl(324/941), *Makâlâtü’l-İslâmîyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980. (Eşari), s. 127-128.

²⁹⁵ Bulut, Halil İbrahim, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 1. Baskı, Bilay Yay., Ankara 2018, s. 53; Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 63.

²⁹⁶ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 63.

ve Muaviye'nin iktidar kavgası sonucunda muharebe haline gelmesi ve durumun çözülmesi için hakem tayin edilmesi ve hakemlerin verecekleri karara uyulması sözünün verildiğini ve bunun da bardağı taşıran son damla olduğunu ve bu nedenler sonucunda Hâricîlik grubunun ortaya çıktığını ifade eder.²⁹⁷ Ayrıca Kutlu, Hâricîlik ve diğer oluşumların nasıl ortaya çıktığını anlayabilmek için zihniyet analizi yapılması gerektiğini de ekler.

Hâricîler, bedevî hayat tarzını benimserken karizmatik toplum anlayışını taşıyorlardı. Bu sebeple İslâm dinini de bir kabile dinî gibi algıladılar. Kabilevî asabiyetçi yaşayışı sürdürmeye devam ettiler. Kutlu bu Hâricî grupların görüşlerini, faaliyetlerini ve tarih sahnesinden nasıl silindiklerini şu şekilde izah etmiştir:

Büyük günah işleyen küfre girmiştir ve küfür topluluğundandır. O, bütünüyle İslâm'dan çıkmış olup, diğer kâfirlerle beraber ebedi cehennemliktir. Ayrıca onlar, Hz. Osman'ı Ali'yi, Amr b. As ve Ebû Musa el-Eş'ârî'yi ve Hz. Ali ile çarpışan, Cemel ve Sıffin'e katılanları tekfir ederek onlarla dostluğu reddediyorlardı. Yine onlar, zalim imama karşı isyanı gerekli görüyorlardı. Amel-İman ayrılmazlığı fikrini ilk ortaya atanlar, Hariciler olmuştur. Bu yüzden onlar, büyük günah işleyenin kâfir olduğunu, öldürülmesi gerektiğini ve ebedi cehennemlik olduğunu iddia etmişlerdir. Nafi' b. el-Ezrak ve taraftarları, Hâricîlerce üzerinde ittifak edilen siyasi boyutlu bu fikrî, genelleştirerek şu şekilde formülleştirdiler: "Her büyük günah küfürdür, muhaliflerin yurdu küfür yurdudur ve büyük günah işleyen herkes ebedi Cehennem'de kalacaktır. Hâricîler'in günümüze kadar gelen kolu İbadîlik, bu fikrî biraz yumuşatmak zorunda kalmıştır. Onlara göre, büyük günah işleyen kimse müşrik değil muvahhiddir. Ancak günahları inkâr eder veya onları işlemekte ısrar ederse küfre düşmüş olur. Küfür, nimet küfrü ve şirk küfrü olmak üzere iki çeşittir. Büyük günah işleyen, nimet küfrü içerisindedir. Yani Allah'ın nimetlerine nankörlük etmektedir. O, tevbe etmeden ölürse ebedi cehennemliktir. Hâricî gruplar, Basra, Kufe, Horasan'ın bazı şehirlerinde, Sistan bölgesi ve Kuzey Afrika'da hayatîyetlerini sürdürmüşler, ancak Kuzey Afrika'da yaşamaya devam eden İbadîlik dışındakiler aşırı fikirleri dolayısıyla tarihin derinliklerinde kaybolup gitmişler ve günümüze kadar ulaşamamışlardır. Bu mezhep, Kuzey Afrika'da hala yaşamaktadır."²⁹⁸

²⁹⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 23.

²⁹⁸ Kutlu, "İslâm ve Mezhepler".

Ayrıca Kutlu, bir kimsenin Hâricî sayılabilmesi için Hz. Ali, Hz. Osman, hakemler ve tahkimi kabul eden herkesin ve büyük günah işleyenlerin tekfiri ve zalim imama karşı isyanın vacip görülmesi ilkesini kabullenmesi gerektiğini dile getirir.²⁹⁹

Mezhepleri zihniyetlerine göre tipolojilendiren Kutlu, Hâricîliği tipolojilendirmelerden biri olan tepkisel-kabilevî zihniyet başlığı altında detaylı bir şekilde analiz etmiştir. İslâm düşüncesinde Hâricîlerin yerleşik hayattan çok bedevî hayat yaşamaları nedeniyle Hâricî fikirler yerleşik hayata geçemeyen topluluklar arasında kolay bir şekilde benimsenme fırsatı bulmuştur. Ayrıca Hâricîler bedevî hayat içerisindeki karizmatik liderci toplum anlayışından hareketle İslâm'ı da bu şekilde algılamaya çalışmışlardır. Ancak İslâm düşüncesinde meydana gelen bu şiddet ve sertlik yanlısı tutumlar nedeniyle varlıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir. Ya kendi aralarındaki savaşlar sonucunda ya da siyasi otorite tarafından yok olmuşlardır. Ancak Hâricîliğin bir kolu olan İbâzîyye Hâricîliğin bu sert ve katı tutumundan vazgeçerek ilime önem vermesi, kendilerinininkinden başka fikirlere sağduyuyla yaklaşması neticesinde günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Kutlu, Hâricîliği şehir hayatına uyumsuzlukları, kaba olmaları ve şiddet içeren fikirleri, sistemli düşünememeleri, oldukça bağnaz bir din anlayışına sahip olmaları, kendilerinden farklı görüşlere saygı göstermeme, siyasi otoriteye karşı çıkma, diğer mezhepleri dışlama ve tekfir etme gibi özelliklerinden dolayı tepkisel kabilevî zihniyetin içerisinde ele almış ve bu zihniyet önemli temsilcilerinden biri olarak görmüştür.³⁰⁰

3.1.2. Mürcie

Kutlu, Mürcie mezhebinin Hâricîlik, Şîa ve Mu'tezile ile birlikte kaynaklarda fikirlerinden ve görüşlerinden en çok bahsedilen ve Hâricîlerden sonra ortaya çıkan ilk mezheplerden biri olduğunu, İslâm Mezhepler Tarihi'ne önemli katkılarda bulunmasına rağmen bu mezhep hakkında dilimizde detaylı bir araştırma ve inceleme yapılmadığını bu sebeple de doktora tezini "*Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir'de Yayılışı*" üzerine yaptığını ifade etmiştir.³⁰¹ Ayrıca bu mezhebi batıda ve doğuda pek çok farklı açıdan ele alan akademik çalışmaların yapıldığını, bunun nedeninin ise Mezhepleri Tarihi'nin ilk dönem eserlerinin ve Mürcie'nin ortaya çıktığı döneme ait belgelerin açığa

²⁹⁹ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 135.

³⁰⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 21-241.

³⁰¹ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Önsöz.

çıkmasıyla gerçekleştiğini ifade eder. İslâm Mezhepler Tarihi'nde olumlu ve olumsuz pek çok izleri bulunan Mürcie'nin Türklerin İslâm'a geçiş aşamasında, din anlayışlarının şekillenmesinde ve Maturidiliğin ortaya çıkışında önemli katkıları bulunmasına rağmen hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır.³⁰²

Kutlu, Mürcie'yi itikadî ve siyasi bir mezhebin adı olarak şu şekilde tanımlar: “Mürcie, Hz. Osman ve Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak, onların cennetlik veya cehennemlik oldukları konusunda hiçbir fikir ortaya koymayan kimseler ve toplulukların müşterek adıdır.”³⁰³ Ayrıca Mürcie isminin ilk kez Hâricî Nâfi İbn el-Ezrak tarafından verildiğini ancak bu kişinin hakkında olumsuz rivayetlerden bahsedildiği için mezhep mensuplarının bu tanımlamayı kabul etmediklerini, kendilerini “övülen Mürcie”, “cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah'a satanlar” manasında “Şârî”³⁰⁴, bir arada olmayı ve beraberliği istedikleri için “Ehlu'l-Cemâa el-Mürçiûn”³⁰⁵ şeklinde isimlendirdiklerini, Hâricîler tarafından mürtekib-i kebîrenin durumlarının ne olacağı hususunda bir karar vermediklerinden de “Şüpheciler (Şukkâk)” olarak adlandırıldıklarını ortaya koymuştur.³⁰⁶

Kutlu, bir mezhebin içinde doğduğu ve geliştiği ortamdan bağımsız olarak ele alınmasını ve anlaşılmasını imkânsız görürken Mürcie mezhebinin de ortaya çıkışı için esas Mürcîî düşüncelerin şekillendiği ortamın analiz edilmesi gerektiğini dile getirir ve Mürcie'nin ortaya çıkışındaki nedenleri şu şekilde sıralar: “Hâricî zihniyet, Emevi-Haşimi çekişmesi, Emevilerin siyasi ve ekonomik politikaları ve kentleşme ya da yerleşik hayata geçiş sürecinin doğurduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal problemler.”³⁰⁷

Kutlu, Mürcie'nin İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan “din birlik ve beraberliktir”³⁰⁸ görüşünü temel alan hoşgörölü, ılımlı ve uzlaşmacı bir fırka olduğunu Hz. Osman sonrasında yaşanan siyasi olaylar ve bu olayların sonuçlarının İslâm dünyasını sarstığını hatta Emevi-Haşimi taraftarı olarak ikiye böldüğünü ve insanların bunlardan birini kabul etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Kutlu'nun Mürcie'nin

³⁰² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 257.

³⁰³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 260.

³⁰⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 260; Ebû Hilâl el-Askerî, Evâil, 374.

³⁰⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 261; Ebû Mutî Mekhûl en-Nesefî, Kitâbu'r-Red alâ'l-Bida', s. 62.

³⁰⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 260-261.

³⁰⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 261.

³⁰⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 270.

kökeniyle ilgili önemli tespitlerinden biri de Mürcîî fikrin ilk örneklerinin tarafsızlar grubu içerisinde çıkmış olmasıdır. İlk siyasi ayrılıklar yaşanırken toplumun bir kısmının birlik ve beraberliğini himaye etmek amacıyla tarafsız kalıp Emevileri de Haşimileri de benimsemediklerini ifade ederken bu görüşte olanların büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumlarının ne olacağı konusunun Allah'ın hükmüne bırakıldığını ve bu nedenle de İrcâ ismiyle tanınıp itikadî bir kimliğe büründüklerini ifade etmiştir.³⁰⁹ Bu bağlamda Kutlu'nun ırcanın gelişimsel bir süreç geçirdiğine yönelik tespitleri oldukça önemlidir. Kutlu, ilk Mürcîî eserleri de dikkate alarak ırcâ fikrinin geçirdiği süreci şu şekilde sistematize etmektedir:³¹⁰

- Hz. Osman ve Ali çevresinde bulunan kişilerin durumlarının hükmünün Allah'a bırakılması. Bu fikir ilk olarak Osman'ın öldürülmesinden sonra Osman ve Ali'nin taraftarları arasında çıkan olaylara katılmamış olan Medine'den dönen gaziler tarafından gündeme getirilmiştir. Onlara göre bu siyasi çatışmaya girmiş olan kişiler ne nefret edilecek ne de lanet okunacak kişilerdir o yüzden bu kişilerin durumunu Allah'a bırakmış, kıyamet gününde hükümlerinin Allah tarafından verileceğini dile getirmişlerdir. Daha sonra bu ırcâ fikri Cemel ve Sıffin savaşına katılan herkes için uygulandı.
- Mürcie kavramı ilk kez Cemel ve Sıffin savaşına katılmış büyük günah işleyen kişilerin hükümlerini Allah'a bırakarak bu konuda hiçbir fikir beyan etmeyen topluluklar olarak kullanılmıştır. Daha sonra siyasi nedenlerle ortaya çıkan karışıklıklar bu fikir daha da önemli hale gelerek büyük günah işleyenlerin durumları tekrar gündeme geldi. Hâricîler adlı grup tarafından Hz. Osman ve Hz. Ali'nin yandaşları büyük günah işlemelerinden dolayı tekfir edilince İrcâ fikrinde olan kimseler de büyük günah işleyen herkesin durumlarını Allah'a bırakmış, “Allah isterse affeder, isterse cezalandırır” demişlerdir. Zamanla bu fikir siyasi bir duruşun simgesi haline gelmiştir. Bazı alimler u fikrin doğru olduğunu ispatlamak adına dinî ve aklî yollarla izaha çalışmışlardır. Bu olaylardan sonra büyük günah işleyen kişi imandan çıkmayacağı için yeni bir iman tanımı yapıldı. Bu sebeple “Ben gerçekten müminim” ifadesi de bir İrcâ fikri olarak kabul gördü. Amellerin imandan olmadığı ve imanda artma ve eksilme olamayacağı görüşü gündeme gelirken bu fikri kabul edenlere de “Mürcîî” ismi verildi.

³⁰⁹ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 91.

³¹⁰ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 53-57.

- Hz. Ali'nin hilafette dördüncü sıraya yani ilk iki halifeden geriye bırakılması Mürcie tarafından bir fazilet ve üstünlük olarak görüldü. Mürcie'nin bu tutumu Şîîler tarafından çeşitli suçlamalara maruz kaldılar. Bu olaylardan sonra İrcâ kavramı Hz. Ali'yi hilafette dördüncü sıraya bırakmak ve yöneticilerin dinine uymak anlamında da kullanıldı. Ayrıca Kutlu, tüm bu ifadeler ek olarak Mürcie kavramının Şîîler tarafından Sünnilik anlamında kullanıldığını hatta Ali'yi hilafette dördüncü sıraya bırakmayı kabullenenlerin bir diğer isminin de "Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa" olduğundan bahsetmiştir.
- Hicri üçüncü asırda imanın tanımını söz ya da sadece tasdik olarak ifade edenler için Mürcie kavramının kullanıldığı bilinmektedir. Kutlu, Mürciî inanın devamlı gelişme göstermesiyle Mürcie veya İrcâ kavramının anlamının genişleyip birden fazla anlam kazandığını ifade eder. Ancak bu yapılan tanımlar "İlk Mürcie" tanımındaki görüşlerin gelişiminden oluşmaktadır Kutlu, batıda yapılan araştırmaların İrcâ kavramı hakkında dinî ve siyasi olarak yapılan tanımlamaları doğru bulmamaktadır. Ayrıca Kutlu'ya göre İrcâ akîdesi kendi sınırları içerisinde gelişen bir inanç sistemidir. İbn Sa'd'ın yaptığı Mürcie tanımının hem dinî kelimî hem de siyasi tarihi bir yönü olduğu bilinmektedir. Bu tanım, ilk İrcâ görüşünü kabul edenlerin ve diğer tüm tanımların temelini oluşturur.

Kutlu, zihniyet çözümlemesi yaparken Mürcie mezhebini akılcı-hadarî zihniyetin öncüsü olarak görmüştür. Mürcie iman, küfür ve büyük günah ile ilgili problemleri çözmek için kendilerine has çözüm yolu olan iman nazariyesini geliştirdiler. Özellikle problemleri çözerken toplumun yapısını ve toplumsal olayları göz önünde bulundurması ve vahyi aklı ön planda tutarak anlayıp yorumlamaya çalışmasıyla akılcı bir zihniyeti benimsemiştir.³¹¹ Ayrıca Kutlu, Mürcie'nin "aklı, aklî istidlalleri, kıyası, nazarı ve tevili"³¹² sistemli bir şekilde ilk kez ortaya atan ekol olduğunu vurgularken teorikte ve pratikte demokratik bir yönetimin destekçisi olan ilk ekol olduğunu da dile getirir.

Kutlu, Mürcie mezhebinin siyasi-itikadî, fikhî ve tasavvufi birçok probleme çözüm önerisi sunduğunu ancak onların en çok dikkat çeken görüşünün iman nazariyesi olduğunu dile getirmiştir. Onun bakış açısına göre İslâm Mezhepler Tarihi kaynaklarında iman nazariyesi üzerinde durulmuş, Hâricîlerin ve Hadis Taraftarlarının

³¹¹ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 91.

³¹² Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 116-117.

eserleri ise bu görüşü yok saymaya çalışmışlardır. Mürcie de Hâricîlerin iman ve küfür konusundaki görüşlerini kabul etmeyerek kendilerine has olan iman nazariyesini ortaya atıp onlara karşı çıkan ilk mezhep olmuştur. Kutlu, Mürcie'nin iman nazariyesi görüşüyle Hâricîlere ve Hadis Taraftarlarına karşı çıkarken başka konularda kendi aralarında birliği sağlayamayıp ayrılığa düştüklerini dile getirmiştir.³¹³ Ayrıca Kutlu, bir kişinin Mürcîî kabul edilebilmesi için Hz. Ali, Hz. Osman ve mürtebib-i kebîrenin durumlarının Allah'a bırakılması ve bu kimselerin cennetlik ya da cehennemlik oldukları hususunda kesin bir görüş dile getirmeyerek amel ve iman konusunda belli başlı ilkeleri (iman nazariyesi vb.) benimsemesi gerektiğini, imanın dil ile ikrâr ya da tasdik yahut ikisini beraber benimsemesi gerektiğini ortaya koyar. Öyle ki iman hakkındaki görüşleriyle meşhur olan Mürcie ile ilgili hicri IV. asırda toplum içinde artıp eksilmeyen herhangi bir şey için Mürcie'nin imanı gibi artmaz eksilmez söylemi meşhur bir söz olmuştur.³¹⁴

Kutlu, Mürcie mezhebini geniş bir çerçevede ele alıp incelerken ilk Mürcîî fikirleri şu şekilde tespit etmiştir: “Bilinmeyen konularda hükmü Allah'a ertelemek, Kible ehlinde büyük günah işleyen hiç kimse tekfir edilemez, Din birlik ve beraberlikten ibarettir.”³¹⁵

Ayrıca Kutlu, Mürcie'nin Hâricîlere, Mu'tezile'ye ve Hadis Taraftarlarına karşı sistemleştirdiği akîde esaslarını şu başlıklar ile ele alıp detaylı bir şekilde incelemiştir: “Büyük Günah Problemi, Amel-İman İlişkisi, İmanda İstisna, İmanın Tanımı, İmanda Artma ve Eksilme, İmanda Eşitlik, İman-İslâm İlişkisi, Va'd ve Vaid.”³¹⁶

Kutlu, Mürcie'nin görüşlerini bir makalesinde şu ifadeleriyle ortaya koymuştur:

Bir Müslüman işlediği büyük günahı sebebiyle imandan çıkmaz ve küfre de girmez. O, bu dünyada hakiki mümindir. Yalnız işlediği günahı dolayısıyla fasıktır. Böyle birinin Ahiret'teki durumu Allah'ın dilemesine kalmıştır, Allah isterse onun günahını bağışlar, isterse cezalandırır. Mürcie, amelleri iman bir parçası olarak görmez. Bu mezhebe göre Ameller iman dışında birer farzlardır. Şartlı ve şüpheli iman olmaz. Bir mümin imanını ve mümin olduğunu açıkça şek ve şüpheyi mahal vermeden ifade etmelidir. Yani “ben gerçekten müminim” demesi gerekir. İmanın gerçekleşmesi, ya dilin ikrarı veya kalbin tasdiki ya da her ikisiyle olur. İslâm 'ı benimseyen birisi, Allah'ın birliğini, Hz.

³¹³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 278.

³¹⁴ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 136.

³¹⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 269-270.

³¹⁶ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 138-193.

Muhammed'in resul olduğunu gönülden benimsemesi ve diliyle söylemesiyle mümin sıfatını kazanır. Ameller imanın bir parçası olmadığı için amelleri işlemekle iman artmaz, onları terk etmekle veya günah işlemekle de azalmaz. Yalnız günahkâr olur ve cezasını çeker. Ancak hafife alarak veya inkâr ederek bu günahları işlerse imanını kaybeder. Bütün Müslümanlar ve inananlar, imanlarında eşittirler. Birinin imanı diğerinden daha üstün veya daha az değildir. Farklılık sadece amellerde söz konusudur. İman vasfını kazanan bir kimse aynı zamanda İslâm vasfını da kazanmıştır. Yani bütün Müslümanlar mümin, bütün müminler de Müslümandır. Allah bazı ayetlerde iyilik yapanları mükâfatlandıracağını va'detmiş, bazılarında ise kötülük yapanları, zulmedenleri ve günah işleyenleri ceza ile veya ebedi Cehennem 'de bırakmakla tehdit etmiştir. Eğer Allah bir iyiliğe karşılık mükâfat vereceğini söylemişse o, bu sözünden asla dönmez ve bu mükâfatı verir. Ama ebedi cehennemine koymakla tehdit etmişse, Allah bu tehdidinden rahmeti ve acıması dolayısıyla vazgeçerek kulunu affedebilir.³¹⁷

Kutlu, Mürcie mezhebinin makalat yazarları tarafından pek çok fırkaya ayrıldığını hatta İslâm Mezhepler Tarihi'ne ait ilk dönem kaynaklarında yaklaşık 70 kadar Mürcî oluşum ve alt kollarının bulunduğunu ve birbirinden farklı tasnifler yapıldığını ifade eder. Kutlu, bu durumu şu şekilde örneklendirmiştir:

Bazı kaynaklar, Mürcie'yi "Horasan, Kufe, Irak veya Şam Mürcie'si" şeklinde bölgesel olarak; bazıları fırka liderlerine göre "Sevbâniyye", "Kerrâmiyye", "Gaylâniyye", "Şimriyye", "Tumeniyye", "Necçâriyye" şeklinde; bir kısmı, uzmanlık alanlarına göre "Fukahâ Mürcie'si" ve 'Ehl-i Kelâm Mürcie'si" olarak veya Ehl-i Sünnet karşısındaki konumuna göre "Sünnet Mürcie'si", "Bid'at Mürcie'si" şeklinde ya da kader problemine bakışlarına göre "Kaderci", "Cebirci" veya "Halis Mürcie" olarak; bazıları da fikirlerine göre "Kat'iyye", "Şakkiyye", "Vâcibiyye", "Sâlibiyye" şeklinde tasnifler yapmaktadırlar.³¹⁸

Kutlu, Mürcie mezhebinin ilk olarak Mekke ve Medine şehirlerinde ortaya çıktığını daha sonra başta Kufe olmak üzere Bağdat, Basra ve Şam'da yayılış gösterdiğini sonraki dönemlerde İslâm Kültürünün yoğun olduğu şehirlerde ve en fazla Horasan ve

³¹⁷ Kutlu, "İslâm ve Mezhepler".

³¹⁸ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 118.

Maveraünnehir çevresinde benimsendiğini ve Arap olmayanlar arasında benimsetilip yaşatıldığını ifade ederken bunlardan da en fazla Türkler arasında ilgi görüp düşünce yapılarının değişerek Ehl-i Sünnetin bir kolu olan Maturidilik Mezhebinin temelini oluşturduğu görüşünü savunur.³¹⁹

3.1.3. Mu'tezile

Bu mezhep Emeviler döneminde ortaya atılan “büyük günah meselesi ve Allah’ın sıfatları”³²⁰ gibi konuları merkeze alarak ve Abbasiler döneminde de felsefî düşüncelerden beslenerek ortaya çıkan siyasi ve dinî bir oluşum olarak tanımlanabilir.³²¹ Kutlu ise Mu'tezile mezhebini şu şekilde tanımlamıştır. “Mu'tezile, büyük günah işleyeninin durumu, Tevhid ve adalet gibi konularda Hasan Basrî (110-728), Vasıl b. Ata (131-749) ve Amr b. Ubeyd (144-761)’in ilim meclislerinde yaşanan tartışmalardan sonra kendine has görüşleriyle ortaya çıkmış bir mezheptir”³²²

Mu'tezile ismi farklı dönemlerde farklı kimseler tarafından çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Dinî ve siyasi bağlamda Mu'tezile ismi büyük günah işleyenlerin kâfir ya da mümin olmadıklarını bu ikisinin arasında olma düşüncesini benimseyenlere verilmiştir. Ayrıca bu isim mezhep mensubu olmayan kimseler tarafından sapma ve sapıklık gibi aşağılama anlamında kullanmışlardır.³²³

Mu'tezile mezhebi hicri II. yüzyıldan başlayarak Basra, Horasan, Maveraünnehir ve Harezm bölgesinde ortaya çıkmış ve kısa bir zaman da gelişip güçlenmiştir. Abbasilerin bir dönem resmi mezhebi olması sebebiyle Bağdat şehri bu mezhebin önemli bir merkezi olmuştur. Kutlu, bu mezhebin Selçuklu devletinin ilk dönemlerinde de varlığını hissettirdiğini ve Türkler arasında da yayıldığını dile getirmiştir.³²⁴

Kutlu, Mu'tezile mezhebinin ortaya çıkışında, Mutezilî düşüncenin ve temel görüşlerinin oluşmasına etki eden ve Mu'tezile ile özdeşleşen beş temel ilkeyi (usulu'l hamse) şu şekilde sıralar:³²⁵

- 1) Tevhid : Mu'tezilenin en önemli ilkelerinden biri Tevhid ilkesidir. Allah Kudret, hây ve ilim gibi sıfatlarla nitelendirilemez, Allah’ın sıfatlarının

³¹⁹ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³²⁰ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 127.

³²¹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 127.

³²² Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³²³ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 128.

³²⁴ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³²⁵ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

zâtının özü olduğu ve yaratılanların sıfatlarından Allah'ın tenzih edilmesi gerektiği görüşleri çerçevesinde inşa edilmıştır.

- 2) Adalet (Adl): Mu'tezilenin en temel ilkelerinden biri de adalet ilkesidir. İnsan özgür irade sahibi, kendi eylemlerinden kendisinin sorumlu olduğu bir varlıktır. İnsana verilen bu sorumluluğu insana verilen akla, özgür iradeye ve sahip olduğu güce yani istitâta dayandırmışlardır.
- 3) el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn: Büyük günah işleyen kimsenin ne mümin ne de kafir olduğu, ikisinin arasında bir yerde bulunduğu ve tevbe etmezse cehennemlik olacağı ancak cezasının da kafirler kadar ağır olmayacağı görüşüdür.
- 4) el-Va'd ve'l-Va'id: Va'd Allah'ın iyilik yapanları ödüllendireceği, va'id ise kötülük yapanları cezalandıracağı ve bu tehdidinden de vazgeçmeyeceği anlamına gelmektedir. Mu'tezile'nin bu görüşünün büyük günah işleyenlerin durumlarıyla ilgili tartışmanın bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilir.
- 5) el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker: İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak anlamına gelen bu görüş Kutlu'nun da işaret ettiği gibi mantığın ve dinin uygun görmediği bir durumun engellenmesi, iyi olan bir durumun ise desteklenmesidir.

Kutlu, akılcı-hadarî din söyleminin en büyük temsilcilerinden biri olarak Mu'tezile ekolünü görmüştür. Ona göre Mu'tezile Arap olmayan kesimler arasında benimsenip sistemleştirildi ve Mutezilî âlimler akılcılığı, analitik düşüncüyü ve mantık örgüsünü benimsediği için başka din ve kültürler karşısında İslâm'ı koruma amaçlı birçok eser kaleme almışlardır. Ayrıca İslâm dünyasına kendine has akılcı bir teoloji/Kelâm anlayışı ve ilk defa İslâm düşüncesinde bir yöntem olan dirayet metodunu ortaya koydular.³²⁶

Kutlu, Mutezilî âlimlerin hadisleri Kur'an ve akıl doğrultusunda olduğu sürece kullandıklarını ayrıca beş esas ilkedeki Tevhidin ve adaletin akıl yoluyla, iyiliği emretmek kötülükten uzaklaştırmak esasının da akıl ve nakil yoluyla bulunabileceği görüşünde olduklarını ifade etmiştir. Kutlu, onların bu yöntemlerini formüleştirdiğini de şu şekilde dile getirir: "Akıl esastır, nass tevil edilir veya akıl önce nakil sonra gelir."³²⁷ ve Mutezilî âlimlerin aşırı akılcı ve kesin doğruluk görüşünde olmalarının siyasi gücü kullanarak bu görüşlerini muhaliflerine zorla kabul ettirmelerine neden olduğunu ve bu sebeple de cezalandırıldıklarını söylemiştir. Bu doğrultuda Mutezilî

³²⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 28-29.

³²⁷ Kutlu, "İslâm ve Mezhepler".

âlimlerin mahkûm edilmesiyle akılcı-hadarî din söyleminin etkisini yitirmeye başladığını ifade etmiştir.³²⁸

3.1.4. Şîa

Şîa bir fırka olarak ortaya çıkmadan önce Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında belirli fikirler çerçevesinde bir araya gelen siyasi toplulukları ifade eden taraftar anlamında kullanıldığını dile getiren Kutlu, Şîa'nın bir mezhep ismi olarak ilk kez kim ya da kimler tarafından ve hangi anlamda kullanıldığı konusunda çok farklı görüşlerin olduğundan bahseder. Sünnî ve Şîî müelliflerin eserleri incelendiğinde Şîa ile ilgili farklı tanımları şu şekilde ifade eder:

*Hz. Ali taraftarı olanlar, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğunu savunanlar, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi imam tayin ettiğine ve buna nazaran imâmetin Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in hakkı olduğuna inananlar, Hz. Ali'den sonra gelen imamların da onun soyundan nass ile tayin ve vasiyet edileceğini ileri sürenler, imamların küçük ve büyük günahlardan korunmuş ve birçok özel bilgiye sahip olduğuna inananlar.*³²⁹

Kutlu, bu tanımlamalardan yola çıkarak Şîa'yı bir mezhep ismi olarak şöyle tanımlar: “Şîa, Ali b. Ebî Talib'in, Hz. Peygamber'den sonra nas ve tayinle halife olduğuna inanan, imâmetin kıyamete kadar onun Fatıma'dan olan soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır.”³³⁰

Kutlu, Şîîliğin tarih sahnesine ne zaman ortaya çıktığı konusunda farklı görüşlerin olduğunu ifade eder. O, Şîî müelliflere göre Şîîliğin Hz. Muhammed döneminde temelinin atıldığı ileri sürülürken Şîî olmayan araştırmacılara göre ise Şîîliğin Hz. Muhammed'in ölümüyle Hz. Osman döneminde ve Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi üzerine meydana gelen Tevvabun Hareketi'yle başladığı yahut da Muhtâr es-Sakafî olayından sonra meydana geldiği gibi birbirinden farklı görüşlerin olduğunu ifade etmiştir. Kutlu, Onat'ın Şîîlik adı altında ortaya çıkan ilk fikirlerin hicri birinci asrın sonunda Muhammed İbn el-Hanefîyye'nin ölümünden sonra onun isminin kullanılarak ortaya çıktığını söylediğini dile

³²⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 28-29.

³²⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 205-206.

³³⁰ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

getirmiştir.³³¹ Ayrıca Onat, ilk Şîî fikirlerin hicri birinci asrın sonlarında ortaya çıkmaya başladığını ve bu fikirlerin vasilik, mehdilik ve rec'at olduğunu ayrıca bu görüşlerin mevalilerin arasında yayıldığını ve bu fikirlerin hicri ikinci asırda Hz. Ali'nin soyuyla ilişkilendirilip eski Sasani kültürünün izleriyle birleştirilerek Şîilik adı altında ortaya çıktığını ifade etmiştir.³³²

Kutlu, hicri ikinci asırda Şîiliğin vasilik, mehdilik, nübüvvet ve ulûhiyet fikirleri çerçevesinde toplanan 'Muğiriyye', 'Mansûriyye', 'Ebû Muslimiyye', 'Mukannaiyye' gibi fırkalarının olduğundan bahsetmiş ancak bu asırda henüz İmamiyye'nin imâmet halkasındaki isimlerin etrafında gerçek anlamda bir Şîî farklılaşmanın görülmediğini belirtmiştir. Kutlu, bu asırda Şîî farklılaşmasının merkezinde bulunan nübüvvet, ulûhiyet ve mehdilik gibi aşırı fikirlerden arınıp İmamiyye'nin ortaya çıktığını belirtirken Şîa'nın günümüze kadar ulaşan kollarını da 'Zeydîyye', 'İsmâîliyye' ve 'İmâmîyye' olarak ifade etmiştir. Ayrıca Şîa'nın gulât ismiyle birden fazla fırkasının bulunduğunu ancak aşırı fikirlerinden dolayı günümüze kadar gelemediklerini dile getirmiştir.³³³

3.1.4.1 Zeydîyye

Şîa'nın üç önemli kolundan biri olan Zeydîyye, ismini kurucusu nispetindeki Zeyd İbn Ali'den almıştır. Kutlu, Zeydîyye mezhebini şu şekilde tanımlar: "İmâmîyye Şîasının dördüncü imamı Ali b. Hüseyin Zeynelabidin (94/7129)'in oğlu Zeyd (122/740)'e, ondan sonra da oğlu Yahya(125/743)'ya uyarak onların imâmetini ileri sürenlerin mezhebidir."³³⁴ Ayrıca Kutlu, Zeydîliğin ortaya çıkışını Emevilerin sosyo-politik ve toplumsal siyasetine karşı ayaklanan Zeyd İbn Ali liderliğinde meydana gelmiş bir oluşum olarak nitelendirir.³³⁵

Kutlu, Zeydîyye'nin görüşlerini şu şekilde analiz eder. Hz. Ali'nin soyundan olmak, isyan eden kimseyle birlikte hareket etmek, Mu'tezile'nin beş prensibinden biri olan el-Menzile beyne'l-Menzileteyn ilkesinin dışında diğer dördünü aynen benimsemek, büyük günah işleyen kimsenin ahiretteki durumunun ne olacağı hususunda Mu'tezile ile aynı görüşte olmak gerektiğini ayrıca takiyye ile gizli daveti

³³¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 207-208.

³³² Onat, Hasan, "Yirminci asırda Şîilik ve İran İslâm devrimi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 115.

³³³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 209-210.

³³⁴ Kutlu, "İslâm ve Mezhepler".

³³⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 211-212.

benimsemediklerini ve imâmet konusunda Mu'tezile'den ayrıldıklarını ortaya koyarken imam seçilirken fazileti daha fazla olan birinin yerine fazileti daha az olan birinin imam tayin edilebileceği görüşüyle diğer Şîî fırkalardan ayrıldığını dile getirir. Kutlu, Zeydîlerin günümüze kadar ulaşmış Taberistan'da Zeydî-Alevî devletini kurduklarını ve Zeydîliğin Yemen'in resmi mezhebi olduğunu da eklemiştir.³³⁶

3.1.4.2. İsmâîliyye

Kutlu'nun tanımına göre İsmâîliyye, Câ'fer es-Sâdık'tan sonra imamlığın Câ'fer'in büyük oğlu İsmail ve onunla aynı soydan olanların hakkı olduğunu savunanların ve İmamiyye'den düşünce olarak ayrılanların oluşturduğu aşırı bir Şîî mezhebidir. Bu mezhebin bir diğer isminin de 'Karamita' veya 'Karmatiyye' (Huzistanlı Hamdân Karmat'ın taraftarları oldukları için) olduğu bilinmektedir. Ayrıca 'Ta'lîmiyye' (her türlü sırrın masum imamlarının bildirmesiyle bilindiği için), 'Bâtuniyye' (dinî nasların batını anlamlarının masum imam tarafından bilinebileceği iddialarından dolayı), 'Melâhide' ve 'Sebeiyye' (Câ'fer es-Sâdık'tan sonra Muhammed İbn İsmâ'îl'i yedinci imam olarak görmelerinden dolayı) isimleri de kullanılmaktadır.³³⁷

Emevilerin iktidardaki kötü gidişatı, halka zulüm ve baskı uygulaması toplum arasında farklı zümreleşmelerin ortaya çıkmasına sebep olurken Emevilerin yıkılmasıyla iktidarı ele geçiren Abbasilerin de benzer bir tutum sergilemesi zulme ve haksızlığa uğramış zümrelerin isyancı ve ihtilalci bir şekle bürünmelerine neden olmuştur. İsmâîlîlik de bu dönemde gizli ve ihtilalci bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Kutlu, İsmâîlîliğin ortaya çıkışını iktidardaki değişikliklerle birlikte iktisadi alandaki sıkıntılara da bağlar. Ayrıca Şîî taraftarlarınca İsmailî farklılaşmanın temel sebebinin siyasi olduğu ve imam Câ'fer es-Sâdık'ın kendinden sonra yerine oğlu İsmail'i imam tayin etmesi ancak bu düşüncesinden vazgeçerek yerine küçük oğlu Mûsâ el- Kâzım'ı atamasıyla birlikte fırka taraftarlarının İsmail'in imam olması kararından dönülmemesi, imâmetin kardeşten kardeşe geçemeyeceği ve İsmail'in soyundan devam etmesi gerektiği görüşünü savunması bu farklılaşmanın siyasi olduğunun dayanağıdır.³³⁸

Kutlu, İsmâîliyye'nin gizliliği esas almasından dolayı bu oluşumla ilgili yeterli bilgiye ulaşamadığını ayrıca onların kendi hakkında verdikleri bilgilerin de tutarlı

³³⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 218; Kutlu, "İslâm ve Mezhepler".

³³⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 233.

³³⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 224-225.

olmadığını dile getirmiştir. İlk dönemlerde ortaya çıkan İsmailî anlayışın en önemli ilkesi zahir ve batın ayrımı olup dinin bânîni yani gizli olmasına önem vermelerinden dolayı ‘Bâtıniler/Bâtîniyye’ olarak anılmışlardır. Kutlu, İsmailîlerin bânîni anlamı açıklamak için tevili aşırı şekilde kullandıklarını, dinin zahiri ve batini boyutu arasında temel bir ayrıma gittiklerini ifade etmiştir. Ayrıca ilk İsmailîler insanlık tarihinin dinî yönden yedi devire ayrıldığını ve her devrin bir peygamberle başladığını iddia etmişlerdir. Mehdînin geleceği inancını da bu görüşe dayandırmışlardır. İmâmet ve nübüvvet konusunda da Şîa ile aynı düşünüp şehadete “Ali Allah’ın velisi ve Nebi’nin vasisidir”³³⁹ eklemesini yapmışlardır.

Kutlu, İsmâîliyye’nin dinin temelini ve imanın esasını imâmetten ibaret görüp peygamber soyundan gelen imamı sevmenin ve ona bağlanmanın imanın en önemli esası olarak saydıklarını ifade eder. İsmâîliyye’nin “Nizârîler ve Müsta’lîler”³⁴⁰ olarak iki kola ayrıldığını, Nizârîlerin ise günümüzde “Hindistan, Avrupa, Asya ve Afrika’da” birçok mensubunun bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Bahreyn’de kurulan Karamita Devleti’yle Mısır’da kurulan Fâtımîler Devleti’nin İsmâîliyye mezhebine mensup olduğu bilinmektedir.³⁴¹

3.1.4.3. İmâmiyye

Kutlu, İmâmiyye’yi şu şekilde tanımlar: “Hz. Peygamber’in (sas.) vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla onun iki oğlu ile torunlarına Allah’ın emri peygamberin tayini ve vasiyetiyle meşru imam kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı dinin asıl rükünlerinden biri olarak görenlerin mezhebidir.”³⁴² Ayrıca Kutlu, onlara imamların nass ve tayinle belirlendikleri görüşünde oldukları ve sayılarını 12 olarak kabul ettikleri için “İsnâ-âşeriyye”, itikad, ibadet ve muamelat konularında İmam Sâdık’ın görüşlerini benimsedikleri için de “Caferiyye” adlarının da verildiğini dile getirmiştir.³⁴³

Kutlu, İmâmiyye’nin farklı dönemlerden ve aşamalardan geçerek ortaya çıktığını ifade eder. Hz Peygamber’in vefatından sonra meydana gelen Emevi-Haşîmi çekişmesi neticesinde yaşanan siyasi olayların ve Emevîlerin iktidarı ele geçirmesinin Mezhepler Tarihçileri tarafından İmâmiyye’nin teşekkülünde ilk aşamayı oluşturduğu ortaya

³³⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 229-233.

³⁴⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 233.

³⁴¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 233.

³⁴² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 235.

³⁴³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 235-236.

koyulur.³⁴⁴ Ayrıca Fıglalı, Şîlîğin zemininin Hz Hüseyin'in Kerbela bölgesinde öldürülmesinden sonra oluşmaya başladığını tespit etmiştir. Kerbela Olayı'ndan sonra vuku bulan Tevvabun Hareketi ve Muhtâr es-Sakafî Olayı tarihte Şîlîğin doğuşunu hazırlayan olaylar olarak kabul edilir.³⁴⁵ Ancak Onat, fikir-hadise irtibatı bağlamında ele alındığında bu olayların Şîî ve imamî bir oluşum olduğunun söylenebilmesinin mümkün olmadığı görüşündedir.³⁴⁶

Kutlu, İmâmiyye'nin tarihçesine bakıldığında şu detayı bizimle paylaşır: “Şîa'nın İsmâîliyye ve Zeydîyye fırkaları ikinci hicri asrın ortalarından itibaren önemli başarılar elde ederek çeşitli bölgelerde devlet kurarken İmâmiyye kolu, beş veya altı asır sonrasına kadar siyasi alanda ciddi bir başarı elde edememiştir. Bu dönemde İmâmiyye'ye ilk siyasi destek Büveyhiler Hanedanlığı'ndan gelmiştir.” Daha sonra Büveyhilerin yıkılmasıyla Şîî etkisinin zayıfladığı ancak Safevilerin İran'daki hakimiyet dönemlerinde tekrar canlandığı ve İran'ın resmi mezhebi olup Şah İsmail'in İmâmiyye mezhebinin önemli bir mensubu olduğu bilinmektedir.³⁴⁷

Kutlu, İmâmiyye mezhebini diğer Şîî mezheplerden ayıran en önemli farkın imâmet olduğu hususunu belirtir. İmamiyye dinî aslını beş maddede ele almış ve bu kavramları Tevhid (Allah var ve bir olduğu, eşi ve benzerinin olmadığına inanmaktır), Nübüvvet (Allah'ın yarattığı bazı kulların vahiy göndermesi), Adalet (Allah'ın adaletli ve insanların ise irade ve fiillerinde özgür olmasıdır), İmâmet (Peygamberin vefatından sonra mutlaka bir imamın olması gereklidir. İmamlar masumdur, onlara inanmak imanın esasıdır) ve Mead (Ölümden sonra dirilmenin ve ahiret hayatının gerçekleşeceğine olan inanç) şeklinde sıralamıştır.³⁴⁸ Ayrıca Kutlu İmamiyye'nin Usûlu'd-Dîn (dinî aslı) içinde olmayan lakin itikadî konularında yer alan üç kavramdan bahseder. Bunlar “Takiyye” (İmanı gizleme, olduğundan başka türlü görünme), “Beda” (Allah'ın bildirdiği bir hadisenin sonradan farklı şekilde zuhur etmesi), “Ric'at” (Allah'ın kullarından bazılarını mehdinîn gelmesiyle eski halleriyle dünyaya döndüreceği inancı)'dır.³⁴⁹

Kutlu, Şîîlerin günümüzdeki Müslümanların % 10'unu oluşturduğunu, İran nüfusunun ise % 90'ının İmamiyye koluna mensup olduğunu ayrıca “İran dışında, Irak,

³⁴⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 236.

³⁴⁵ Fıglalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2004, s. 140.

³⁴⁶ Onat, Hasan, *99 Soruda İslâm Mezhepleri*, Ankara 2000 (yayımlanmamış metin), s. 48.

³⁴⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 240-242.

³⁴⁸ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³⁴⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 248-250.

Lübnan, Bahreyn, Suriye, Kuveyt, Türkiye, Suûdi Arabistan, Katar, Bileşik Arap Emirlikleri, Azerbeycan, Pakistan, Hindistan ve Afganistan'da” bu kolun mensuplarının olduğu bilinmektedir.³⁵⁰

3.1.5. Dürzîlik

Kendinden önceki dinlerin yanlış olduğu görüşünü benimseyerek Hâkim Biemrillâh'ın tanrılığına ve onun yarattığı yüce varlıklara inanan gizli cemaat yapılanmasıyla günümüze kadar gelen aynı zaman da İsmâîlîlik'ten tezahür eden bir mezheptir.³⁵¹ Kutlu da Dürzîliği şu şekilde tanımlar: “Dürzîlik, Fâtımî halifelerinden Mansûr(411/1121)'un veziri Hamza b. Ali tarafından kurulmuş bir mezhep olup onlara göre Allah yedi imama ve ondan sonra da Hâkim Biemrillâh'ın veziri Hamza b. Ali'ye hulul etmiştir.”³⁵²

Dürzîler, Tevhid ilkesinin önemine vurgu yapmak için kendilerine “Ehlü't-Tevhid” adını, tanrının bir olmasına önem verdiklerinden dolayı da “Muvahhidûn” adını vermişlerdir. Yemenli Dürzîler de kendilerine “Bi'l-Ma'rûf” ismini vermişlerdir. “Dürzî/ed-Durûz” ismi de kendilerine muhalifleri tarafından dinden çıkmış yahut münafık olarak görüldüklerinden dolayı verilmiştir. Ancak Dürzîler bu ismi hakaret olarak gördükleri için kabul etmemiş olsalar da günümüzde Dürzîlerin kendi kitaplarında bu isimle anıldıkları görülmektedir.³⁵³

Dürzîliğin asıl ortaya çıkışı Fâtımîlerin altıncı halifesi olan Hâkim Biemrillâh'ın ilah olarak kabul edilip insan görünümünde zuhur ettiği görüşünün benimsenmesi olarak kabul edilir. Kutlu da bu durumu tarihsel din söylemlerinden biri olan siyaset-karizmatik din anlayışının tarihte ve günümüzdeki tezahürü olarak görür. Ayrıca bu din anlayışının temelinde bulunan “masum imam, mehdî, mehdîye açılan kapı ve mesîh” fikrînin Dürzîlikte de Hâkim Biemrillâh'ın tanrılığı olarak karşımıza çıktığını doğrulamıştır.³⁵⁴ Dürzîliğin günümüzdeki durumuna bakıldığında sayıları kesin olarak bilinmemekle beraber “Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün ve İsrail'de” 400-450 bin kadar Dürzînin olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca bir kısmının “Venezuela, Brezilya,

³⁵⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 250; Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³⁵¹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 269.

³⁵² Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³⁵³ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 269.

³⁵⁴ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 269; Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, ss. 36-41.

Arjantin, Meksika gibi Latin Amerika ülkeleriyle Birleşik Amerika ve Kanada”³⁵⁵ da yaşadığı bilinmektedir.

3.1.6. Nusayrîlik

Nusayrîlik, Şîî kökenli bir mezhep olup Muhammed b. Nusayr en-Nemirî tarafından kurulmuş, Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî tarafından ekol haline getirilmiş, Hz. Ali’nin ilahlaştırılması, tenasüh inancı gibi aşırı görüşleriyle ön plana çıkan farklı din ve inançların birtakım özelliklerini alarak oluşmuş bâtını karakterli bir oluşumdur.³⁵⁶ Kutlu da Nusayrîliği şu şekilde tanımlar: “Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemirî(270/883) tarafından kurulmuş olup Suriye dolaylarında uzun süre gizli olarak faaliyet göstermiş olan bir mezheptir.”³⁵⁷

20. yüzyıla kadar bu ekol “Nusayrîlik”, “Nemîriyye” ya da “Alevîlik” olarak adlandırılmıştır. Klasik dönem Şîî eserlerinde bu ekol için “Nemîriyye” isminin daha çok kullanıldığı³⁵⁸, bu ismin ve “Nusayrîyye” isminin de ekolün kurucusu Muhammed b. Nusayr en-Nemiri’den geldiği görüşü ileri sürülmektedir. Massignon, Nusayrî kelimesinin kökeniyle ilgili beş farklı görüş dile getirir. 1. Latince kaynaklı “nazerani” sözcüğünün tahrip edilmiş hali, 2. Kufe şehrinde bulunan “Nasuraya” köyüne binaen, 3. Hristiyan anlamına gelen “Nasranî” sözcüğü, 4. Hz. Ali’nin hizmetçisi ya da azatlı kölesi olduğu tahmin edilen Şîî şehitlerden biri olduğu öne sürülen “Nusayr” ismi ve beşincisi olan Massignon’un da bu saydıklarının içinde en mantıklı ve olasılığı en yüksek olanın Nusayrîliğin ilk kurucusu olan Muhammed b. Nusayr isminden geldiğidir.³⁵⁹ Sonraki dönemlerde Nusayrîleri Anadolu Alevîliği’nden ayırmak için “Arap Aleviliği” ifadesi kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Hatay ve civarında yaşayan Nusayrîler için “Fellah” ve “Arap Uşağı” terimleri kullanılır. Fellah kelimesi büyük toprak ağalarının yanında işçi olarak çalışan anlamında, Arap Uşağı ise Türk kökenli olan Anadolu Alevîliği’nden farklı olarak etnik kökenlerinin belirtilmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir.³⁶⁰

³⁵⁵ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 294.

³⁵⁶ Bkz., Bulut, Halil İbrahim, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dinî Ritüelleriyle Nusayrîlik”, *Ortadoğu Yıllığı*, 2011, s. 581.

³⁵⁷ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³⁵⁸ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 299-300.

³⁵⁹ Massignon, L., “Nusayrîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, ss. 365-370, İstanbul 1993.

³⁶⁰ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 300.

Nusayrîliğin ortaya çıkışı Antik Yunan eserlerinin Arapçaya tercüme edildiği ve Şîî-batîni fikirlerin yaygınlık gösterdiği bir dönemdir. Ancak Nusayrîliğin asıl geliştiği zaman dilimi hicri III. ve IV. asırlar olup Şîî İmamiliğin de etkili olduğu, Nusayrî görüşlerin ön plana çıktığı ve aşırı Şîî fikirlerin taraftar bulduğu dönemdir. Nusayrîliğin asıl olarak III/IX. yüzyılda Muhammed b. Nusayr tarafından Basra'da kurulduğu bilinmekle beraber mezhebin sistemleşmesinde etkili olan ve Muhammed b. Nusayr'dan sonraki kurucusu sayılan Hüseyin b. Hamdan el-Hasıbi'nin önemli bir payının olduğu bilinmektedir.³⁶¹

Nusayrîliğin doğuşundaki temel nedenlerden biri de Gulat fırkaların ulûhiyyet ve nübüvvet fikrî ve İmâmîyye Şîasî temelli mehdilik inancıdır. Ancak mezhep taraftarları Nusayrîliğin ortaya çıkışını Kerbela ve Gadir-i Hum hadiseleriyle ilişkilendirmektedir. Mezhep mensuplarına göre Hz. Peygamber'in Gadir-i Hum bölgesinde kendinden sonra imam olarak Hz. Ali'yi tayin etmesine rağmen Hz. Muhammed'in ölümüyle birlikte bu vasiyete uyulmadığı ve Hz. Ali'nin hakkı olan imamlığın kendisine verilmediği görülür.³⁶²

Kutlu, Nusayrîliğin görüşlerinin temelini tamamen bâtîni yorumlara dayalı olarak ortaya konan Ali'nin ilahlaştırılması anlayışının oluşturduğunu ifade eder.³⁶³ Bu oluşum İslâm düşüncesinde meydana gelmiş, temel öğelerini İslâm dininden almış ancak diğer dinlerden ve felsefî oluşumlardan çok fazla etkilenmesinden dolayı Gulat fırkalardan sayılmıştır. Nusayrîliğin bazı inanç esaslarına bakıldığında tanrı-insan, melek ve ahiret konularında oldukça farklı bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir.³⁶⁴

Kutlu, zihniyetleri tipolojilendirirken dini imama yahut insan veya insanlara boyun eğmek olarak anlayan politik-karizmatik liderci din anlayışının pek çok temsilcisinin olduğundan bahseder. Hem geçmişte hem de günümüzde bu kurtarıcı bekleme şeklindeki din anlayışının pek çok tezahürünün olduğunu, Nusayrîliğin de bu tezahürlerden biri olduğunu ileri sürer. Politik-karizmatik din anlayışının temelinde yer alan kurtarıcı bekleme, masum imam, mehdî ve mesîh fikirlerinin yaygın olarak bulunmakta olduğunu, Nusayrîliğin de bu fikirler çerçevesinde zuhur ettiğini dile getirir.³⁶⁵

³⁶¹ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 172-173.

³⁶² Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 173.

³⁶³ Kutlu, "İslâm ve Mezhepler".

³⁶⁴ Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dinî Ritüelleriyle Nusayrîlik", s. 589.

³⁶⁵ Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâm'ı İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi*, s. 428-431.

Tarihi süreçte pek çok farklı devletin boyunduruğu altında yaşamış olan Nusayrîler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önce İngilizlerin daha sonra da Fransızların hâkimiyeti altında bulunmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Nusayrîlik mezhebi Suriye'nin bağımsız olmasıyla birlikte Suriye ve Hatay olarak iki farklı bölgede yayılmışlardır.³⁶⁶ Kutlu, Nusayrîlerin tarihi süreç içerisinde ve günümüzdeki durumlarını da şu şekilde ifade etmiştir: “ Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, Fransızların da desteği ile Suriye'de iktidarı ele geçirmişlerdir ve hala Hafız Esad başkanlığında iktidardadırlar. Ülkemizde de az sayıda Adana, Tarsus ve Hatay illerinde bu mezhep mensupları bulunmaktadır.”³⁶⁷

3.1.7. Ehl-i Sünnet

Kutlu, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaati “Rasulullah ve ashabının dinî uygulamalarına uyan ve ondan ayrılmayan ilk dönem Müslüman çoğunluğun dinî anlama, açıklama ve yaşama biçimi”³⁶⁸ olarak tanımlamıştır. Ayrıca Hâricî, Şîî, Mutezilî ve Mürcîî olmayan fırkaları ifade ederken kullanılan bu kavramın ilk kez ne zaman, kim tarafından ve kimleri ifade etmek için kullanıldığının tam olarak bilinmediğini ifade eder.³⁶⁹

Tarihi sürece bakıldığında Ehl-i Sünnet'in farklı boyutlarıyla hicri ikinci asırla birlikte ortaya çıkmaya başladığı görülür. Kutlu'ya göre bunun nedeni hicri ikinci ve üçüncü asrın İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Mu'tezile, Mürcie ve Şîa gibi fırkaların esas görüşlerinin tam olarak ortaya çıktığı, İslâm toplumundaki konumlarının belirginleştiği ve birçok farklı din anlayışının ve farklı bakış açılarının tezahür ettiği bir dönem olmasından dolayı Ehl-i Sünnet adı altında bazı ekollerin sistemleşmeye başlamasıdır.³⁷⁰

Kutlu Ehl-i Sünnet'in politik, Kelâmi, tasavvufî ve dinî boyutlarının meydana gelmesinin zamanla olduğunu dile getirirken tarihi gelişiminde ise siyasi yapının belirgin rolü olduğunu ifade eder. Ayrıca “Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat'in”³⁷¹ ortaya çıkışından günümüze kadar pek çok kesim tarafından kullanılan bir kavram olduğunu ancak sistemli ve düzenli bir yapıda olmadığını da söyler. Ehl-i Sünnet'in sahip olduğu

³⁶⁶ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 182.

³⁶⁷ Kutlu, “İslâm ve Mezhepler”.

³⁶⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 166.

³⁶⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 166.

³⁷⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 167.

³⁷¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 165.

bu çoğulcu yapı itikadî boyutuyla Hadis Taraftarları, Eş'arîlik ve Maturidilik şeklinde günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.³⁷²

3.1.7.1. Hadis Taraftarları

Hadis Taraftarlarını Kutlu şöyle tanımlamıştır: “Sünnet ve âsârı merkez alan gelenekçi bir din anlayışını temsil edenlerin müşterek adıdır.”³⁷³ Hadis Taraftarları İslâm'ı anlayabilmek için kitaba, sünnete, sahabe ve tâbiûnun sözlerine riayet edilmesi gerektiğini bunların dışındaki bireysel görüş ve akli düşüncelerin çok zorda kalmadıkça kullanılmaması gerektiği görüşünü savunurlar. Bu ekol hicri ikinci asrın ortalarında ortaya çıkmış ve farklı isimlerle anılmıştır. İslâm düşüncesinde Ehlu's-Sunne, Sâhibu's-Sunne, Ashabu'l-Hadis ve Ehl-i Hadis gibi isimlerle bilinirken Mu'tezile mezhebi onlara “Haşbiyye”, “Müşebbihe” ve “Mücessime” gibi isimler de vermiştir.³⁷⁴ Kutlu, bu ekole makalat türü eserlerin sınıflandırılmasından, bazı yazarların Ashabu'l-Hadis kavramı yerine “Sâhibu's-Sunne, Ehlu's-Sunne ya da Sâhibu's-Sunne ve'l-Cemâ'a”³⁷⁵ kavramlarını kullanmalarından ve bu kullanılan Sünnet kelimesini bid'atin zıttı olarak kullandıklarının tespit edilmesinden dolayı bu ekolü Ashâb-ı-Hadis (Ashabu'l-Hadis) olarak isimlendirmenin daha uygun olacağını dile getirmiştir.³⁷⁶

İslâm dünyasında hicri ikinci asırda pek çok mezhep ortaya çıkmış ve birçok yeni fikir meydana gelmiş, bu oluşumlar ve fikirler kitap ve sünnetin dışında akıl ve reyle açıklanmaya çalışılmıştı. Şîî oluşumlar imâmet konusunu, Mürcie iman konusunu, Mu'tezile ise beş esas ilkesini akıl ve akli istidlallerle açıklamaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra bazı mezhepler kendilerini haklı çıkarmak için birtakım hadisler uydurmuş bu da birbirleriyle fikrî mücadeleye girmeleri sonucu İslâm dünyası farklı gruplara ayrılmıştı. İslâm dünyasında ortaya çıkan bu fikir çatışmalarının sonucunda Ehl-i Bid'at diye nitelenen bu düşünce ekollerine bir tepki niteliğinde Hadis Taraftarları ismiyle bir grup ortaya çıkmıştır.³⁷⁷ Kutlu, bu grubun amacının Müslümanların bozulan birliğini ve bütünlüğünü yeniden inşa etmek ve toplumsal hayatı iyileştirmek iddiası olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle onların sadece kitaptan değil Hz. Peygamber'in hadislerinden, sahabe ve tabiinin sözlerinden, çoğu görüşünü hadislere dayandıran, kitap ve hadisten

³⁷² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 171-173.

³⁷³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 173.

³⁷⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 173.

³⁷⁵ Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı*, s. 54-62.

³⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı*, s. 54-62.

³⁷⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 173-174.

ayrı olarak akli kullanmayı doğru bulmayan ve eleştiren kimseler olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁸

Kutlu, Hadis Taraftarlarının hicri III. asırdan itibaren dört ayrı kola ayrılıp varlıklarını sürdürdüklerini Horezmî'nin tespitiyle şu şekilde dile getirmiştir: “Mâlikîler, Şâfiîler, Hanbelîler, Zahirîler (Dâvûdiler).” Ayrıca bu oluşumun Ahmet İbn Hanbel'in öğrencileriyle “Suriye, Arap Yarımadası, Horasan ve Maverâünnehir’de, İmam Malik’in öğrencileriyle Endülüs’te, İmam Şafi ve mensupları ile Mısır, Kuzey Afrika ve diğer İslâm bölgelerinde”³⁷⁹ yayıldığını ifade etmiştir. Bu gruplardan Şâfiîlik ve Mâlikîliğin bir kısmının belli bir zaman sonra Ehl-i Sünnet’in bir kolu olan Eş’arîliği benimsediğini, Hanbelîliğin ise Hadis Taraftarlarının en aşırı uçtaki kolu olarak kaldığını da eklemiştir. Hadis Taraftarları bu mezhepler vasıtasıyla İslâm dünyasının birçok bölgesine yayılma fırsatını bulmuşlardır.³⁸⁰

Hadis Taraftarlarının Kur’an’dan ziyade asarla ve hadislerle ilgilendikleri, hadis rivayet ettikleri ve bu hadisleri fıkhi konulara göre sınıflandırdıkları bilinmektedir. “Din asardan ibarettir” ilkesini baz alarak dinin ancak hadis rivayeti ile korunabileceğini dile getirirler. Bu sebeple onların eserlerinde sünnet, hadis veya asara biat etmenin önemi ile ilgili bölümlere rastlanır.³⁸¹ Kutlu, Hadis Taraftarlarının görüş ve fikirlerini şu şekilde özetlemiştir: “Onlara göre, dinde, cedel ve tartışma yasaklanmıştır. Sahih rivayetlerle Hz. Peygamber’den gelen her şey kabul edilir ve bu niçin böyledir diye sormak bid’attir. Sünnete, kıyasa ve darbu mesele yer yoktur. Hevaya da uyulmaz.”³⁸² Hz. Peygamber’den gelenler şerh edilmeksizin nasıl ve niçin sorusu sorulmaksızın tasdik edilir. Ayrıca Kutlu, onların bu görüş ve fikirlerinin geneline kendi eserlerinden ve makalat türü eserlerden ulaşıldığına dikkat çekmektedir.³⁸³

Hadis Taraftarları Tevhidi, Allah’ı, Rasullerini, kitaplarını, meleklerini, Allah tarafından gönderilenleri Hz. Peygamber’den rivayet ettikleri hadisleri onaylamak olarak görürler. Ayrıca onları diğerlerinden ayıran önemli hususlardan biri de iman ve imanla ilgili meseleler hakkındaki görüşleridir. İman konusunda birçok eser ortaya koymuşlar ve bu eserlerde Mürcie mezhebinin iman nazariyesini yeren görüşleri dile getirerek kendilerine has iman nazariyelerini oluşturmuşlardır. Kutlu ise Hadis

³⁷⁸ Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)*, s. 49-50.

³⁷⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 176.

³⁸⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 176; Kutlu, *Selefilik Fikrî Arka Planı*, s. 62

³⁸¹ Kutlu, “İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, 15-36.

³⁸² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 53-54.

³⁸³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 176-177.

Taraftarlarının iman tanımını şu şekilde izah eder: “İman, söz, niyet ve ameldir. Daha genel bir tarifile iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik, azalarla amel etmek veya rükünleri yerine getirmektir.”³⁸⁴ Hadis Taraftarları insanın fiilleri ve kader konusunda da yeryüzünde oluşan hayır ve şerrin tamamının Allah’tan olduğunu ve her şeyin onun dilemesiyle meydana geldiği görüşündedirler. Meydana gelen her iş Allah’ın bilgisi dahilindedir. Allah yarattığı kullarının neler yapacağını bilmekte ve yapılacak şeyleri de yazmaktadır.³⁸⁵

Kutlu’ya göre Hadis Taraftarları imâmet ve siyaset konusunda Hz. Peygamber’in ahabına saygılı olmak ve onların yanlışlarını tenkit etmemenin esas olduğu görüşündedirler. Ayrıca onlar Hz. Muhammed’den sonra insanların en faziletli olanlarının sırasıyla “Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali” olduğu düşüncesinde olup Hz. Peygamber’in vasiyeti doğrultusunda sahabeye saygı göstermenin esas olduğu fikrini savunurlar. Kutlu, Hadis Taraftarlarının dini anlamada tek kaynak olarak Kur’an’ı, sünneti/hadisi ve sahabe ve tabiinin Kur’an ve hadisten anladıkları olarak görürken bireysel görüş ve fikir yürütmeleri dikkate almadıklarını dile getirir. Onlara göre re’y kişisel bir zan içerdiği için re’yle hüküm vermek bid’at olup dinde böyle bir bid’ate başvurulmaz.³⁸⁶

İslâm düşüncesinde tarihsel süreçte ortaya çıkan oluşumların sosyal ve psikolojik bağlamda incelendiğinde insanın doğasında bulunan kişilik özellikleri kendine uygun toplumsal yapıyla karşılaştığında mezhep adı verilen oluşumlar ortaya çıkarken farklı zihniyet ve din anlayışlarından söz edilebilir. Kutlu, bu zihniyetlerden biri olan gelenekçi-muhafazakâr din anlayışının en tipik temsilcilerinden biri olarak Hadis Taraftarlarını göstermiştir. İlk gelenekçiler olarak da bilinen Hadis Taraftarları “dogmatik gelenekçi/muhafazakâr”³⁸⁷ zihniyetin asr-ı saadet döneminin methedilmesi, ilk üç neslin fikirlerinin önemsenmesi, sünneti merkeze alan din anlayışı, akıl, felsefe ve Kelâm düşmanlığı ve yoruma karşı olma gibi temel özelliklerini barındırmaktadır.³⁸⁸ Kutlu, Müslümanlar arasında akla verilen önemle ilgili iki ana eğilimin ortaya çıktığını, bunlardan akli ön plana alan ve İslâm’ı içinde bulundukları durumlara göre inceleyip yeniden yorumlayanların Rey Taraftarları; ilk ortaya çıktığı ve ilk üç neslin anladığı şekliyle anlamaya çalışanların ise Hadis Taraftarları olarak adlandırıldıklarını ifade

³⁸⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 178.

³⁸⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 177-179.

³⁸⁶ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 179.

³⁸⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 30-35.

³⁸⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 30-35, 47-51.

etmiştir. Ayrıca Rey Taraftarlarında akılcılıktan gelenekçiliğe, Hadis Taraftarlarında ise gelenekçilikten akılcılığa doğru farklı görüşler ortaya çıktığını ve bu nedenle bu iki eğilimin keskin çizgilerle birbirinden ayrılamayacağını da vurgulamıştır.³⁸⁹ Kutlu, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan fırkaların Rey taraftarlığı ve Hadis taraftarlığı bağlamında tekrar ele alınarak bu iki anlayışın fırkalara etkisinin incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun gerçekleştirilmesiyle bu iki zihniyetin İslâm'ı anlamlandırmada öneminin ne kadar fazla olduğunun ve tüm mezheplerin temelinde bu zihniyetlerin yer aldığının anlaşılacağını da eklemiştir.³⁹⁰

3.1.7.2. Rey Taraftarları

Kutlu, Mürcie'nin Kufe'de etkisini göstermesiyle, onların itikadî ve fikhî görüşlerinin Hammâd b. Ebî Süleyman ve daha sonra da Ebû Hanîfe tarafından sistemleştirildiğini ve Ebû Hanîfe'nin taraftarlarının hem itikadî hem de fikhî konularda reyî kullanmalarından dolayı Rey Taraftarları adında bir grubun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu grup muhalifleri tarafından Rey Taraftarları, Kufe Mürciesi veya Fukaha Mürciesi şeklinde adlandırılmıştır.³⁹¹ Mürcie'nin fikrî sisteminin temelinde ve farklı bölgelerde yayılış göstermesinde Rey Taraftarlarının rolünün olduğu bilinmektedir. Ayrıca Kutlu, Hadis Taraftarlarının kaleme aldıkları cerh-ta'dîl ve tabâkât türü eserlerinde Ebû Hanîfe'nin Mürcie mezhebinin lideri ve temsilcisi olarak görüldüğünü, reyîyle karar verip ircâ' görüşünü kabul ettiğinden dolayı eleştirildiğini söylemiştir.³⁹²

Kutlu, Ebû Hanîfe'nin Rey Taraftarları grubunun önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edildiğini ve görüşlerinin yakın çevresi ve öğrencileri tarafından yayıldığını ifade etmiştir. Rey Taraftarları olarak bilinen grup mevalî kökenliydi. Onlar herhangi bir konuda uzmanlık alanına sahip olmamış bu yüzden de onları sadece fakihler olarak kabul etmenin yanlış olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları hem Kelâmî konularda hem de Şîr ve edebiyatta öne çıkmış isimlerdi. Kutlu, Rey Taraftarlarının hadislerin incelenip anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili kendilerine özgü ölçütlerinin bulunduğunu da eklemiştir. Ayrıca o, Rey Taraftarlarının Kufe gibi şehirleşme sürecinin yoğun olarak yaşandığı bir yerde birçok sorunla karşılaşp bu sorunlara rey ve aklî metotlarla çözüm bulmaya çalışmış hem itikadî hem de fikhî konularda bu yöntemle

³⁸⁹ Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka Planı*, s. 225.

³⁹⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 227-228.

³⁹¹ Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka Planı*, s. 42-43.

³⁹² Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka Planı*, s. 43.

öncelik vermiş ve reyi çok fazla kullandıkları için kendilerine bu ismin verilmesini uygun gördüklerini dile getirmiştir. Kutlu, bu ekolün Hicaz Ekolü'ne karşılık Kufe Ekolü olarak meşhur olmalarının Kufe'de ortaya çıkmış olmalarına ve mensuplarının çoğunluğunun Arap olmamasına bağlayan değerlendirmeler yapmıştır. Ancak bu ekolün Arapların yoğun olduğu bölgelerde var olmadıkları anlamına gelmediğini, Irak veya Kufe'deki tüm fakihlerin ve alimlerin Rey Taraftarı; Medine bölgesindeki tüm fakih ve alimlerin de Hadis Taraftarı olduğunu söylemiştir.³⁹³

Kutlu, Ebû Hanîfe ve ashabının oluşturduğu Ehl-i Rey'in bazı alimlerce Mürcie'nin alt gruplarından biri olarak görüldüğünü, yine bazı alimlerin Ebû Hanîfe ve ashabını Fukaha Mürciesi olarak adlandırdıklarını, bazılarının da onları Sünnet Mürciesi olarak isimlendirdiklerini ifade ederken bunların da Ehl-i Rey'e karşılık geldiğini, Mürcie ile Rey Taraftarlarının hem görüşleri hem de temsilcileri bakımından uyum gösterdiklerini vurgulamıştır.³⁹⁴ Mürcie ile Ehl-i Rey'i ilk kez birbiriyle örtüşen gruplar olarak gören Sönmez Kutlu olmuştur. Ayrıca Makdisî'nin de Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Rey'i Mürcie'nin iki kanadı olarak gördüğünü de eklemiştir.³⁹⁵

Genel görüşe bakıldığında sadece hadis ya da reyi kullanmalarıyla birbirinden farklılık gösteren Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey şeklinde iki ayrı gruba ayrıldığı ileri sürülürken Kutlu, bu iki grubun sadece fıkıh alanında değil hem itikadî hem de Kelâmî konularda kendine özgü kriterler çerçevesinde birbirlerinden ayrılan iki grup oldukları görüşünü ortaya koymuştur.³⁹⁶ Kutlu, Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki çekişmenin Mürcie'nin Horasan ve Maveraünnehir'de yoğunlaştığı dönemde kendini hissettirdiğini, bundan dolayı da Rey Taraftarlarının yayılışının bir nevi Mürcie'nin yayılışı olduğunu ileri sürmektedir.³⁹⁷

Kutlu, Ehl-i Rey ifadesinin yalnızca fıkhi bir zümreyi kastetmediğini, bu kavramın hem itikadî hem de fikhî görüşlerin olduğu bir zümrenin ismi olduğunu, mezheplerin sınıflandırmasını yapan kaynaklarda Mürcie ile Rey ehli arasında bir ilişkinin söz konusu olduğunu ortaya koymuştur.³⁹⁸

Kutlu, Rey Taraftarlarının sadece Kufe ve Bağdad'da değil, Horasan ve Mâverâünnehir'de de yayılış gösterdiğini, Ebû Hanîfe'nin hem itikadî hem de fıkhi görüşlerinin buralara kadar geldiğini, ayrıca farklı bölgelerden ilim öğrenmek için

³⁹³ Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı*, s. 44-46.

³⁹⁴ Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı*, s. 46-47.

³⁹⁵ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 263.

³⁹⁶ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 263-264.

³⁹⁷ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 272-273.

³⁹⁸ Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı*, s. 47.

gelenlerin Ebû Hanîfe ve öğrencilerini seçmeleriyle bu bölgeye Mürcie'nin Yurdu yahut da Mürcie'nin Kalesi anlamında Mürciâbâd ismi verildiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte Rey Taraftarları Horasan'da Belh, Rey, Merv, Nisabur, Cüzcan, Cürcan, Serahs ve Herat'ta yayılırken Mâverâünnehir bölgesinde ise Tirmiz, Buhara, Nesef ve Semerkand'da yayılış göstermeyi sürdürdü. Kutlu, Rey Taraftarlarıyla ilgili önemli bir bilgin olan kendi kültür ortamında yetişmiş Mâturîdî ile beraber farklı bir aşama kaydederek Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın iki önemli oluşumundan biri olan Maturidilik mezhebinin ortaya çıkışına öncülük ettiğini vurgulamıştır.³⁹⁹

3.1.7.3. Maturidilik

Maturidilik Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin geliştirdiği ve İslâm/Türk kültürü içerisinde sistematik olarak ortaya koyduğu “din anlayışı” ya da “inanç sistemi”dir. Tarihsel süreç içerisinde bir düşünce ekolü haline gelmesinden dolayı *Mâturîdîyye* isminin de kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁰⁰ Ebû Hanîfe'nin fikirleri etrafında gelişen düşünce ekolü olan Hanefilik, Mâturîdî'nin, Ebû Hanîfe'ye ait itikadî alandaki görüş ve düşüncelerini sistematik olarak değerlendirmesinden dolayı mensupları tarafından Maturidilik olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰¹ Kutlu ise Maturidiliği “İslâm düşünce tarihinde 4/10. ve 5/11. yüzyıllarda İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin fikirleri etrafında oluşmuş Kelâmî bir düşünce ekolüdür”⁴⁰² şeklinde tanımlarken Maturidilik isminin de kurucusuna nispetle verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Türk ve İslâm dünyasının içinde yetişmiş alimlerden olan Ebû Mansûr el-Mâturîdî İslâm dünyasında ortaya çıkmış, dinî düşüncede etkili olan ziyniyetlerden akılcılığa, akıl yürütmeye ve bununla ilgili hüküm vermeye dayalı olan akılcı-hadarî din yorumunun önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir.⁴⁰³

Kutlu, Maturidilik alanında çalışma yaparken Mâturîdî'yi klasik bir metin olarak değil metodik bir metin olarak ele almış, Maturidiliği anlamak için öncelikle İmam Mâturîdî'nin hayatının iyi araştırılması ve yaşadığı dönemi iyi bilinmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu araştırmaların Mâturîdî'nin fikirlerinin oluşmasında etkili olan

³⁹⁹ Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı*, s. 47-48.

⁴⁰⁰ Özcan, Hanifi, “Maturidiliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı, Türk Din Anlayışı: Maturidilik”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 303.

⁴⁰¹ Şık, İsmail v.dğr., “İmam Mâturîdî ve Maturidilik”, *Kelâm I Kelâm Tarihi/Kelâm Okulları*, Gece Kitaplığı Yay., Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2017, s. 189.

⁴⁰² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 188.

⁴⁰³ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s.17.

sosyokültürel, coğrafi yapı ve etmenlerin dikkate alınarak yapılması gerektiğini vurgular. Kutlu, İmam Mâtûrîdî'nin hayatının bu şekilde ele alınıp sosyokültürel olarak incelenmesinin Ashabu'l-Rey geleneğinin Semerkand'taki yansımalarının öğrenilmesi açısından önemli olduğunu da söylemiştir. Kutlu, Mâtûrîdî ile ilgili "III/IX.asrın ikinci yarısı ile IV/X. asrın başlarında yaşamış olan Mâtûrîdî, temelleri Küfe' de atılmış Rey Taraftarlığının Orta Asya' daki en önemli temsilcilerinden birisi"⁴⁰⁴ olduğunu da eklemiştir.

Kutlu, İmam Mâtûrîdî'nin Haneffî din anlayışında, Semerkand Haneffiliği içerisinde etkili bir isim olarak tanıtılmasına fikirleriyle ve çalışmalarıyla katkı sağlamıştır. Ona göre İmam Mâtûrîdî her ne kadar ekol olarak fıkıhta Haneffiliğin temsilcisi kabul edilse de bazı noktalarda Ebû Hanife'den ayrılan düşüncelere sahiptir. İmam Mâtûrîdî, Ebu Hanife'nin dine bakış açısını teolojik ve felsefî açıdan ele alıp yorumlayan önemli şahsiyetlerden biridir.⁴⁰⁵ Mâtûrîdî'nin dikkat çeken yönlerinden biri hem kendi dönemindeki mezheplere hem İslâm dışındaki dinî yapılara hem de felsefi ekollere eleştiriler yöneltmesidir. Bundan dolayı Mâtûrîdî'ye İmam isminin verildiği bilinmektedir. Ayrıca Mâtûrîdî'nin diğer dikkat çeken bir yönü de çok iyi bir okuyucu olması, kullandığı yöntem ve akla verdiği önemdir. Kutlu, Mâtûrîdî'nin akla verdiği önemi onun Kelâmıla ilgili konuları ilkeleştirirken ve fıkıhla ilgili problemleri çözerken aklı, istidlâli, içtihadı, nazar ve kıyası kullandığını arz eder."⁴⁰⁶ Mâtûrîdî'ye göre dine ulaşmanın yolu akıl, şeriata ulaşmanın yolu vahiy olarak görülür. İmam Mâtûrîdî bu akılcılıkla dinî anlama geleneği içinden ortaya çıkmış büyük bir alim olup onun görüşleri Ebu Hanife'nin fikirlerinin devamı niteliğindedir. Mâtûrîdî'nin rey taraftarı ve akıl taraftarı olarak bilinen Ebû Hanife'nin yöntemini güncelleştirip kendi döneminde yeniden bir ekole dönüştürdüğünü ifade eden Kutlu, bunun sivil bir fıkıh hareketi olduğunu da eklemiştir.⁴⁰⁷

Kutlu, Ebû Hanîfe ve taraftarlarının tabakat türü eser yazmadıklarını bu sebeple İmam Mâtûrîdî gibi birçok alimin biyografisinin yazılamadığını ifade ederken Mâtûrîdî'nin hocalarını, hayatını, çevresini ele alan çok az bilgi olduğunu da eklemiştir.

⁴⁰⁴ Kutlu, Sönmez, "Mâtûrîdî Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul, Mayıs 22-24 2009), s. 550, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012.

⁴⁰⁵ Kutlu, "Mâtûrîdî Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", s. 549

⁴⁰⁶ Kutlu, Sönmez, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtûrîdî", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2003, C.5, S.15, s. 5-28.

⁴⁰⁷ Kutlu, Sönmez, "İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik", <https://youtu.be/ZWWuCU0-XkQ>, (erişim, 16 Temmuz 2021).

Ayrıca Kutlu, İmam Mâtûrîdî'nin Ebû Hanîfe'den üç kuşak sonra geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁸

Kutlu, Mâtûrîdî'ye farklı konularda pek çok eser nispet edildiğini ancak bunların ikisi haricinde diğerlerinin kaybolduğunu, bu iki eserin de “Te’vîlâtü'l-Kur’an” adlı tefsiriyle “Kitâbu't-Tevhîd” adlı Kelâmî eseri olduğunu dile getirmiştir. Kutlu, Mâtûrîdî'nin bu iki eserinin uzun yıllar boyunca bilinmediğini ancak Kitâbu't-Tevhîd adlı eserin 1970'li yıllarda ilk defa Mısırlı Fethullah Huleyf tarafından tahkik edilip Lübnan'da yayımlandığını daha sonra da Bekir Topaloğlu hocanın yeniden neşrettiğini dile getirir. Mâtûrîdî'nin bu eserinin tahkik edilip yayımlanmasından sonra Kitâbu't-Tevhîd üzerinden bir Mâtûrîdî analizinin başladığını da söylemek mümkündür. Kutlu, Mâtûrîdî'nin bu eserinde onun Kelâmî görüşlerinin yer aldığına, İnanç konusunda Allah'ın varlığına ve birliğine, sıfatlarına, nübüvvet problemine, ölümden sonraki hayata ve onunla ilgili delillere, iman-amel problemine değindiğine de vurgu yapmıştır.⁴⁰⁹ Ayrıca Mâtûrîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd isimli eserinin dikkat çekici yönünün ilk defa İslâm düşüncesinde bilgi kuramı adıyla bir bölüm koyması ve bundan sonra bütün sistematik Kelâm kitaplarında bu bölümün yer almaya başlaması olduğunu da eklemiştir. Kitâbu't-Tevhîd'in dikkat çeken bir diğer yönü ise dönemindeki ekolleri eleştirmesi, her kesimden grupla tartışmaya girmesi, felsefi bilgi birikimine, Kelâmî bir arka plana ve dinler tarihi misyonuna sahip olmasıdır. Ayrıca bu eser tamamen İslâm itikadını savunmaya yönelik yazılmış klasik bir metin özelliği taşır.⁴¹⁰

Kutlu'ya göre Mâtûrîdî, Te’vîlâtü'l-Kur’an’da yeni bir halka açmış, bir mutasavvıf gibi ayetleri yorumlamayıp tefsirin dışında tevil yapmakla tefsirdeki israiliyatı da temizlemek istemiştir. Ayrıca Mâtûrîdî “Ben tefsir yapmıyorum. Tefsir ilk nesillerin işidir. Ben tevil yapacağım.” demiş ve eserinin ismini Te’vîlâtü'l-Kur’an koymuştur. Bununla birlikte ilk defa tevil ve tefsir ayrımını yapmıştır. Kutlu, Te’vîlâtü'l-Kur’an’ın önce Bekir Topaloğlu ve bir grup tefsirci tarafından tahkik edilip Arapça'sının yayımlandığını ve daha sonra da Türkçe'ye çevrildiğini ifade etmiştir.⁴¹¹ Kutlu, Mâtûrîdî'nin daha iyi anlaşılması için tüm eserlerine ulaşılmış olması gerektiğini söylerken diğer yandan da günümüze ulaşan bu iki önemli eserden hareketle onun düşünce dünyasına ulaşılabileceğini de vurgular.

⁴⁰⁸ Kutlu, “İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik”, s. 26-28.

⁴⁰⁹ Kutlu, Sönmez, “İmam Mâtûrîdî ve Din Anlayışı”, *Akşam*, 23.08.2009 Pazar, s. 1.

⁴¹⁰ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreçleri ve Temel Özellikleri”.

⁴¹¹ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreçleri ve Temel Özellikleri”.

Maturidilik başlığı altında Kutlu'ya göre asıl üzerinde durulması gereken konu Mâtûrîdî'nin fikirleridir. Öyle ki Mâtûrîdî mezhebinin ilkeleri İmam Mâtûrîdî'nin fikirlerinden meydana gelmektedir.⁴¹² Kutlu, Mâtûrîdî'nin aklı ön planda tutmasından dolayı onun bir sistem adamı olarak ele alındığında kırmızı çizgilerinin olduğunu ve bu kırmızı çizgilerin sınırlarının bilindiği zaman hangi fikirlerin Mâtûrîdî'ye ait olduğunu hangilerinin ona ait olmadığını bilebileceğimizin de altını çizmiştir. O, batıda Kant'ın ne derece önemliyse İslâm dünyasında da Mâtûrîdî'nin o derece önemli olduğunu çünkü onun bir bilgi kuramı meydana getirerek İslâm düşüncesinde din bilimiyle ilgili doğru bilginin nasıl üretilmesiyle ilgili kriterlerini belirlediğini ve Mâtûrîdî'nin aklı kendi eserinde tanımlarken Allah'ın insana vermiş olduğu bir lütuf ve doğruyu yanıltan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayıran önemli bir unsur olarak gördüğünü de belirtmiştir. Ayrıca Kutlu, Mâtûrîdî'nin fikir özgürlüğünü üç şeye dayandırıyor.⁴¹³

- 1) Ebu Hanife'nin akıl taraftarlığına
- 2) Kuran-ı Kerim'in akla vermiş olduğu öneme
- 3) Türk kültüründeki akılcılığa

Mâtûrîdî Kelâma, felsefeye ve fıkha da akılcı yöntemle bakar. Aklın sonradan yaratılmış olduğu için sınırlı olduğunu da dile getirir. Kutlu, Mâtûrîdî'nin akılla ilgili en dikkat çektiği yönlerinden birinin de aklın analitik düşünmede bir yol olup, parçaları birleştirip bütünleri birbirinden ayırdığını ifade eder. Ona göre Mâtûrîdî'nin akla çok önem vermesinin sonucu cüzi iradeye ve iradeye olan vurgusudur. Ayrıca Kutlu, Mâtûrîdî'nin cüzi iradeye yapmış olduğu vurgunun günümüz için çok önem teşkil ettiğini, Mâtûrîdî'nin bir aracı görevi gördüğünü asıl önemli olanın onun izlediği yöntem olduğunu da eklemiştir. Mâtûrîdî iyi ve kötüye akılla ulaşılabilirliğini hatta aklın kaynak olduğunu söyler. Tıpkı Tevhid'in de akılla bulunabileceğini söylediği gibi... Kutlu, Mâtûrîdî'nin aklı kaynak olarak kullanmasından yola çıkarak "Akıl bir şeyi sebep sonuç ilişkisinde doğru kabul etmişse onun dindarlığı ahlaki ve akli bir dindarlık olacaktır. Duygularına esir olan insanlar ahlaklı olamazlar. Ancak aklın kontrolünde duygular geliştirilir ve terbiye edilirse ahlaklı olunabilir." Kutlu, Mâtûrîdî'nin sisteminde aklı kullanmayan kimselerin duygularına yenik düşebileceğini ve ahlak konusunda sıkıntılar yaşayabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca o bireysel dindarlık ve bireysel farkındalığın Mâtûrîdî'nin din anlayışının merkezinde olduğunu da

⁴¹² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 192.

⁴¹³ Kutlu, "İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik".

ekler.⁴¹⁴ Kutlu, Mâturîdî'nin akli ön planda tutmasının sebeplerini Mâturîdî'nin yetiştiği Semerkand şehrinin bir kültür merkezi havzası olması, Türk toplumlarının burada köklü bir kültüre sahip olması, Kur'an'ın en az 600-700 yerde akıldan bahsetmesi, Ebu Hanîfe gibi akılcı bir alimin eserlerini okumuş olması ve rivayet etmesi şeklinde sıralar.⁴¹⁵

Kutlu, İslâm Kelâmında bilginin tanımını, değerini, bilgi edinme yollarını ve dinî bilginin içeriği konusunu sistematik bir şekilde ele alan, inceleyen ve kendine has bir bilgi kuramı oluşturan ilk kişinin Mâturîdî olduğunu söyler. O, Mâturîdî'nin bilgi kuramını oluştururken bilgiyi üretmenin yolunun yani dinde bilgi kaynağının iki olduğundan, bunları akıl ve vahiy olarak ortaya koyduğundan, daha sonra da üçüncü bir kaynak olarak sağlam duyuları eklediğinden bahseder.⁴¹⁶ Mâturîdî'nin İslâm düşüncesinde ilk defa dinin bilgi olarak gördüğü vahiy kısmını haber olarak ifade ettiğini de ekler. Ayrıca Mâturîdî bir konu hakkında tartışma yaparken bu üç bilgi kaynağından deliller sunarak tartışıyordu. “Aklen bu ne demek? Haber derken Kur'an'da veya varsa rivayetlerde neler var? Duyular bu olaya nasıl bakıyor?” gibi.⁴¹⁷ Kutlu, Mâturîdî'nin sistemine göre onun olaya bilgi kuramıyla başladığından, “Bilgi nasıl üretilir? Bilginin yolları ve değeri nedir? Hangi bilgi daha sağlamdır?” gibi soruları tartıştığından bahseder.⁴¹⁸

Kutlu, Mâturîdî'nin bilgi kaynaklarından olan haberi üçe ayırdığını, bunların:

a) Duyular (‘İyân)

b) Haber

b.1. Resulün Haberi (Haberu'r-resûl)⁴¹⁹: Peygamberlerin Allah'tan getirdikleri haberler.

b.2. Resulden Gelen Haber (Haber mine'r-resûl)⁴²⁰: Peygamberlerden nakledilen haberlerdir. Bu haberlerin araştırılıp Kur'an'la karşılaştırılması ve akla arz edilmesi gerekir.

b.2.1. Mütevatir Haberler⁴²¹: Kutlu, Mâturîdî'nin mütevatir haberi “Yanılmaları ve yalan söylemeleri muhtemel bulunan kişiler yoluyla peygamberden bize ulaşan haberlerdir”⁴²² şeklinde tanımladığını belirtir.

⁴¹⁴ Kutlu, “İmam Mâturîdî ve Maturidilik”.

⁴¹⁵ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri”.

⁴¹⁶ Kutlu, “İmam Mâturîdî ve Maturidilik”.

⁴¹⁷ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri”.

⁴¹⁸ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 39-46.

⁴¹⁹ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 42.

⁴²⁰ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 42.

⁴²¹ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 42-43.

⁴²² Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 43.

b.2.2. Âhad Haberler⁴²³: Kutlu, Mâtûrîdî'din âhad haberi de “ Bağlayıcı bir bilgi olma konusunda ve Rahmet peygamberi Hz.Muhammed'den geldiği konusunda mütevatir hadisler derecesine çıkamayan ve kesin tanıklık edilemeyen haberlerdir”⁴²⁴ şeklinde tanımladığını vurgular.

b.3. Genel Haberler⁴²⁵: Kişinin soyu, ırkı, dili ve genel kültürle alakalı bilgileri içerir.

c) Akıl

olduğunu ifade eder.⁴²⁶

Ayrıca Mâtûrîdî Kur'an'daki vahyi, diğer duyuları ve haberi anlamada akli hakem olarak kabul etmiştir. İster vahiy(haber) olsun ister duyularla gelsin akıl burada hakemlik görevini üstlenir.⁴²⁷

Kutlu, Mâtûrîdî'nin tefsirinde bilgiyi nesnelere göre üç kısma ayırdığını bunların:

- 1) Semiyat: Vahye dayalı bilgiler.
- 2) Hissiyat: Duyulara dayalı bilgiler.
- 3) Akliyyat: Akla dayalı bilgiler.

olduğunu ifade eder.

Mâtûrîdî bu üç bilgi alanının her birinin kaynağına göre kendi alanında otoriteliğinin söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Kutlu, Mâtûrîdî'nin bu bilgi alanının kaynaklarıyla birlikte düşünerek ayırıp açıklamasının batıda ancak 16-17. yüzyılda ele alındığını da eklemiştir.⁴²⁸

Kutlu, Mâtûrîdî'lere göre hiçbir şeyin boş yere yaratılmadığını evrende yaratılan her şeyin bir hikmet ve sebebe dayandığını, bununla birlikte Allah tarafından yaratılanların onun kurallarına ve yasalarına karşı çıkamayacağı görüşünde olduklarını vurgular.⁴²⁹ Allah her şeyi bir hikmete göre yaratmıştır, insana düşen de bu hikmeti bulmaktır. Mâtûrîdî'ye göre Allah'ın yarattığı hikmeti bulmak insan için bir ibadettir. O bütün azaların ibadeti olduğunu aklın ibadetinin de taakkul, tezekkür ve tefekkür olduğunu dile getirir. Mâtûrîdî Allah vardır, birdir, eşi ve dengi yoktur der. Allah'ı bilmenin aklen vacip olduğunu, peygamber göndermese dahi onu sıfatlarıyla tanımaları ve evrenin tek bir yaratıcısı olduğunu bilmeleri gerektiğini çünkü bunun akılla bilinebileceğini dile

⁴²³ Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 43.

⁴²⁴ Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 43.

⁴²⁵ Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 43-44.

⁴²⁶ Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 40-46.

⁴²⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 193-194.

⁴²⁸ Kutlu, Sönmez, “Maturidilik Günümüze Ne Söyler”, <https://youtu.be/kXS7pcZgrxs>, (erişim, 17 Temmuz 2021).

⁴²⁹ Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 59.

getirir. Allah'ın sıfatları konusunda da ne zatının aynı ne de zatından farklı olduğunu savunurlar.⁴³⁰

Kutlu, Mâtûrîdî'nin üzerinde durulması gereken görüşlerinden birinin de iman ve din özgürlüğü olduğuna değinir. Mâtûrîdî'ye göre iman, itikat kişinin özgür iradesiyle gerçekleşir, ona kimse müdahale edemez o da kalptir. O, imanın Allah'a karşı en büyük taat olduğunu, bütün ibadetlerden daha üstün olduğunu, insanların bu ibadetin hesabını kula karşı değil Allah'a karşı verebileceğini söyler. Mâtûrîdî iman konusun da dileyen iman eder dileyen inkar eder bu insanın iradesiyle ve özgürlüğüyle ilgilidir. O, dinin inanç boyutu amelin şariat boyutu olduğunu söyler.⁴³¹ İnsanların din boyutuna akılla ulaşmakla yükümlü olduklarını ancak amellerle sorumlu olmadıklarını da ifade eder.⁴³²

Kutlu, Mâtûrîdî'nin iman ve amel arasında bir ayrım yaptığı, imanın esas amellerin ise imanın bir sonucu olup amellerin imanın bir sebebi olmadığı görüşünü savunduğunu dile getirir.⁴³³ O, amel ile imanın aynı olmadığı görüşünü sadece amelin imanın bir sonucu olduğu fikrini ilk ortaya atan mezhebin Mürcie mezhebi olduğunu, Mâtûrîdî'nin de bu görüşü bazı ufak değişiklikler yaparak onaylayıp benimsediğini vurgular.⁴³⁴ Mâtûrîdî'ye göre iman artmaz ya da eksilmez, imanda eşitlik esastır. Ayrıca o mukallidin imanının geçerli olmadığını, her inanan insanın neye inandığının, nasıl inandığının ve niçin inandığının bir muhalifiyle tartışırken ortaya koyabilecek güçte olması gerektiğinin de vurgusunu yapmıştır. Asıl imanın tahkiki iman olduğunu bunun içinde imanı aklî olarak tanımladığını da ekler. Ona göre akılla temellendirilen iman geçerlidir.⁴³⁵

Kutlu, Mâtûrîdî'nin din ve şariat konusunda da ayrım yaptığını ve dini şu şekilde tanımladığını ifade eder. “Din denen şey bir insanın doğru veya yanlış olsun kutsadığı, inandığı şeydir.” Ancak bu dinin genel bir tanımı olduğu için Kutlu, Mâtûrîdî'nin imanı, din ve itikat olarak tanımladığını buna istinaden din-şariat ayrımı yaptığına değinir, Mâtûrîdî'nin din-şariat ayrımını ortaya çıkaran da Sönmez Kutlu'dur. Kendisi de din-şariat ayrımı üzerinde durur ve bu teoriyi geliştirip daha ileri taşır. Ayrıca Mâtûrîdî'nin dinin kaynağını akıl, şeriatin kaynağını vahiy olarak gördüğünü de ekler. Mâtûrîdî'ye

⁴³⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 194-195.

⁴³¹ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri”.

⁴³² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 194-195.

⁴³³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 195-197.

⁴³⁴ Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 47.

⁴³⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 195-197.

göre din değişmez, bütün peygamberlere inen vahyin ortak adıdır. O da üç şeyden oluşur.⁴³⁶

- 1) Tevhid / İnanç
- 2) Ahlak
- 3) Ubudiyet

Tevhid, inanç ve ahlak akılla bilinebilir, dinin yolu akıldır ancak ubudiyet konusuna akılla müdahale etmek mümkün değildir. Ona göre akıl din konusunda otoritedir.⁴³⁷ Kutlu da İslâm dininin insanı korumak, yüceltmek ve terbiye etmek için gönderildiğini ancak bu terbiye etme kısmında da insan aklının merkezi bir yerde olduğuna değinir. Şeriatlerin ise her peygamberde değişik ibadet şekilleri ve şeri hükümlerin olduğunu ve her peygamberin şeriatı ve ahkâmının birbirinden farklılık gösterdiğini dile getirir.⁴³⁸

Kutlu, Mâturîdî'nin din ve siyaset ayrımını şu örnek üzerinden açıklar: Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçimi için bir grup kimsenin imamlar Kureyşten seçilmeli, Müslümanları yönetecek bir devlet başkanı Kureyş'ten olmalı gibi tutumları üzerine ilk mütekellimlere göre Mâturîdî bu durumu farklı yorumlar ve Arap geleneğinde bu durumun kavmiyeten ve siyaseten doğru olabileceğini ancak diyaneten caiz olmadığını, dinî açıdan aslolanın Kureyşli olmak değil liyakat ve ehliyet sahibi olmak olduğunu dile getirir. Bu sebeple de Mâturîdî eleştirilir. Mâturîdî diyanet konusunun nübüvvet konusu olduğunu ancak bir peygamberin o konuda otorite olabileceğini bir başka insanın diyanet konusunda haram-helal koyma yetkisinin olmadığını ifade ederken bu hükümlerin vahiyle koyulabileceğini onu da yalnızca peygamberin koyacağını söyler. Ancak siyasi konular kişilerin iradesine bırakılmıştır. Burda da asıl önemli olan adaletin sağlanmasıdır.⁴³⁹ Mâturîdî'nin din ve siyaset ayrımı yaptığını vurgularken din-siyaset, iman-amel, din-şeriat gibi konuların mahiyet olarak ayrı olduğunu ancak amaç itibarıyla ortak noktaları bulunduğunu ve bu ortak noktaların beş temel/dokunulmaz haklar olduğunu söyler. Zaruret-i Hamse olarak tanımlanan beş temel hakkı da şu şekilde sıralar: “Canın Korunması, Aklın Korunması, Dinin Korunması, Neslin Korunması, Malın korunması.”⁴⁴⁰

Bugün Kutlu, dinin ve siyasetin özgürleştirilmesinin, din-siyaset ayrımın çok önemli olduğu kanaatinde olup özgürlükçü bir laiklikten yanadır. Onun bütün davası,

⁴³⁶ Kutlu, “Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri”

⁴³⁷ Kutlu, “İmam Mâturîdî ve Maturidilik”.

⁴³⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 198-199.

⁴³⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 199-200.

⁴⁴⁰ Kutlu, “Maturidilik Günümüze Ne Söyler”.

endişesi Mâtûrîdî üzerinden kendi fikirlerini de katmak suretiyle bugünün sorunlarına çözüm aramaktır.⁴⁴¹

Kutlu, Mâtûrîdî'ye uzmanlık açısından üç ayrı vasıf yüklemiştir ve Mâtûrîdî'nin hem fakih hem müfessir hem de mütekellim olduğunu şu şekilde izah etmiştir.⁴⁴²

Mâtûrîdî neden fakih olarak önemlidir demiş ve açıklamıştır.⁴⁴³

- Ebu Hanife'nin takipçisidir fakat taklitçisi değildir.
- Ebu Hanife'den bağımsız olarak onun söylemlerini çok ileri taşımıştır.
- İçtihatla nesih kavramı ilk kez Mâtûrîdî ile kavramsallaştırılmıştır.
- En önemli yönü ise fıkıhla Kelâmı aynı sorunlar başlığı altında ele almıştır.
- Kendi döneminde yazmış olduğu eserlerden dolayı Semerkand şehrinde Hanefi fikhının önderi olmuştur.

Mâtûrîdî neden müfessir olarak önemlidir.⁴⁴⁴

- Sünnî gelenek içerisinde tevil ve dinî çoğulculuğa yeni bir halka açmıştır. Bir mutasavvıf gibi ayetleri yorumlamamıştır.
- İlk defa tevil ve tefsir ayrımını yapmıştır. İnsanın Kur'an'ı anlamakla sorumlu olduğunu dile getirmiştir.
- Kur'an'ı Kerim'i dirayet tefsiri yöntemiyle baştan sona ele alan, değerlendiren ve yorumlayan ilk alimin İmam Mâtûrîdî olduğu söylenebilir.⁴⁴⁵ Bu alanda yeni bir yorum bilim geliştirmeyi amaçlamıştır.
- Akılcı tefsir geleneğinin ilk temsilcilerinden biri olmuştur.

Kutlu, Mâtûrîdî'nin son birkaç yıla kadar müfessir olarak anılmadığını ancak son dönemlerde imam hatip lisesi ve din kültürü kitaplarında müfessir olarak yer almaya başladığını da eklemiştir.⁴⁴⁶

Mâtûrîdî neden mütekellim olarak önemlidir.⁴⁴⁷

- Mâtûrîdî'nin eserleri incelendiğinde daha önceki mütekellimlerin tartışmaya açmadığı önemli problemleri tartışmaya açmıştır.

⁴⁴¹ Kutlu, "Maturidilik Günümüze Ne Söyler".

⁴⁴² Kutlu, "Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri".

⁴⁴³ Kutlu, "Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri"; Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 29-30.

⁴⁴⁴ Kutlu, "Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri"; Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 32-33.

⁴⁴⁵ Tefsir geleneğinde ilk defa dirayet tefsiri adını verdiğimiz akılla tefsir geleneğini Mu'tezile mezhebi başlatmış ancak onlar sadece kuranın belirli ayetlerinde bu yöntemi kullanmışlardır. Maturidi ise dirayet tefsirini kullanarak Kur'an-ı Kerim'in tamamını yorumlamıştır.

⁴⁴⁶ Kutlu, "Maturidilik Günümüze Ne Söyler".

⁴⁴⁷ Kutlu, "Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Özellikleri"; Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 30-32.

- İlk defa kendisi akli, nakli ve semantik temellendirmelerde bulunup Kelâm ilmîne ciddi manada bir bilim sıfatı kazandırmıştır.
- Maturidilik adıyla bilinen sistematik bir ekolünün kurucusu olmuştur.
- Önemli yeniliklerden biri olan bilgi kuramını Kelâma kazandırmasıyla bilgi kaynaklarından olan akıl ve sağlam duyulardan farklı olarak haberi(vahyi) de bu bilgi kuramına dahil etmiştir.

Kutlu, Mâturîdî'nin medeniyete olan katkısını “Mâturîdî, İslâm Medeniyeti'nin maverasını Maverâünnehir'de değiştirdi.” tabiriyle ortaya koymuştur.⁴⁴⁸ Mâturîdî'nin içinde bulunduğu ortamı dini ve düşünce yapısı olarak ele alan Kutlu, Mu'tezile'nin Abbasiler Dönemi'nde soruşturmayla maruz kalması, Hadis Taraftarlarının desteklenmesi, tasavvufî düşüncenin ağırlık kazanması, aklın kullanılmaması gibi durumlara karşılık akli yeniden bilginin kaynakları arasına dahil ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca o Mâturîdî'nin görüş olarak Mu'tezile'nin görüşleriyle benzerlik gösterdiğini ancak Mutezili olmadığını da eklemekle beraber “Maturidiliğin Tarihi Arka Planı” adlı makalesinde Mâturîdî düşüncenin oluşumunda “fıkıhta Hanefî, itikatta Mürcii” temelli bir fikrî yapının olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Mâturîdî Kelâm sisteminin temelini de Mürcie'ye dayandığını da ifade etmiştir. Kutlu, Mâturîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd adlı eserinin incelenmesiyle birlikte bilginin kaynaklarını araştırıp analiz eden ilk Müslüman Kelâmcı olduğunu da vurgulamıştır. Kutlu, Mâturîdî'nin fıkıh, tefsir ve Kelâm gibi alanlarda önemli kavramları araştırıp incelemesi sonucunda kavramların bazılarını yeniden tanımlarken, yeni kavramlar ürettiğinden de söz etmiştir. Mâturîdî'nin sonraki dönem Kelâmcılar tarafından “liberal Ehl-i Sünnet teolojisini yada diğer ismiyle sipekülâtif teolojinin kurucusu” olarak görüldüğüne de değinmiştir.⁴⁴⁹

Maturidilik ekolü, Hanefilik mezhebi olarak ilk defa Horasan-Maveraünnehir bölgesinde daha sonra Afganistan, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Malezya, Orta Asya, Ortadoğu, Türkiye ve diğer bölgelerdeki Müslümanlar tarafından benimsenerek günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Günümüzde de İslâm dünyası başta olmak üzere birçok üniversitede veya ilahiyat fakültelerinde az da olsa Mâturîdî ve Maturidilik konusuyla ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Osmanlı devlet geleneğinin etkisinde kalması sonucunda Maturidiliğe verilen önem artmaya başlamıştır. İlmihal ve imamlar için hazırlanan el kitaplarında

⁴⁴⁸ Kutlu, Sönmez, “Genç İlahiyat”, <https://youtu.be/5kKyL88C63Y>, (erişim, 17 Temmuz 2021).

⁴⁴⁹ Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, s. 65-66; Gömbeyaz, “İmam Mâturîdî ve Maturidilik Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi (Seçki/Derleme), Haz. Sönmez Kutlu, s. 463-466.

daha önce kullanılagelen “Fıkıhta Hanefiyiz, itikatta Maturidiyiz” şeklindeki ifade daha da benimsenmeye başlamıştır. Hatta Kutlu, bu ifadenin orijinalinin “Fıkıhta Hanefiyiz, itikatta Maturidiyiz, tasavvufta Yeseviyiz” şeklinde olduğunu eklemiştir. Kutlu’nun İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik alanındaki çalışmaları⁴⁵⁰ günümüzde de Mâtûrîdî geleneğe duyulan ilgiyi ve Mâtûrîdî ile ilgili yapılan çalışmaları arttırmış, lisans ve lisansüstü programlarda Mâtûrîdî ve akılcı teolojisi yer almaktadır.⁴⁵¹

3.1.7.4. Eş’arîlik

Kutlu, Eş’arîliğin tanımını şu şekilde yapmıştır: “Eş’arîlik, İslâm düşünce tarihinde IV./X. ve V/XI. yüzyıllarda Ebû’l-Hasan el-Eşarî’nin fikirleri etrafında oluşmuş kelâmi bir düşünce ekolüdür.”⁴⁵² Mezhep ismini Ebû’l-Hasan el-Eşarî’nin sonundaki Eş’arî adından alarak Eş’arîyye yahut Eş’arîlik olarak anılmıştır.⁴⁵³ Ancak Eş’arîyye ya da Eş’arîlik ismine Ebû’l-Hasan el-Eşarî döneminde rastlanılmadığı muhtemelen bu isimlerin bir mezhep ismi olarak kendisinden sonra kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu isimlerin hem mezhep mensuplarınca hem de muhaliflerince kullanıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁵⁴

Kutlu, Ebû’l-Hasan el-Eşarî’nin 8. ve 9. asırlarda İslâm düşünce tarihinde Kelâmla ilgili görüş farklılıklarının fazlaca olduğu bir dönemde yaşadığını, bu dönemde Abbasi halifelerinden Me’mun ve Mansur’un öncülüğünde Arapça’ya çeviri faaliyetlerinin başlamasıyla yabancı din ve kültürlerle ait yazılı kaynakların da tercüme edildiğini, bu din ve kültürlerle ait düşünce ve değerlerin çeviri yoluyla İslâm düşüncesine girmesiyle bu dönemde aşırı akılcılığı savunan Mutezilî düşüncenin geliştiğini, Ebû’l-Hasan el-Eşarî’nin de kırk yaşına kadar bu görüşü savunduğunu dile getirmiştir. Ancak Ebû’l-Hasan el-Eşarî’nin hocası Mutezilî âlimlerinden olan Ebû Ali el-Cubbâî ile bazı konularda görüş ayrılığı yaşadığını bu hadiselerden sonra da Eş’arî’nin büyük bir buhran içinde olduğunu ve ne kadar sürdüğü bilinmeyen bir inzivaya çekildiğini ve burada Mutezilî düşünceler hakkındaki görüşlerini yeniden gözden geçirdiğini, bu süreçten sonra da Mutezilî görüşlerden uzaklaşarak önce Hanbelî âlimler, Şâfiî imamlar

⁴⁵⁰ Bkz., “Ekler”, Kutlu’nun Maturidilik alanında yapmış olduğu çalışmalar ekler bölümünde mevcuttur.

⁴⁵¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 200-201; Kutlu, *İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik*, s. 65-66.

⁴⁵² Kutlu, Sönmez, “Eş’arîlik”, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankuzem Yay., Ankara 2005, s. 161; Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 180.

⁴⁵³ Öz, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay., 4. Baskı, İstanbul 2017, s. 301.

⁴⁵⁴ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 395.

ve Hadis Taraftarlarıyla görüşüğünü sonraki süreçte de Ahmet b. Hanbel'in görüşlerine uyduğunu, sonrasında bu görüşleri terk ederek İbn Küllâb el-Basrî (240/854)'nin fikirlerini benimseyip sistemli bir hale getirdiğini ifade etmiştir. Kutlu, bu olaylardan yola çıkarak Eş'arînin fikrî hayatının iki dönemden meydana geldiğini, ilkinin Mutezili fikirleri benimsediği dönem, ikincisinin ise İbn Küllâb el-Basrî'nin fikirleri çerçevesinde ilerlediği dönem olduğunu ve Eş'arîliğin temelini buraya dayandığını söylemiştir.⁴⁵⁵

Eş'arîliğin görüşlerine bakıldığında esas olarak Ebû'l-Hasan el-Eşarî'nin fikirlerinden hareketle şekillendiği ancak bu fikirlerin düzenli bir hale gelişi ileriki dönemlerde meydana gelmiş olup İbn Furek, Bakıllânî, Cüveynî, Gazzâlî ve Fahrüddîn Râzî'nin eserlerinin bu görüşlere önemli katkı sağladığı bilinmektedir. Kutlu, Eş'arîliğin görüşlerine Eş'arî Kelâmcılarının eserlerinden yola çıkarak ortaya konulduğunu dile getirir. Bu görüşler şu başlıklar altında verilebilir:⁴⁵⁶

Tevhid: Tevhid, Allah'ın varlığı ve birliğini, hiçbir şeyin ona denk ve benzer olamayacağını ve onun bir cisim olmadığını ifade eder. Allah'ın ezeli sıfatlarının olduğu bunların zatına ve fiillerine ait sıfatlar ile haberî sıfatlar olarak üç grupta ele alındığı bilinir. Kutlu, Allah'ın bu tür sıfatlarının Eş'arîlerin ilk dönem Kelâmcıları olan Eş'arî ve Bâkılânî tarafından yorumlanmadığını ancak sonraki dönem Eş'arîlerin bu sıfatları tevilde bulunduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Eş'arîler Allah'ın varlığının bilinmesinin akıl yoluyla değil şeriat ile bilinebileceğinin vacip olduğunu da söylerler.⁴⁵⁷

İnsan Fiilleri ve Kesb: Yaratmanın sadece Allah'a ait olduğu kulun ise bunu kesb ettiğini şeklinde bilinir. Eş'arî Kelâmcılarına göre kulun yaptıklarının iki farklı yönünün bulunduğu bizzat insanın kendisine ait olanlarının kesb, Allah'a ait olanlarının ise yaratma olduğu bilinmektedir. Kutlu, Eş'arî'nin kesbi "Bir şeyin müktesibden muhtes bir kudretle vuku bulmasıdır" şeklinde açıkladığını ifade ederken kesbin insan eylemlerinin Allah'ın istediği bir şekilde ve hadis bir kudretle ortaya çıktığını da eklemiştir. Eş'arîlerin insan fiilleri ve kesb hakkındaki görüşleri konusunda mezhep imamlarının ve bazı Eş'arî Kelâmcılarının farklı görüşler dile getirdiği de bilinmektedir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 180-183.

⁴⁵⁶ Kutlu, "Eş'arîlik", *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 165.

⁴⁵⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 185-186.

⁴⁵⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 186.

Nübüvvet: Eş'arîlere göre peygamberlerin gönderilişi vacip olmayıp caiz olarak görülmüştür. Çünkü onlara göre Allah'a hiçbir şey vacip olmaz. Ayrıca rasul ve nebi kavramının farklı olduğunu dile getirirlerken kadınlardan rasul olmadığını ancak nebi olduğunu ifade etmişlerdir. Risaletin Allah tarafından verildiğini sonradan elde edilecek bir mevki olmadığını da eklerler. Kutlu, Eş'arîler arasındaki tartışmalı olan konulardan birinin de peygamberlerde olması gereken sıfatlar konusu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁹

İman ve Ameller: Onlara göre iman Allah'ı, peygamberi ve getirdiği bilgileri onaylamaktır. Bu onaylama da kalp ile gerçekleşir. Eş'arî'ye göre ameller imanın asıl parçası olarak kabul edilmez. Ayrıca imanın tanımını yaparken amelden ve ikrardan bahsetmez. Bu sebeple büyük günah işleyen kimsenin fasıklığından dolayı imandan çıkmayacağını belirtir. Eş'arîlere göre büyük günah işleyen kişinin durumu tövbe etmeden ölürse Allah'a kalmıştır. O isterse affeder isterse cezalandırır sonra da cennetine koyar. Zira Allah'ın bütün bu yaptıkları haksızlık olmaz çünkü gerçek malik odur.⁴⁶⁰

İmamet ve Siyaset: Eş'arîlere göre imâmet nass ve tayin ile olmayıp seçim ve uzlaşma ile olduğu ve imamların masum olmadığı ifade edilmıştır. Ayrıca imamların Kureys'ten olması gerektiği fikrî akıl yoluyla değil nass yoluyla olduğu bilinir. Onlar imâmetteki sıranın fazilet açısından da Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁶¹

Kutlu, Eş'arîliğin teşekkülünü, tarihçesini ve görüşlerini açıkladıktan sonra Eş'arîliğin İslâm düşüncesinde ortaya çıkan tarihsel din söylemlerinin zihniyetlere göre tipolojilendirilmesi kapsamında Meşşâilikten etkilendiği kadarıyla Akılcı-hadarî din söyleminin tipik temsilcileri arasında sayılabileceğini ifade eder.⁴⁶²

Eş'arîliğin günümüzdeki durumuna bakacak olursak dünyadaki Müslümanların %85-90'ının "itikatta Ehl-i Sünnet'in iki kolu olan Eş'arî ve Mâturîdî mezhebine, fıkhıta ise Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine bağlı olduğunu"⁴⁶³, Eş'arîliğin çoğunlukla Arap dünyasında kendisine temsilci bulduğunu, fıkhıta ise Şâfiî ve Mâlikî mezhebine mensup olanların itikatta Eş'arîlere bağlı olduğu bilinmektedir. Kutlu, Ehl-i Sünnet'in siyasi durumunun Osmanlı Devleti'nin yok olması, halifeliğin kaldırılması ve yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla değiştiğini ve yeni bir döneme girdiğini ifade ederken

⁴⁵⁹ Kutlu, "Eş'arîlik", *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, ss. 166-167.

⁴⁶⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 187.

⁴⁶¹ Kutlu, "Eş'arîlik", *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 167.

⁴⁶² Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 27.

⁴⁶³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 200.

bu yeni sürecin geleneksel Sünnîliğin üzerinde birtakım değişim ve dönüşümlerin yaşandığını toplumsal ve siyasi ilişkilerin de değişmesiyle mezhep hüviyetinin kaybolduğunu bunun yerini politik ve ideolojik hüviyetlerin aldığını dile getirmiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in bugünkü durumuyla ilgili olarak eski politik, sosyal, tarihi ve Kelâmî yönünü kaybettiğini bunun yerine dinî-siyasi ve dinî-sosyal hareketlere, tarikat ve oluşumlara dönüştüğünü de eklemiştir.⁴⁶⁴

3.1.8. Vehhâbîlik

Vehhâbîlik, 1115-1206/1703-1792 yılları arasında Muhammed b. Abdilvehhab önderliğinde Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan siyasi ve itikadî bir oluşumdur.⁴⁶⁵ Kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab'ın adına nispetle muhalifleri tarafından verilen "Vehhâbî" ismi mezhep mensuplarınca benimsenip kullanılmamıştır. Mezhep mensupları bu ismin yerine bu oluşumu tanımlamak için "Da'vet, Da'vetüt't-Tevhid , ed-Da'vetüt's-Selefiyye" isimlerini, kendileri için ise Tevhid ehli anlamına gelen 'muvahhid' kelimesinin çoğulu olan "Muvahhidun" ismini kullanmışlardır.⁴⁶⁶ Ayrıca Osmanlı padişahlarının yönetim şekline başkaldırmaları, amelleri imanın bir parçası görerek büyük günah işleyen kimseleri dinden çıkarmaları ve dini dayanak göstererek şiddet yanlısı olmaları nedeniyle "Hâricîler/Çağdaş Hâricîler", bid'atleri yok saydıkları iddiasında bulunarak tarihi değerleri ortadan kaldırmalarından dolayı da "Mabet Yıkıcılar" olarak adlandırılmışlardır.⁴⁶⁷ Mezhep mensupları son dönemlerde sahabe, tabiun ve sonraki neslin dinî düşünce ve yaşayış şekillerine dönmeyi istemeleri nedeniyle kendilerini "Selefiyye" olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁴⁶⁸

Kutlu, Vehhâbîliğin ortaya çıkışını şu şekilde ifade etmiştir: "Vehhâbîlik, dönemin siyasi, askerî, ekonomik, toplumsal, coğrafi ve dinî hadiselerinin sonucunda ortaya çıkmış dinî-politik bir harekettir."⁴⁶⁹ Vehhâbîliğin teşekkülünü hazırlayan önemli etkenlerden biri Osmanlı Devleti'nin zayıflaması sonucunda Arap Yarımadası'nda meydana gelen idari anlamdaki sıkıntıların baş göstermesidir. 18. asırda Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik alanda büyük sıkıntılar içinde ve birden çok devletle savaş halinde olması devletin gücünü iyice azaltmıştı. Bu dönemde Arap

⁴⁶⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 200-201.

⁴⁶⁵ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 483.

⁴⁶⁶ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 209.

⁴⁶⁷ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 209.

⁴⁶⁸ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 483.

⁴⁶⁹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 483.

Yarımadası'nda ve özellikle Hicaz Bölgesi'nde yaşayan bedevî Araplarının Osmanlı'nın bu durumundan yararlanarak dış devletlerin de desteğiyle yeni bir devlet kurma girişiminde bulunmalarıyla Vehhâbîliğin ortaya çıkışı gerçekleşmiş ve bir devletin resmi mezhebi haline dönüşmesine zemin hazırlanmıştır.⁴⁷⁰

Vehhâbîliğin ortaya çıkış sürecinde etkili olan bir diğer etken de Arap Yarımadası'nda yaşayan bedevî Arap kültürüne sahip olan insanların emir komuta zincirine girmek istememeleri, bedevî karakterleri, dinî cihat istekleri, ganimet arzusu vb. etkenlerin bir araya gelerek yeni bir dinî hareket oluşturmak istemeleridir.⁴⁷¹ Ayrıca Kutlu, Vehhâbîliğin teşekkülündeki bir diğer önemli sebebin de İslâm coğrafyasındaki din anlayışının gerilemesi olduğunu dile getirir. Bu gerilemenin nedenlerinin de halk arasında yayılmış bid'atlerin dinin bir parçasıymış gibi algılanması, Şîî ve Sünnî kesimin imamlarının ve velilerinin manevî yetilerinin olduğuna inanılması, mezarlık kültürünün aşırılığa kaçtığı ve oralarda namaz ibadetinin gerçekleştirilmesi olduğunu, bu oluşumun da bunlara karşı bir tepki niteliğinde ortaya çıktığını eklemiştir. Bu bölgede yaşayan bedevî kabilelerin çoğunluğu bölgeye hâkim olan gelenekçi-muhafazakâr din söyleminin temsilcisi olarak kabul edilen Hadis Taraftarlarına dayanan Hanbelîlik mezhebine mensuptu. Bu mezhep mensupları arasında İbn Abdilvehhab da bulunuyordu. Hanbelîlerin, sufi geleneğe bağlı halkın bid'atlere aşırı bağlanması sebebiyle İslâm dünyasının ahlaki çöküntüye uğramasına karşı yaptığı eleştirileri İbn Abdilvehhab'ın yeni bir söylemle dile getirdiği bilinmektedir.⁴⁷²

Kutlu, kendilerini Selefi olarak tanıtan Vehhâbîliği, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan, temelde gelenekçi-muhafazakâr din anlayışının kısmen de tepkisel-kabilevî din söyleminin temsilcisi olarak görür. Kutlu'ya göre asr-ı saadetin övülmesi, ilk üç neslin düşüncelerinin kutsal kabul edilmesi, sünneti merkeze alan din anlayışı, akılcı anlayışa ve tevile karşı olma, Arapçılık gibi özelliklerin Vehhâbîlik'te de kendini göstermesi gelenekçi/âsârcı din anlayışının, Hâricîliğin sert ve şiddet yanlısı tutumu, davranışlarındaki sertlik, kendilerinin dışındaki inanışları küfürle suçlamak, farklı görüşlere ve din anlayışlarına karşı tahammülsüzlük gibi özelliklerin görülmesi ise tepkisel/kabilevî zihniyetin temsilcisi olduğunu göstermektedir.⁴⁷³

⁴⁷⁰ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 483-484.

⁴⁷¹ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 484; Ecer, A. Vehbi, "Osmanlı Tarihi'nde Vehhâbîlik Hareketinin Sebep ve Sonuçları", *Üç Tebliğ: Vehhâbîler, İbn Sina, Mekke Şerifleri*, Kayseri 1985, s. 17-19.

⁴⁷² Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 484-485.

⁴⁷³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 24-25, 34-35.

Vehhâbîliğin ilkelerine bakıldığında Muhammed b. Abdilvehhab'ın kendine has görüşlerinin oluşmasında Hanbelîlerin akla önem vermeyip kullanmayı reddetmeleri, bid'atlere karşı çıkmaları, metinlerde tevile yer vermemeleri, körü körüne yaşanan bir dindarlığa sahip olmaları, amelleri Tevhid'in bir parçası olarak kabul etme düşüncelerinin etkili olduğunu görmekteyiz. Kutlu, Vehhâbîlerin müteşabih ayetlerin akıl yürütme ve tevil yoluyla yorumlanamayacağı görüşünü Ahmet b. Hanbel'in sadık öğrencisi olan Hanbelî zihniyetine sahip İbn Teymiyye'nin düşüncelerinden etkilennemeleriyle gerçekleştiğini dile getirmiştir. Vehhâbîliğin kurucusu olan Muhammed b. Abdilvehhab'ın düşünce sistemine bakıldığında onun gelenekçi muhafazakâr zihniyetin temsilcisi olarak görülen Hadis Taraftarları ile İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve diğer Hanbelî âlimlerden etkilendiği görülmektedir. Ayrıca Kutlu, Abdilvehhab'ın eserlerinde Şîa, Mürcie ve Mu'tezile'yi Ehl-i Sünnet'in dışında gördüğünü ve eleştirdiğini, Kelâm, felsefe ve tasavvufa karşı çıktığını, akla ve düşünceye önem vermediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Muhammed b. Abdilvehhab bazı konularda Selefin, bazı konularda Ahmet b. Hanbel'in, bazılarında ise İbn Teymiyye'nin görüşlerinden ayrılıp kendine has fikirler ileri sürmüştür. Kutlu, Vehhâbîliğin görüşlerinin esasını Muhammed b. Abdilvehhab'ın Tevhid anlayışı ve bu anlayış doğrultusundaki şirk, küfür ve nifak, şefaat, tevessül, iman ve ameller, bid'at, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak, imâmet gibi görüşlerin oluşturduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁴

Kutlu, Muhammed b. Abdilvehhab'ın görüşlerinin nereden geldiği konusunda şu açıklamayı yapmıştır: “Hadis Taraftarları zihniyetinin en aşırı ucunda yer alan Hanbeli zihniyetini ve daha sonra İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından Selefilik olarak sistematize edilen bir metodu benimsemiştir. Özellikle Ahmet b. Hanbel, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserlerinde ele alınan sorunlar, izlenen yöntem İbn Abdilvehhab'ın eserlerinde de neredeyse aynen takip edilmıştır. İbn Abdilvehhab meseleleri Kur'an ayetlerine ve hadislere dayalı olarak açıklamakta ve fikirlerini Ahmet b. Hanbel, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşleriyle temellendirmektedir.”⁴⁷⁵

Kutlu, bir söyleşisinde Vehhâbîliğin kabir ziyaretlerine, mevlit okutmaya, hırka-ı ve sakal-ı şerif ziyaretlerine, makam ile ezan okumaya, nafile namazları kılmak gibi halkın

⁴⁷⁴ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 490-500.

⁴⁷⁵ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 500; Akın, Murat, *Vehhâbîlikte tevhit ve şirk* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, s. 60-61.

aktif olarak yerine getirdiği faaliyetlere karşı çıktığını, felsefe, rey ve Kelâm gibi yeniliklerin bid'at olarak kabul edildiğini ifade ederken Vehhâbîliğin bu ve buna benzer nedenlerden dolayı Ehl-i Sünnet mensuplarınca bid'at bir fırka gibi görülüp hakkında reddiyeler yazıldığını da eklemiştir.⁴⁷⁶

Son iki asırda Vehhâbîlik, Şîî ve Sünnî toplumlarda kendini gösteren dinî oluşum ve hareketlere, yeniliği ve geleneği temsil eden şahıslara sünnet ve âsâr merkezli bir din anlayışıyla esin kaynağı olmuştur. Kutlu, bunlara örnek olarak “Hindistan’da Seyyid Ahmet Barelvî (1786-1832), Kuzey Afrika’da Senusiyye oluşumunun önderi Muhammed es-Senûsi (1791-1859), Mısır’da Muhammed Abduh (1849-1905), Reşîd Rıza (1864-1935) ve Hasan el-Benna (1908-1948)”⁴⁷⁷ gibi kişileri göstermiştir. 20. asırdan itibaren İran, Kuveyt ve Bahreyn gibi ülkelerde önemli derecede mensup bulan Vehhâbîlik Bağdat’ta da Alûsi ailesi tarafından benimsenmiştir. Bunun yanı sıra Vehhâbîliği yeren birçok eser, Osmanlı ve Hindistan’da yetişen âlimler ve Arap dünyasına mensup birçok şahıs tarafından ortaya konmuştur. Günümüze bakıldığında Suudi Arabistan resmi mezhep olarak Vehhâbîliği benimsemiştir. Buna dayanarak Arabistan, Selefiligi birçok ülkede yaymaya çalışmıştır. Vehhâbî/Selefi din söylemi başta Ahmet b. Hanbel olmak üzere onun sadık takipçileri İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye ile İbn Abdilvehhab’ın kaleme aldığı eserler ile taraftar bulmaya çalışırken bu eserler Türkçe ile birlikte birçok dile çevrilmiştir. Günümüzde Selefilik Suudi hükümeti karşıtı Cihadî Selefilik ve Suudi hükümeti yanlısı Suudi Selefilik olarak ikiye bölünmüştür. Vehhâbîlik her ne kadar iki kola ayrılrsa da fıkıhta Hanbeliliğin, itikatta ise Selefililiğin himayesinde olduğu söylenebilir.⁴⁷⁸

3.1.9. Bâbîlik-Bahâîlik

Bâbîlik, 19. asırda Şîî gelenek içerisinde İran’da ortaya çıkan yeni bir dinî akımdır. Bâbîlik ismi, hareketin önderi Mirza Ali Muhammed’in lakabı olan Bab sözcüğünden gelmektedir. İran’ın 19. yüzyılın başlarında çeşitli devletler tarafından işgal edilme tehlikesi ve İran şahlarının halka uyguladığı baskı ve adaletsizlikler sonucunda halk kendilerini kurtaracak karizmatik bir lider arayışına girmiştir. İran’ın içinde bulunduğu

⁴⁷⁶ Kutlu, Sönmez, “Ehl-i Sünnet İsimlendirmesinin Değeri Nedir? Böyle Bir İsim Belirlenmemiş Olsaydı Yerine Ne Önerilebilirdi?”, *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ocak 2003, c. 5, Sayı 3, s. 428-439.

⁴⁷⁷ Kutlu, Sönmez, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankuzem Yay., Ankara 2005, s. 238-239.

⁴⁷⁸ Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 500-505; Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 238-239.

bu toplumsal buhran ve halkın kurtarıcı bekleme fikri bu hareketin doğuşunda etkili olmuştur. Kutlu, Bâbîliğin ortaya çıkışındaki en önemli etkenin Şîî inancı içerisindeki mehdilik düşüncesinin olduğunu ancak bu düşüncenin Bâbîlik’te kendini göstermesinin Şîa’nın içerisinde “Şeyhîlik” ismiyle ortaya çıkan bir tarikatın aracı olmasıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Şeyhîlik tarikatına göre imamların maneviyatını taşıyacak yahut imamlarla iletişim halinde olacak ve imama açılan bir kapı (Bab) olacak kâmil Şîî’nin olması gerekmektedir. Bu içinde bulunulan buhrandan, Şîa’nın içerisindeki mehdilik fikrinden ve Şeyhîlik tarikatının kâmil Şîî arayışında olmalarından yararlanan Mirza Ali Muhammed önce kendisinin mehdiye açılan kapı (Bab) olduğunu iddia etmiş hemen ardından da kendisinin beklenen mehdi olduğunu beyan etmiştir. Kutlu, Mirza Ali Muhammed’in bu iddiasını Şîîlerin Hz. Peygamber’e isnat ettikleri “Ben ilmîn şehriyim, Ali de kapısıdır” hadisine dayandırdıklarını belirtmiştir. Mirza Ali Muhammed halkın kendisine itibar ettiğini görünce bu iddialarla kalmayıp kendisini peygamber ilan etmiş ardından da Allah’ın kendisinde vücut bulduğunu dile getirerek uluhiyyet iddiasında bulunmuştur. Ayrıca Kutlu, Bâbîliğin ortaya çıkışını şu cümlelerle özetlemiştir: “Şeyhîlik tarikatının bir mensubu olan ve Kâzım Reşîî’nin önde gelen müridlerinden Mirza Ali Muhammed’in önderliğinde ayrı bir fırka olarak ortaya çıkmıştır.”⁴⁷⁹ Bâbîliğin doğuşunda ve düşüncelerinin gelişmesinde önemli olan bir diğer etkenin de Yahudilik ve Hristiyanlıkta olan bin yıl inancı olduğu bilinmektedir.⁴⁸⁰

Bâbîliğin Bahâîlik adı altında varlığını devam ettirmesi Mirza Hüseyin Ali önderliğinde olmuştur. Kutlu bu oluşumu şu şekilde açıklamıştır: “Bahâîlik, Mirza Ali Muhammed’in öldürülmesinden sonra, onun birtakım yüksek gerçekleri sadece kendisine bildirdiğini, kendisinin Bâb’ın halifesi olduğunu iddia eden, sonradan Bahauallah lakabını alan Mirza Hüseyin Ali’nin, Bâbîliğin mirası üzerinde inşa ettiği bir mezheptir.”⁴⁸¹ Ayrıca Kutlu, Bahâîliğin karma bir yapı olduğuyla ilgili şöyle bir tanım daha yapar: “Bahâîlik, İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık, Şîîlik, Bâtînilik ve modern ideolojilerin söylemlerinden alınan bazı unsurların bir araya getirilip yeni bir kalıba sokulmasıyla oluşturulmuş senkretik bir dinî harekettir.”⁴⁸² Ayrıca Bahâîlerin Bahâîlik dini adı altında oluşturdukları bu senkretik dinî yeni ve son bir din olarak kabul ettikleri görülür. Bahâîliğin zemini Şîîliğin Şeyhîlik tarikatı çerçevesinde şekillenen Bâbîliğe dayanmaktadır. Bu sebeple Bahâîlik mezhebi Şîîliğin gulat fırkalarından biri olarak

⁴⁷⁹ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 248-249.

⁴⁸⁰ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 248-249.

⁴⁸¹ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 250.

⁴⁸² Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 254-255.

sayılabilir.⁴⁸³ Bahâîler de diğer gulat fırkalar gibi ibadet ve itikat ilkelerini kendilerine has olarak şekillendirmişlerdir. Bahâîlerin iman esaslarına bakıldığında Allah’a, resullerine, kitaplarına, kıyamet gününe, Bâb’a ve Baha’ya inanmak olduğu görülür. Onlara göre her şeyin yaratıcısı Allah’tır; Allah birdir, tek ve eşi benzeri yoktur. Allah yarattığı kullar için sürekli var olmak zorundadır, Allah’ın varlığı nebilerde, resullerde ve son olarak da Bahauallah’ta görünmektedir.⁴⁸⁴

Kendilerine özgü yeni ibadetler belirleyen Bahâîlerde bu ibadetler 15 yaşında başlayıp 70 yaşına kadar devam etmektedir. Ayrıca İslâm inancındaki bazı ibadetlerden olan “namaz, oruç, hac ve zekât” gibi ibadetleri farklı şekillerde yorumlayıp yapmaktadırlar. Bahâîler sadece ibadet konusunda değil ahlak ve muamelat konularında da dinî hükümler koymuşlardır. Mezhep mensuplarının da bu hükümlere uyması zorunludur. Kutlu, Bâbilik ve Bahâîlik mezhebinin tarihindeki siyasi faaliyetlerine bakıldığında onların siyasi bir örgütlenme içinde olduklarına kanıt olarak Şîa ile olan bağlantılarını ve Bahauallah’ın yenedünya düzeni kurma düşüncesini gösterir.⁴⁸⁵

Bahâîliğin günümüzdeki durumuna bakıldığında teşkilatlı ve idari bir yapıya sahip olan Bahâîliğin en üst karar merciinin Hayfa’daki Umûmî Adalet Evi olduğu bilinmektedir. Bu merkezde Bahauallah’ın Bahâîliğe ait görüşleri ve Bahâîliğin esasları kesin olarak kabul edilmekle birlikte değiştirilemeyeceği ancak merkezin kendi kararlarında değişiklik yapılabileceği de bilinmektedir. Bahâîler kendilerine özgü bir takvim oluşturup bu takvimin 19. ayının 1. günlerinde toplanırlar. Bu toplantılar *On Dokuz Gün Ziyafetleri* ismiyle bilinir ve bu toplantılarda sohbet edilip önemli kitaplarından okumalar yapılır. Kutlu, bu mezhebin dünyanın birçok yerinde Meşriku’l-Ezkâr ismiyle bilinen Bahâî mabetlerinin bulunduğunu ve bu mabetlerin çevresinde sosyo-kültürel faaliyetlerin yapıldığı yerlerin var olduğunu ifade eder.⁴⁸⁶

Kutlu, ülkemizde Bahâîliğin bir din olarak değil dinî bir oluşum olarak kabul edildiğini bu nedenle çalışmalarının kısıtlı olduğunu ayrıca dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de Bahâîliği yaymaya çalıştıklarını ifade ederken bu çalışmalarını hayır dernekleri ve turizm sektörü aracılığıyla yerine getirdiklerini dile getirmiştir. Bahâîler daha önceki dönemlerde insanları tek tek ve gizlice Bahâîliğe davet ederken Avrupa Birliği’ne Uyum Yasalarının çıkarılmasıyla toplu davet yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Kutlu, onların bu faaliyetlerini istismarcı misyonerlik olarak tanımlamış

⁴⁸³ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbilik-Bahâîlik”, s. 252.

⁴⁸⁴ Fırlalı, Ethem Ruhi, *Bâbilik ve Bahâîlik*, TDV Yay., Ankara, 1994, s. 59-60.

⁴⁸⁵ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbilik-Bahâîlik”, s. 253.

⁴⁸⁶ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbilik-Bahâîlik”, s. 253-254.

ve insanlara sundukları yeni din ve dünya görüşünün diğer din ve dünya görüşlerinden farklı olmadığını, İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık, Şîlik ve Bâtınlık'ten aldıkları bazı prensipleri bir araya getirerek senkretik bir din meydana getirdiklerini ve bunu da yeni bir din ve dünya görüşü olarak ortaya koyduklarını dile getirmiştir.⁴⁸⁷

Kutlu'nun tarihsel din söylemlerinin zihniyetler olarak tipolojilendirmesine göre siyasal-karizmatik liderci zihniyet "kurtarıcı bekleme", "imama itaat", "karizmatik liderci" gibi siyasal din söylemlerinin birçok tezahürünün olduğunu bunlardan birinin de Bâbîlik-Bahâîlik ekolünün olduğunu dile getirirken siyasal-karizmatik zihniyet söyleminin temelinde mehdi, mehdiye açılan kapı, mesih ve masum imam düşüncelerinin bulunduğunu ifade eder. Bu din söylemi genellikle toplumsal buhranların ve politik iktidar mücadelelerinin yaşandığı toplumlarda problemlere çözüm ararken manevi olarak destek olabilecek insanüstü özelliklere sahip bir kurtarıcının beklenmesi olarak tezahür eder. Ayrıca Kutlu, bu kurtarıcı bekleme ve karizmatik lider arayışının insanüstü değil beşeri olduğunu dile getirirken bazı din mensuplarının bu insani tutumu dinî alana yansıtarak meşrulaştırmaya çalıştıklarını buna örnek olarak da Yahudilerin mesîhi Hristiyanların İsa'yı Müslümanların bazılarının ise Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatıma'dan gelen soyundan kurtarıcı beklemesini göstermiştir.⁴⁸⁸

3.1.10. Kâdiyânîlik

Kâdiyânîlik, Mirza Gulam Ahmet Kadiyânî önderliğinde ortaya çıkan dinî bir oluşumdur. Bu dinî harekete ortaya çıktığı yere, kurucusuna ve kendilerine ait resmi belgelere binaen farklı isimler verilmiştir. Kutlu, isimlendirme hususunda şu bilgileri vermiştir: "Mirza Gulam Ahmet'in adına nispetle Mirzaiyye, onun doğduğu şehre nispetle de Kâdiyânîyye olarak adlandırılır. Gulam Ahmet'in Peygamber tarafından ismine işaret edildiği iddiasından hareketle hem kurucu ve bağlıları, hem de resmî belgeleri esas alan araştırmacılar Ahmediyye adını kullanmışlardır."⁴⁸⁹ İslâm Mezhepler Tarihçileri tarafından kurucusunun adını ön plana alarak Kâdiyânîyye ismini yaygın olarak kullanmalarından dolayı İslâm Mezhepler Tarihi alanında bu mezhep Kâdiyânîlik olarak bilinmektedir.⁴⁹⁰

Kutlu, Kâdiyânîliğin ortaya çıkışını ve tarihi sürecini, 19. ve 20. yüzyıllarda

⁴⁸⁷ Kutlu, "Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik", s. 254-255.

⁴⁸⁸ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 35-36.

⁴⁸⁹ Kutlu, "Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik", s. 239.

⁴⁹⁰ Kutlu, "Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik", s. 239.

imparatorlukların dağılması sonucunda Müslümanların siyasi, dinî ve toplumsal çöküşüyle batılıların bilim ve teknolojiye ilerlemesi ve Müslümanları sömürge altına alarak onları kendi din, dil ve kültürlerinden soğutma çalışmalarının yapılmasıyla Hint alt kıtasında yaşayan Müslümanların ve Hinduların tüm bu siyasi, dinî ve toplumsal buhranlardan dolayı kurtarıcı bekleme ve karizmatik lider arayışına girmeleriyle Hindistan alt kıtasında dünyaya gelen Mirza Gulam Ahmet'in bu durumu lehine çevirerek kendisinin o kurtarıcı olduğu şeklinde açıklar. Kutlu, Mirza Gulam Ahmet'in Müslümanların Allah tarafından kendilerini kurtarmak için gönderilecek olan karizmatik liderin kendisi olduğunu ve hatta daha da ileri giderek ilahlık iddiasında bulunduğunu şu şekilde dile getirmiştir: “Mirza Gulam Ahmet, belli bir plan dahilinde önce müceddidlik, sonra Mehdi ve Mesihlik, en sonunda da Nübüvvet iddiasında bulundu.”⁴⁹¹ Kutlu, Gulam Ahmet'in kendisinin İslâm'ı güncellemek adına gönderildiğini ve hicrî XIV. yüzyılın müceddidi olduğunu daha sonra ikinci aşama olarak da kendisinin hem Hz. İsa'nın hem de Hz. Muhammed'in ruhani boyutuna sahip olup müceddidlik iddiasıyla kalmayarak Mehdîlik ve Mesîhlik iddiasında bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Mirza Gulam Ahmet'in son aşama olarak da iddiasını daha da genişleterek Allah'ın gölgesi yani nebisi olduğunu ancak bunun yeni bir din ve şariat değil mecazi bir nebilik anlamına geldiğini ve bu özelliklerine bir de kendisini Hinduların beklediği Krişna olarak gördüğünü de eklemiştir.⁴⁹²

Kâdiyânîliğin görüşlerine bakıldığında kurucusu Mirza Gulam Ahmet'in “müceddidliği, mesîhliği, mehdîliği ve peygamberliği” iddiaları üzerine olduğu görülür. Kutlu, Kâdiyânîliğin diğer görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

*Mezhepler Tarihi ölçütlerine göre, Kâdiyânîlik, itikadî ve siyasi gayelerle vücûd bulmuş müstakil bir fırka özelliği taşımamaktadır. Çünkü fıkıhta tamamen Hanefîliği, itikatta ise, birkaç husus hariç, Ehl-i Sünnet'in görüşlerini benimsemiştir. Fikhî konularda, içtihat kapısının kapanmadığı, Kur'an'ın kendi içinde nesh olmadığını kendinden önceki kitapları neshettiğini savunurlar. Namaz, oruç, hac, zekât ve kurban gibi İbadetlerle ilgili, farklı olarak zahiri anlamlarının yanı sıra Bâtini yönleri üzerinde dururlar.*⁴⁹³

Kâdiyânîliğin bu görüşleri aynı zamanda Mirza Gulam Ahmet'in şahsi görüşleri

⁴⁹¹ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 239-243.

⁴⁹² Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 239-243.

⁴⁹³ Kutlu, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, s. 243.

olup mezhebin temel ilkelerini oluşturduğu bilinmektedir.⁴⁹⁴

Günümüzde Kâdiyânîlik Kadiyân Ahmedileri ve Lahor Ahmedileri olmak üzere iki ana kola ayrılıp faaliyetlerini sürdürmektedir. Kutlu, Kadiyân Ahmedilerinin kendilerine Mahmud Ahmed'i lider seçip babası Kadiyan Ahmedî de nebi olarak kabul ettiklerini ancak Hz. Peygamber'in son peygamberlik vasfına zarar verilmediğini savunduklarını dile getirmiştir. Bu kol daha çok Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Endonezya'da etkili olmuştur. 1947 yılında Kadiyân Ahmedilerinin merkezi Kadiyan'dan Rabva'ya taşınmış olsa da Londra'dan yönetildiği bilinmektedir. Kutlu, Kadiyân Ahmedilerinin görüşlerini yaymak için "Review of Religions (1902'den itibaren), el-Fazl (Urduca: 1913'ten itibaren), The Muslim Sunrise ve aylık The Muslim Herald"⁴⁹⁵ gibi dergiler yayımladıklarını ifade etmiştir. Kâdiyânîliğin diğer kolu olan Lahor Ahmedileri ise Lahor'a yerleşerek Ahmedîye Encümen-i İsha'at-ı İslâm adında bir teşkilat kurmuş, Gulam Ahmet'in nebilik iddialarını reddedip onu müceddid ve Mesih-i mevûd olarak isimlendirerek çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu kolun Afrika ve Avrupa'da yaptığı kültürel çalışmalarla İslâm'ın ilerlemesine katkıda bulunduğu görülür. Kutlu, Kâdiyânîlerin nüfusları hakkında farklı ve birbirleriyle çelişen rakamların verildiğini ve bu rakamın 2 ile 10 milyon arasında değişiklik gösterdiğini dile getirmiştir. Ayrıca Kutlu, Kâdiyânîlerin Türk Dünyasına ve özellikle Türkiye'ye karşı olumsuz faaliyetlerinin olduğunu da ekleyerek Almanya'da kurdukları Türk Masası Birimi tarafından Müslüman Ahmedîye Cemaati adıyla Türkçe bildiriler yayımlandığını ve çeşitli kitap ve dergilerin Türkçe 'ye çevrilerek Türk işçileri arasında dağıtıldığını ifade eder.⁴⁹⁶

Kutlu, mezhepleri zihniyetlerine göre tipolojilendirirken Kâdiyânîliği manevi güçler araması, mehdi ve mesih misyonunu üstlenmesi, siyasal-karizmatik liderler ve kurtarıcılar arayışı içerisinde oldukları için siyasal-karizmatik liderci din söyleminin günümüzdeki uzantısı ve çağdaş yansımalarından biri olarak görmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Kutlu, "Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik", s. 243.

⁴⁹⁵ Kutlu, "Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik", s. 247-248.

⁴⁹⁶ Kutlu, "Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik", s. 247-248; Onat-Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 553-554.

⁴⁹⁷ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, s. 35-41.

3.1.11. Alevîlik-Bektaşîlik

Alevî, Arapça kökenli bir kelime olup sözlük anlamı “Ali’ye mensup, Ali taraftarı, Ali’yi seven, ona bağlı olan, Ali’ye ait ve onun soyundan gelen” şeklindedir. Tasavvufta ise soyu Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber’e dayanan tarikatlere Alevî ismi verilmektedir. Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi’nde Alevî ifadesinin en geniş tabirle Şîa ile aynı anlamı taşıdığını bununla birlikte Alevî kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den sonra devlet başkanlığına Allah ve Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğine inanan, imâmetin kıyamete kadar Fatıma’dan olan soyunda ve Haşimîlerde olduğunu savunan toplulukların müşterek adıdır.” Ayrıca Kutlu, Şîa’nın Zeydîyye, İsmailîyye, Oniki İmâmiyye, Nusayrîyye ve diğer Şîî gruplar için de bu manaya gelen Alevî tabirini kullandıklarını vurgular. O, yukarıda bahsedilen tüm anlamların siyasi ve dinî bir gruplaşmanın adı olduğundan bahseder. Tüm bu zümreleşmeler için ifade edilen Alevîlik tabiri kullanıldığı bölgelere, gruplara ve politik yapılara göre farklı manalar taşımıştır. Alevîlik kavramı her ne kadar farklı bölgelerde farklı anlamlara gelse de 19. asırdan itibaren farklı etnik gruplara genel bir isim olmuştur.⁴⁹⁸

Kutlu, Bektaşîlik kavramını şu şekilde açıklar: “Hacı Bektaş Veli’nin tasavvufî fikirleri çerçevesinde teşekkül etmiş bir tarikatin adıdır.” Tarikate Bektaşîlik ismi Hacı Bektaş Veli’nin önderliğinde kurulmuş olmasından dolayı verilmiştir. Kutlu, Bektaşîlik tarikatini hem Anadolu hem de Balkanlarda topluma yön veren Müslüman tarikatlerden biri olarak nitelendirir. Ayrıca o, bu tarikatin 15. yüzyılda farklı grupların etkisi altında kaldığını ve Türk tasavvuf anlayışının görüldüğünü ifade ederken farklı din ve kültürlerle maruz kalmasına rağmen İslami formunu koruduğunu da eklemiştir. Tarikatte Hacı Bektaş Veli’den sonra en önemli isim Balım Sultan olmuş ve kendisi tarikatin ikinci lideri olarak kabul edilmiştir. Balım Sultan’ın aracılığıyla tarikatte yeni düzenlemelere gidilmiş ve Bektaşîlik tarikati iki ayrı kola ayrılarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.⁴⁹⁹

Kutlu, Bektaşîlik tarikatının kurulduktan sonra hem Anadolu’da hem de Rumeli’de önemli bir tarikat olarak görüldüğünü ve tarikatin temsilcilerinin ağırlıklı olarak Türklerden oluştuğunu belirtirken Osmanlı Devleti’nde de geniş bir kitleye hitap ettiğinden bahsetmiştir. Osmanlı’daki yeniçeri ocağının Bektaşîliği benimsemesiyle

⁴⁹⁸ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 151.

⁴⁹⁹ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 152-153.

tarikât resmi bir hüvviyet kazanırken yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla bir süre ara verilen Bektaşîlik Cumhuriyet Dönemi'nde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tarikate ait olan tekke ve zaviyeler de kapatılmıştır.⁵⁰⁰

Kutlu, Alevîlik ve Bektaşîlik arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır: “Alevîlik, ‘Bektaşî kültür ve edebiyatının ağır bastığı bir İslâmî inanç ve yaşayış biçimiyle Türkmen kültürünün ve İslâm öncesi inanç ve yaşayış biçiminin iç içe girmiş şeklidir ve soya bağlıdır.’” Ayrıca o, Alevîliğin tasavvufî bir özellik taşıdığını ancak Bektaşîlik tarikati gibi de sistematik özelliklere sahip olmadığını vurgular. Kutlu, Alevîlik ve Bektaşîliğin aralarında hem benzerliklerin hem farklılıkların bulunduğunu söylerken birbirlerini etkilediklerine de değinir.⁵⁰¹

Kutlu, Alevîliğin mistik bir yapıya sahip olduğunu, bu sebepten de mezhep hüvviyetini kazanamadığını ifade ederken mezheplerüstü bir yaklaşıma sahip olup 72 milletin tamamını da eşit olarak görmeyi kural olarak kabul etmişlerdir. Alevîlik ve Bektaşîliğin dinî statüsüne bakıldığında Kutlu, hem Alevîliğin hem de Bektaşîliğin bir mezhep olarak kabul edilmediğini, bunun nedenini ise hem siyasi hem de itikadî konularda sistematik bir din anlayışlarının olmayışına ve yazılı eserlerinin bulunmayışına bağlar. Ayrıca mezheplerde babadan oğula geçen bir silsile ve soy olmaması, mezhep liderinin icazetle tayin edilmemesi ve herkesin istediği mezhebe girip çıkabileceği bir yapı olması gerekir. Yine bir oluşumun mezhep olarak kabul edilebilmesi için isteyenin istediği mezhebe girip çıkabilmesi mümkünken Alevîlikte anne ve babası Alevî olmayan biri Alevîliğe giremez. Bektaşîlikte ise uzun merasimlere tabi tutulduktan sonra tarikate kabul edilir. Kutlu, hem Alevîliğin hem de Bektaşîliğin bu özelliklerinden yola çıkarak onların bir mezhep olarak kabul edilmediklerini ifade etmiştir.⁵⁰²

Kutlu, Alevîliğin sufi ve mistik bir yapı içerisinde şekillenmesinden ve sözlü kültürün din anlayışlarını etkilemesinden Türk boylarının bir kısmının konar-göçer olarak yaşayıp İslâmı temel kaynaklarından öğrenemeyip dinî metinleri bâtını yorumlarla ifade etmelerine bu sebeple de yerleşik hayata geçmiş Türk boylarının sosyo-ekonomik ve siyasi farklılıklarının olmasına bağlamıştır.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 153.

⁵⁰¹ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 153.

⁵⁰² Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 154-155.

⁵⁰³ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 158.

Kutlu, Alevî-Bektaşî geleneğinin kaynaklarının hem yazılı hem de sözlü kültüre sahip olmasından dolayı canlılığını devam ettirdiğini dile getirirken göçebe yaşam tarzını benimseyen Türklerin sözlü kültüre hakim oldukları ve 16. asırdan itibaren yerleşik hayata geçen Alevîliğin kitabî bir kültüre sahip olduğunu da vurgulamıştır.⁵⁰⁴ O, Alevîliğin yazılı kaynaklarının Erdebil Ocağı ve Bektaşî Ocağı müntesiplerince yazılan eserlerden meydana geldiğini ve çoğunluğunu Kızılbaş Alevilerinin oluşturduğu Erdebil Ocağı'nın dinî ve tasavvufî görüşlerinin bir araya getirilerek oluşturulduğu eserlere menakıp ya da makâlât isminin verildiğini daha sonra bu tür eserlere İran bölgesinde *Kara Mecmua*, Türkiye'deki Alevî dedeleri tarafından ise *Kara Deniz* olarak isimlendirildiğini dile getirmiştir. Kutlu, bu eserlere Safeviler tarafından Şîî öğeler eklenip daha sonra bu eserlerin Anadolu'da *Buyruklar* adıyla yer aldığını eklemiştir. O, Mezhepler Tarihi'nde ortaya çıkan herhangi bir ekolün, fırkanın, zümrenin ya da dinî bir oluşumun doğru anlaşılabilmesi ve tanımının yapılabilmesi için grubun, zümrenin ya da fırkanın bizzat kendi temsilcileri yahut da liderleri tarafından yazılan birinci el kaynaklara ulaşılabilmesi gerektiğini, ancak bu şekilde o grup, zümre veya dinî oluşumun tarihi arka planına ulaşılabilceğini de işaret etmiş ancak Alevîliğe ait daha birçok eserin sadece isimlerinin bilinip ortaya çıkarılmak için herhangi bir çalışmanın yapılmadığını, kütüphanelerimizde ve Alevî dedelerinin arşivlerinde özgün Alevîlikle ilgili pek çok eserin yayımlanmayı beklediğini ifade etmiştir.⁵⁰⁵

Kutlu, son dönemlerde Alevîlik üzerine ciddi çalışmalarda bulunmuş, Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili çeşitli kitap ve makaleler yayımlamış, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)* kitabında Alevîliğin güncel sorunlarına değinmiştir.⁵⁰⁶ “Alevî-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve Ortaya Çıkan Sorunlar” makalesinde Alevîliğin temel yazılı kaynaklarından, bu kaynaklara verilen isimlerden, bu yazılı kaynaklara ilk dikkat çeken isimlerden ve Alevîliğe ve Bektaşîliğe ait Arap harfli eserlerin günümüze Latin Harfleriyle çevrilip yayımlanmasından ve sadeleştirilmesinden dolayı ortaya çıkan problemleri üç ayrı örnek üzerinden inceleyip ortaya çıkan hatalardan bahsetmiştir. Ayrıca bu makalede

⁵⁰⁴ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 159-160.

⁵⁰⁵ Kutlu, Sönmez, “Tarihsel Süreçte Alevîliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu's-Safâ'nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden*”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 20, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, s. 21-32, İstanbul 2007; Kutlu, Sönmez, “Alevî-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Alevî ve Bektaşî Yayınlarının Temel Sorunları, Çözüm Önerileri Konulu 13. Bilim Danışma Kurulu Toplantısı*, (İlgaz, 26-28 Şubat 2010), ed. Gıyasettin Aytaş ve Derya Sümer, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

⁵⁰⁶ *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*.

Alevî ve Bektaşîlere ait eserlerin neşredilmesinde ortaya çıkan problemlerin sadece dinî tasavvufî edebiyatta olmayıp Osmanlı arşivlerindeki birçok siyasi ve tarihi kaynakların neşrinde de meydana geldiğine dikkat çekmiştir⁵⁰⁷. Ayrıca bu makalede Kutlu, Şeyh Sâfî Menâkıbı isimli eseri analiz edip bu eserle ilgili hatalara ve eksikliklere değinmiştir.⁵⁰⁸ “Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu’s-Safâ’nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden*” makalesinde ise *Safvetu’s-Safâ* adlı eserin bir kısmının ya da tamamının Türkçe’ye çevirisi yapılırken kitaba Şîî unsurların yerleştirilerek kitabın tahrif edildiğinden ve ülkemizde Şîilik propogandası yapılmak istendiğinden bahsetmiş ve Şeyh Safî ile Hacı Bektaşî Veli’nin liderliğinde meydana getirilen yazılı kaynaklar aracılığıyla Kızılbaşlığın ve Bektaşîliğin kurumsallaştığını dile getirmiştir. Ayrıca Kutlu, bu makalede Alevî-Bektaşîliğin kaynaklarının sadece sözlü kültür olmayıp birden fazla yazılı kaynağının bulunduğunu da eklemiştir⁵⁰⁹. Alevî-Bektaşîliği bir mezhep olarak görmeyen Kutlu, Alevîliğin güncel sorunlarını cemevlerinin dinî ve hukukî konumunun henüz netleşmemiş olması, bir ibadet mekanı görülmeyip vakıf, kültür ve dernek adı altında faaliyet göstermesi, Diyanet İşleri Başkanlığı içerisinde herhangi bir temsil kurumu olmayıp genel idare içerisinde varlığını bir hizmet kurumu olarak devam ettirmesi, eğitim sisteminde farklı din anlayışlarının öğretilmesiyle birlikte Alevîlik-Bektaşîliğin mezhepler üstü din öğretimi modeliyle verilmesi, Alevî-Sünnî din anlayışını birleştiren unsurların yanlış algılanması, Alevîlik ve Bektaşîliğin din ve inanç farklılaşması olmayıp tasavvufî çerçevede kültürel bir farklılaşmanın olması, bu farklılık ve ayrılıkları bir noktada birleştirip birlikte yaşama kültürünü öngörmesi ve son olarak da Alevî-Bektaşî kültürüyle ilgili yapılan bilimsel araştırmaların yetersiz kalması ve bu alanda ciddi bir çalışmanın yapılmaması olarak görmüştür.⁵¹⁰

Kutlu, Alevî kaynaklar denildiğinde çoğu araştırmacının sözlü kültüre yöneldiğini ancak son zamanlarda bu konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenlerin Alevîliğin ve Bektaşîliğin kendine özgü yazılı kaynaklarına yöneldiklerini ve bu kaynaklardan yararlanarak özgün bir Alevîlik anlayışının meydana getirilebileceğini vurgulamıştır. Son zamanlarda kendisinin de bu konuyu gündeme getirenlerden biri olduğunu

⁵⁰⁷ Kutlu, “Alevî-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve Ortaya Çıkan Sorunlar”.

⁵⁰⁸ Erdem, Muharrem, *Alevî-Bektaşî Menâkıbnamelerine Göre Alevîlik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s. 15.

⁵⁰⁹ Kutlu, “Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu’s-Safâ’nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden*”.

⁵¹⁰ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 180-190.

görmekteyiz. O, Alevîliğin yazılı kaynaklarının neşredilmesinin bugün yaşayan Alevîlik veya gelenekçi, özgün Alevîlik arasında bir çatışmanın olup olamayacağını, Alevîler arasında birleştirici rolünün olup olmadığı gibi soruları da düşünerek herhangi bir sakıncası olmayacağını, aksine Alevîlerin kendi kimliklerine yeniden kavuşacaklarını, hem onların kendilerini hem de bizim onları daha iyi tanıma imkanımız olacağı açısından son derece önemli ve gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Kutlu, Alevîliğin yazılı kaynaklarını ilk olarak ortaya çıkarmayla ilgili çalışmaların Türk tasavvuf edebiyatı'nda Fuat Köprülü, *Fütüvvetnameler* isimli çalışmalarıyla bilinen Abdülbaki Gölpınarlı ve Tahtacılar üzerine saha araştırmaları yapan Yusuf Ziya Yörükân tarafından yapıldığını da dile getirmiştir.⁵¹¹ Yusuf Ziya Yörükân'ın ölümünden sonra Alevîlik ve Bektaşîlik arasındaki tartışmalar yeniden gündeme gelmiş ancak yeni bir bilgi ilave edilememiştir.⁵¹² Alevîlik-Bektaşîliğin yazılı kaynaklarının neşri sorununun çözülebilmesi için Yusuf Ziya Yörükân ve Fuat Köprülü'nün bıraktığı yerden devam ettirilip yapılabileceğini ifade eder. Ancak burda da önemli bir sorun olan Alevî dedelerin ellerinde bulunan Alevîliğin kendine has eserleri Türk araştırmacılara açmayıp yabancı bir araştırmacıya açmaları sonucunda Alevîlikle ilgili doğru bilgilere ulaşılamama sorunu ortaya çıkıyor. Kutlu, bununla ilgili bir araştırma merkezi kurulup dedelerin ellerindeki önemli eserleri oluşturulacak bu kütüphanelere sunmalarının büyük fayda sağlayacağını vurgulamıştır.⁵¹³

Kutlu, Alevî kaynaklarının neşredilmesi ve Alevîlik hakkında yapılan bilimsel araştırmalardaki sorunları nasıl çözebileceğimiz konusunda bazı önerilerde bulunmuştur. Ona göre öncelikle Alevîlik ile ilgili kaynakların basımında ticari amaç güdülmemeli, sadeleştirme ve çevirilerde yanlışlıklara dikkat edilmeli, siyasi nitelikli yayımlardan kaçınılmalı ve Alevîlik siyasi zeminden uzak tutulmalı, Alevîlikle ilgili yapay farklılıkların gündeme getirilmesiyle farklı bir Alevî kimliğinin oluşturulmak istenmesi sonucunda diğer topluluklarla bir ayrımcılığın yapılması engellenerek birleştirici unsurlar kullanılmalıdır. Böyle bir birleşmenin gerçekleşebilmesi için Alevîliğin yazılı kaynaklarının neşredilmesi gerektiğinin de altını ısrarla çizmektedir.⁵¹⁴

⁵¹¹ Kutlu, "Alevî-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve Ortaya Çıkan Sorunlar".

⁵¹² Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 191-199.

⁵¹³ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 191-199.

⁵¹⁴ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 191-199.

Son olarak Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili yayımlanmamış pek çok eserin bulunduğunu, yayımlananların da özgün metne ve yayım kriterlerine bağlı olmadan ve titiz bir çalışma yapılmadan yayımlanmasıyla gereksiz bir bilgi kirliliğinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Kutlu, bunun çözümü için yurtiçi ve yurtdışında bulunan Alevîliğe has eserlerin uzman kişiler tarafından neşirlerinin yapılması, geleneksel Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili bir kitap seti oluşturularak halkın ulaşabileceği, Alevîlerin yerleşim alanlarındaki kütüphanelere, camilere, okul kütüphanelerine dağıtılmasının yararlı olacağını öneri olarak sunmuştur.⁵¹⁵ Bu çerçevede Kutlu, Alevî-Bektâşî geleneğe dair eserlerin neşri yönünden önemli adımlar atmış ve Şeyh Safiyüddin Erdebîlî'ye ait *Buyruk* adlı eseri Dr. Nizamettin Parlak ile birlikte tahkik edip neşretmiştir.⁵¹⁶

3.1.12 Selefîlik

Kutlu, Selefîliği “Siyasi, toplumsal, dinî, kavmiyetçi ve iktisadî boyutları olan, bütün dünyaya şekil vermeye çalışan, zahiri bir zihniyeti temsil eden modern dinî-politik bir ideoloji” olarak tanımlamıştır. Ancak Selefîliğin bir mezhep olarak geçmediğini ve Mezhepler Tarihi’nde de Selefîyye kavramının kullanılmadığını ifade ederken bu kelimenin ilk kez bir topluluğu ifade etmeksizin ilk dönemin yöntemini yansıtmaya amacıyla İbn Teymiyye tarafından birkaç kez kullanıldığını da belirtmiştir. Kutlu, Selefîyye kelimesinin Türkler arasında da İsmail Hakkı İzmirli tarafından Sünnîliğin bir alt kolu olarak kullandığını belirtirken yine ülkemizde Bekir Topaloğlu’nun bu yaklaşımı kabul edip Kelâm kitabında Selefîliği Sünnîliğin bir alt kolu olarak ele aldığını dile getirmiştir. Kutlu, Selefîlik kavramı ile ilgili Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde Selefî veya Selefîlik ile ilgili maddelerde bir kavram karışıklığı olduğu bilgisini de eklemektedir. Selefîlik ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda Selefîliğin, Hadis Taraftarları ve Ahmet b. Hanbel öncülüğünde başlatıldığını daha sonra da İbn Teymiyye tarafından sürdürüldüğünü, son olarak da Vehhâbilik ile bağdaştırıldığını vurgularken Selefîlik ideolojisinin Hanbelîliğin sınırları

⁵¹⁵ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, s. 191-199.

⁵¹⁶ Bkz., Şeyh Safiyüddin Erdebîlî, *Makâlât (Şeyh Safî Buyruğu)*, Yayına Hazırlayanlar; Prof. Dr. Sönmez Kutlu-Dr. Nizamettin Parlak, Horasan Yayınları, İstanbul 2008. Eser ile ilgili tanıtım yazıları için bkz. Atalan, Mehmet “Şeyh Safî Buyruğu(Makâlât)”, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=135&pt=%C5%9Eeyh+Safi+Buyru%C4%9Fu+%28Makalat%29;> Korkmaz, Sıddık, “Şeyh Safiyeddin Erdebîlî Buyruğunun Muhtevası Üzerine Bir İnceleme”. e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 2 / 1 (Ekim 2009): 101-113.

içerisine sığdırılmasının doğru olmadığını da eklemiştir. Kutlu'nun İslâm Mezhepler Tarihi'nde zahiri din söylemi olarak adlandırdığı gelenekçi-muhafazakâr din anlayışının önemli temsilcilerinden biri olarak Selefliliği görmüştür. Ona göre gelenekçi-muhafazakâr din söyleminin bir ilkesi olan ilk üç neslin yaşam biçimine geri dönme ve geçmişte geleceği inşa etme şeklindeki ideolojiler Seleflikte de kendini göstermektedir. Bu din söyleminin zeminini oluşturan Selefliliğin mensuplarının modern ve akılcı olmadıklarını da ifade etmiştir. Ayrıca Kutlu, Selef ve Selefîyye ifadelerinin de farklı olduğunu, her fırkada bir Selefî ya da her fırkanın bir Selefîsi olduğunu dile getirirken Selefîyye olarak tanınan bugünkü Seleflilerin Selef anlayışlarında bir problem olduğuna değinmiş, buna örnek olarak da günümüzdeki Seleflilerin Selefî olarak adlandırdıkları kişiler arasında Ebu Hanife'yi ve Hasan Basri'yi saymamaları ancak onların da Selefî olduğu gerçeğini vermiştir. Bunlardan yola çıkarak Kutlu, günümüzdeki Selefliliğin bir mezhep ya da mezhepsizlik değil bir ideoloji olduğunu ortaya koymuştur. Bu sebeple Selefliliği tanımak için öncelikle Selefliliğin ne anlama geldiğini bilmek gerektiğini de ifade etmiştir. Selefliliğin siyasi ve tarihi zemininin belirlenmesindeki eserlerin siyasi tarih kitapları olması gerektiğini ancak Seleflikle ilgili yapılan çalışmalarda çoğunlukla güncel eserler kullanıldığını söyleyen Kutlu, Selefliliğin başlangıcını da Ashabu'l-Hadis'e dayandırdıklarını, bunun nedeninin de Klasik Mezhepler Tarihi'nde Selefliliğin var olduğunu göstermek olduğunu söylemiştir. Kutlu'ya göre Selefliliğin başlangıcını Ashabu'l-Hadis'e dayandıranlar kaynak olarak Hadis Taraftarlarının klasik kaynaklarını kullanmamış hatta birçok eserinden haberleri dahi olmamıştır. Ayrıca Kutlu, günümüzdeki Selefliliğin tarihinin ilk dönemlere dayandırılmasının kronolojik bir hata olduğu görüşündedir.⁵¹⁷

Kutlu, Seleflik kavramının tanımının doğru yapılmasının ne kadar önemli olduğunu dile getirirken bu kavramla ilgili anlaşılması zor tanımların yapılmasının Seleflik olgusunun da yanlış anlaşılmasına neden olacağını ifade etmiştir. Ayrıca son dönemde Seleflik ile ilgili yapılan çalışmaların modern bir olgu olarak dile getirilmediğini söyleyen Kutlu, bu çalışmalarda Selefliliğin tanımının, meydana gelişinin, günümüzdeki durumunun, ilkelerinin, temsilcilerinin ve sorunlarının tek bir makalede ele alınmasının yanlış bir metot olduğunu da eklemiştir. O, günümüz

⁵¹⁷Kutlu, Sönmez, "Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefliliği Anlamaya Dair Sorunlar", *İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu* (Ankara, Kasım 27-28 2015, Kelâm Çalıştayı), ed. Mehmet Evkuran, s. 139-152, Anadolu İlahiyat Akademisi Yay., Ankara 2016.

Mezhepler Tarihi çalışmalarının çoğunluğunda da mezhep ve Selefilik kavramının dinî, politik, sosyal ve insani yönlerine değinilmediğini vurgulamıştır.⁵¹⁸

Kutlu, Selefilîği ve Selefilik gibi siyasi ve dinî olguları anlamının önündeki engellerden birinin bu olguları sömürgeci bir zihniyetin ortaya attığı teorilerle ve kavramlarla anlamlandırmaya çalışmaktır. Ona göre bu olguları açıklarken kullanılan ifadeler bize ait olmayıp batıdan gelen kavramlardır. Buna örnek olarak da İlmi Selefilik-Suudi Selefilik, Ortadoksi-Heteredoksi, Gelenekçi-Modernist gibi kavramları örnek olarak vermiştir. Modern dönemde yapılan Selefilik ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu kavramın ilk kez kim için, kim tarafından, ne zaman, ne amaçla ve hangi mânâ da kullanıldığının araştırılmadığını ifade eden Kutlu, batıda ortaya koyulan eserlerden yararlanılarak bu kavramın tanımlanmaya çalışıldığını dile getirmiştir. Öyle ki bu araştırmacılar bazıları Selefilîği Klasik Mezhepler Tarihi kaynaklarına bakılmaksızın Klasik Mezhepler Tarihi'nin ilk dönemlerinde meydana gelen bir mezhep olarak ya da Hadis Taraftarlarının devamı şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca Kutlu'ya göre Selefilik ilk dönemlerde Ashabu'l-Hadis ve Hanbelilik'te kendini gösterirken daha sonra İbn Teymiyye'nin eserlerinde zuhur etmiş ve modern dönemde de Vehhâbîlik olarak algılanmış siyasal bir ideoloji olarak kendini göstermiştir. Kutlu, Selefilîği bir mezhep, mezhepçilik ya da mezhepsizlik olarak algılamanın yanlış olduğunu, onun "Modern Siyasal İslâm İdeolojisi Olgusu" olarak ele alınıp araştırılmasının daha uygun olacağını vurgulamıştır.⁵¹⁹

⁵¹⁸ Kutlu, "Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefilîği Anlamaya Dair Sorunlar", s. 139-152.

⁵¹⁹ Kutlu, "Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefilîği Anlamaya Dair Sorunlar", s. 139-152.

SONUÇ

Sönmez Kutlu, modern dönem İslâm Mezhepler Tarihçileri'nin önemli isimlerinden biridir. Yaptığı bilimsel çalışmalar, ortaya koyduğu değerli eserleri ile bir ilim adamı olarak İslâm Mezhepler Tarihi alanına büyük katkıları olmuştur. Kutlu'nun yaptığı bilimsel çalışmalar, yazdığı kitaplar, makaleler, yaptığı çeviriler, söyleşiler, katıldığı tv programları ve birçok türde eser onun bu alandaki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Kutlu, Mezhepler Tarihi Araştırmaları'nda öncelikle Mezhepler Tarihi'nin amaçlarının belirlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Kutlu'nun bu duruma önem vermesinin nedeni ise Mezhepler Tarihi'nin amaçlarının tespit edilememesi sonucunda sistemli bir yapının ortaya çıkarılmasındaki çabaların sonuçsuz kalacak olmasıdır. Bu doğrultuda Kutlu'nun araştırmalarını bilimsel ve sistematik olarak yürütmesi onun bir sistem adamı olduğunu göstermektedir. Bunu incelediğimiz eserlerinde açıkça görebilmekteyiz.

Mezheplerin dinî nitelikli beşeri oluşumlar olduğuna değinen Kutlu, günümüz Mezhepler Tarihi araştırmalarının genelinde mezhep olgusunun farklı boyutlarıyla ele alınmadığını vurgularken mezheplerin kendi klasik kaynaklarından alınan bilgiler doğrultusunda birer din gibi algılandığını da gündeme getirmiştir. Kutlu, mezheplerin asıl ortaya çıkışının Müslümanlar arasında görülen siyasi problemlere siyasi çözümler bulmak gayesine dayandığını ifade etmektedir. Bu sebeple de bazı fikirler ve şahıslar etrafında zümreleşmelerin meydana geldiğini eklemiştir. Kutlu'nun kaleme aldığı *Mezhepler Tarihi'ne Giriş* adlı kitabı Mezhepler Tarihi alanında yazılmış, onun kendi tasniflerinin yer aldığı önemli kaynak eserlerden biridir. Bu doğrultuda Kutlu, genel anlamda var olan mezhepleri kendi bakış açısıyla ele almıştır. O, mezheplerin sınıflandırılmasında farklı bir açılıma gidip ilk kez mezhepleri sosyolojik, psikolojik ve kültürel zeminde zihniyetlerine göre analiz edip bir tipolojilendirme ortaya koymuştur. Bu sınıflandırmayla mezheplerin tümü kategorik olarak ele alınabilir. Kutlu, mezhepleri zihniyetlerine göre incelerken bunu temelde geleneksel-modernist, bedevî-hadarî ayrımı üzerinden yapmıştır. Kutlu'nun bu zihniyet analizi Mezhepler Tarihi'ne yeni kavramsallaştırmalar ve tasnifler kazandırmıştır. Mezheplerin tanımlarının doğru şekilde ve yerde dile getirilmesi, din söylemlerinin belirlenmesinde öncelikli olarak yer alır. Bu sebeple Kutlu'nun zihniyet çözümlemesi mezheplerin tasnifi ve tanziminde önemli bir yere sahiptir. Kutlu'nun dinî grupların örtük referans sisteminin çözümlemesi olarak tanımladığı zihniyet çözümleyici psikososyal yaklaşımın İslâm Mezhepleri

Tarihi açısından hem geçmişteki hem de günümüzdeki mezhepler için kullanılacak bir yöntem olduğu söylenebilir.

Kutlu'nun mezheplere birleştirici ve yekûn bir bakış açısı ortaya koyması bağlamında bu tipolojileştirme onun orijinal bir görüşüdür. Kutlu'nun ortaya koyduğu bu tipolojileştirmeye pek çok modern çalışmada da mezheplerin anlaşılması hususunda atıfta bulunulmuştur. Kutlu, eserlerinin önemli bir kısmında kendisinin ortaya koyduğu “Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım”ı kullanırken yine “Mezhepler Tarihi'ne Giriş” kitabında ve “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu” makalesinde bu yaklaşımla birlikte Mezhepler Tarihi'nde kullanılan diğer yaklaşımları da ele almıştır. Ayrıca Kutlu, İslâm Mezhepleri Tarihi'nde yöntem bilimsel yaklaşım olarak açıkladığı olayları yer, zaman ve fikir-hadise irtibatı bağlamında ele alıp tasvir yöntemiyle ve objektif bir bakış açısıyla incelemiştir.

Kutlu, İslâm düşüncesinde ortaya koyduğu tipolojileştirmelerden biri olan gelenekçi-muhafazakâr din anlayışının ilk dönemlerde ve sonraki dönemlerde farklı şekillerde ortaya çıktığını ve modern bir olguya dönüşerek siyasi bir çerçevede ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. O, bu olguyu bir mezhebe indirgemenin, mezhepçilik olarak algılamamanın ya da mezhepsizlik olarak ele almanın yanlış olacağı görüşündedir. Selefilik olarak adlandırılan bu dinî-siyasi ideolojiyi de bunun bir tezahürü olarak görmüştür. Ayrıca Kutlu, Selefilik ile ilgili bu kavramın yanlış tanımlanması, tanımlanırken de ağırlıklı olarak yabancı kavramların kullanılması, sınırlarının doğru bir şekilde ortaya koyulmaması, bu olgunun farklı boyutlarıyla ele alınmayıp itikat ya da din gibi algılanması, bu kavram araştırılırken klasik kaynaklara başvurulmaması ve sadece güncel kaynaklardan yararlanılması gibi bazı sorunları tespit ve işaret etmiştir.

Kutlu'nun çalışmaları incelendiğinde onun en önemli çalışma alanlarından birinin Alevilik olduğu görülmektedir. Kutlu'nun Alevîliğin klasik kaynakları üzerine kaleme aldığı önemli eserlerinden biri olan *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)* adlı kitabı Alevîlikle ilgili yapılan akademik çalışmalara kaynak niteliği taşımaktadır. Yine bu konu üzerine yazmış olduğu “Alevî-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve Ortaya Çıkan Sorunlar” ve “Tarihsel Süreçte Alevîliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu's-Safâ'nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden*” isimli makalelerinde Alevîliğin yazılı kaynaklarının neşrinin ne denli önemli olduğuna ve neşrederken de hangi sorunlarla karşılaşılabilceğine dikkat çekmektedir. Kutlu'nun yaptığı bu çalışmalar günümüzde

Alevîliğin yazılı kaynaklarının ortaya çıkarılması konusunda önemli bir adım teşkil etmektedir. Çalışmalarında konu ile ilgili kaynakların neşri hususundaki gereklilikten bahseden Kutlu, Şeyh Safiüddin Erdebilî'ye ait olan *Buyruk* adlı eseri tahkik ve neşr ederek alana önemli bir katkı sağlamıştır.

Kutlu, çalışmalarında akıllı ön planda tutan bir tavır sergilemiştir. Ona göre akıl sistemli olmanın temelini oluşturur. Kutlu'nun ortaya koyduğu din söylemlerinden biri de akılcı-hadarî zihniyettir. Akıllı kullanan ve sistemli bir yapıya sahip olan hadarî toplumlar, bunu dinî alanlara da yansıtmıştır. Kutlu, bedevî kültüre sahip Müslüman toplumların bu anlayıştan uzaklaşmaları ve hadarî kültürü tanımalarına yönelik ortaya koyduğu önemli tespitleri ve yorumları bu zihniyet çözümlemelerini özellikle de akılcı-hadarî zihniyeti benimseme açısından büyük önem teşkil etmektedir. Bundan hareketle Kutlu, akılcı-hadarî din söyleminin tipik temsilcisi olarak gördüğü Mürcie ve özellikle de Maturidilik üzerine önemli çalışmalar yapmış ve bu iki mezhep arasındaki ilişki üzerinde durup Kitabu't-Tevhid adlı eserin dikkatle incelenmesi sonucunda Mâturîdî'yi Mürcie mezhebinin mensubu olarak gördüğünü ifade etmiştir. Çalışmamızda dikkat çektiğimiz üzere Kutlu'nun özellikle Mürcie ve Maturidilik alanında yaptığı çalışmalar, alandaki konu ile diğer çalışmalara öncülük ve örneklik teşkil etmektedir.

Kutlu, yukarıda bahsedildiği üzere İmam Mâturîdî ve Maturidilik alanına büyük önem vermiş ve bu alanda nitelikli çalışmalar ortaya koymuştur. Onun Maturidiliğe bu denli yoğunlaşmasının nedeni İmam Mâturîdî ve Maturidiliği tanıtmak ve onun hakkında bilinmeyen yönleri açığa çıkarmaktır. Kutlu'ya göre Sünnî paradigma kendini gelenekçi-muhafazakâr din anlayışı içerisinde görürken, akılcı-hadarî tutumuyla Maturidilik bu din anlayışından ayrılır. Kutlu'nun İmam Mâturîdî ile ilgili ele aldığı insan özgürlüğü, objektif ahlak kuramı, din-şariat ayrımı, tevil-tefsir ayrımı, akılcı kimliği gibi kavramlar onun İmam Mâturîdî algısı ve anlayışını oluşturmaktadır. Kutlu, getirmiş olduğu bu yeniliklerle ülkemizdeki İslâm Mezhepleri Tarihi yaklaşımına ve bu alandaki çalışmalara büyük katkılar sağlamış ve yön vermiştir. Ayrıca Kutlu'nun İmam Mâturîdî'yi aracı olarak gördüğü ve onun aslında fikirlerinin analize tabi tutulması kanaatinde olduğu bilinmektedir. Kutlu'nun İmam Mâturîdî'yle ilgili yaptığı bütün çalışmalar Mâturîdî'nin anlaşılmasını kolaylaştırmış ve Maturidilik ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışmaları da hızlandırmıştır. Kutlu'nun çeşitli mecralarda gerçekleştirdiği Maturidilik konulu seminerlerle İmam Mâturîdî ve Maturidiliği çok daha geniş kitlelere yaydığı söylenebilir.

Sönmez Kutlu, Mezhepler Tarihi Bilimi'ne ve Yazıcılığı'na birçok türde ortaya koyduğu eserleriyle katkıda bulunmuş, akla, bilime önem veren, mezheplere özgün bir bakış açısıyla yaklaşan, yenilikçi ve modern düşüncelere sahip, çağımızın önemli Mezhep Tarihçileri'nden biri olmuştur. O, Mezhepler Tarihçileri'nin önemli isimleri hakkında yaptırdığı tez çalışmalarıyla ve sempozyumlarıyla alanında çalışma yapacak olanlara farklı kaynaklar sunmuştur. Biz bu çalışmada Kutlu'nun mezhep anlayışını, mezheplere bakışını, mezhepleri ele alış yöntemini, mezhepleri zihniyetlerine göre nasıl tipolojilendirdiğini, Mezhepler Tarihi'nin sorunları ve bu sorunlara çözüm önerilerine dair tespitlerini, İmam Mâturîdî ve Maturidilik alanında yapmış olduğu çalışmaları kendi bakış açısıyla, değerlendirmeleriyle ve tespitleriyle objektif bir anlayışla ele aldık.

KAYNAKÇA

- Akın, Murat, *Vehhâbîlikte Tevhid ve Şirk* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.
- Akyol, Taha, *Hâricîlik ve Şîa*, İstanbul 1988.
- Âl-i İmran 3/103.
- Avcu, Ali, “Yayın Değerlendirme Selefilik Fikrî Arka Planı (İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler)” Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, (Aralık 2016).
- Aydın, Muhammet, “Kitap Değerlendirmesi Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar” Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2019).
- Bahadır, Gürkan, “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1, Winter 2011.
- Bkz., Şeyh Safiyyüddin Erdebîlî, *Makâlât (Şeyh Safî Buyruğu)*, Yayıma Hazırlayanlar; Prof. Dr. Sönmez Kutlu-Dr. Nizamettin Parlak, Horasan Yayınları, İstanbul 2008. Eser ile ilgili tanıtım yazıları için bkz. Atalan, Mehmet “Şeyh Safî Buyruğu(Makâlât)”, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnun=135&pt=%C5%9Eeyh+Safi+Buyru%C4%9Fu+%28Makalat%29>; Korkmaz, Sıddık, “Şeyh Safiyyeddin Erdebîlî Buyruğunun Muhtevası Üzerine Bir İnceleme”. e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi 2 / 1 (Ekim 2009).
- Bulut, Halil İbrahim, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dinî Ritüelleriyle Nusayrîlik”, *Ortadoğu Yıllığı*, 2011.
-, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 1. Baskı, Bilay Yay., Ankara 2018.
- el-Câhız, Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri Türklerin Faziletleri, çev. Ramazan Şeşen, Ankara 1988.
- Çetin, Rabiye, “Kuruluşundan Günümüze Türkiye’nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği”, *Kader Dergisi*, 2020.
- Çolak, “Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mart (2003).
- Dalkıran, Sayın, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum 1997.

- Demir, Ahmet İshak, “Uluslararası Muhammed b. Tavî et-TANCÎ SEMPOZYUMU’nun Ardından”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Güz 2011).
- Doğan, Hüseyin, “Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Bahar 2012).
- Doğan, Recai, “Öğrencilerinin gözünden Prof.Dr. Hasan Onat ‘İlme ve İnsanlığa Adanmış Bir Hayat’”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Bahar 2021).
- Ebû Davud K. Sünne 1.
- Ebû Hilâl el-Askerî, Evâil, 374.
- Ebû Mutî’ Mekhûl en-Nesefî, Kitâbu’r-Red alâ’l-Bida’.
- Ecer, A. Vehbi, “Osmanlı Tarihi’nde Vehhâbîlik Hareketinin Sebep ve Sonuçları”, *Üç Tebliğ: Vehhâbîler, İbn Sina, Mekke Şerifleri*, Kayseri 1985.
- Erdem, Muharrem, *Alevi-Bektaşî Menâkıbnamelerine Göre Alevilik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- el-Eş’arî, Ebû’l-Hasan Ali b. İsmâîl(324/941), *Makâlâtü’l-İslâmîyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980. (Eşari)
- Fırlı, Ethem Ruhi, *Bâbîlik ve Bahâîlik*, TDV Yay., Ankara, 1994.
-, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2004
- Gömbeyaz, Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi” *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2005.
-, “Kitap Değerlendirmesi Mezhepler Tarihine Giriş” *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (2009).
-, İmam Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi (Seçki/Derleme), Haz. Sönmez Kutlu”, Marife, Kış 2005.
- Hakyemez, Cemil, “Merhum Hocamız Prof.Dr. Hasan Onat”, *Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*.
- Hatib el-Bağdadî, *Şerefü’l-Ashabi’l-Hadis*.
- Henry C. McComas, “The Psychology of Religious Sects”, London 1973.
- Hucurât 49/10.
- Kocadağ, Yaşar, “Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Güz 2009).
- Karadere, Züleyha, *Yusuf Ziya Yörükân ve Mezhepler Tarihçiliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

- Koçak, Ebru, *Muhammed Tavid Tancî ve Mezhepler Tarihçiliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- Korkmaz, Sıddık, “Kitap Tanıtma”, AÜİFD, (2002).
-, “Kitap, Tez, Sempozyum Değerlendirmeleri”, AÜİFD, (2005).
- Kutlu, Sönmez, “Alevi-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri Ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Alevi ve Bektaşî Yayınlarının Temel Sorunları, Çözüm Önerileri Konulu 13. Bilim Danışma Kurulu Toplantısı*, (İlgaz, 26-28 Şubat 2010), ed. Gıyasettin Aytas ve Derya Sümer, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
-, “Ankara İlahiyatta Mezhepler Tarihi Geleneğinin Kurucusu: Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükân”, <https://www.youtube.com/watch?v=WlSn07Jhidk>.
-, “Eldivan’dan ‘İlmin Efeliğine’ Bir Ömür: Prof. Dr. Hasan Onat”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Bahar 2021).
-, “İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnun=38&pt=Tarihsel+Din+S%C3%B6ylemler%3AMezhepler>.
-, “İslâm ve Mezhepler”, <http://www.sonmezkutlu.net/?pnun=40&pt=%C4%B0slam+Ve+Mezhepler>
-, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtürîdî”, *Dinî Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2003.
-, “Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2017.
-, “Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefilîği Anlamaya Dair Sorunlar”, *İslâm’ın Hakikati ve Mezhep Sorunu* (Ankara, Kasım 27-28 2015, Kelâm Çalıştay), ed. Mehmet Evkuran, Anadolu İlahiyat Akademisi Yay., Ankara 2016.
-, “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhâbîlik, Kâdiyânîlik, Bâbîlik-Bahâîlik”, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankuzem Yay., Ankara 2005.
-, “Ehl-i Sünnet İsimlendirmesinin Değeri Nedir? Böyle Bir İsim Belirlenmemiş Olsaydı Yerine Ne Önerilebilirdi?”, *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ocak 2003.
-, “Eserleri” <http://www.sonmezkutlu.net>.
-, “Genç İlahiyat”, <https://youtu.be/5kKyL88C63Y>.

-, “İlk Mürçî Metinler: İrca Kasidesi(I) ve İrca Kasidesi(II)”, *AÜİFD*, 1999, cilt: XXXIX.
-, “İlk Mürçî Metinler ve Kitâbü’l-İrcâ”, *AÜİFD*, 1997, cilt: XXXVII.
-, “İmam Mâturîdî ve Din Anlayışı”, *Akşam*, 23.08.2009 Pazar.
-, “İmam Mâturîdî ve Maturidilik”, <https://youtu.be/ZWWuCU0-XkQ>.
-, “İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, *İslâmiyât*, IV 2001.
-, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmi İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’esi*, Yayına Hazırlayan İsmail Kurt, Seyit Ali Düz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
-, “Kerramiyye”, “Muhammed b. Kerram”, “Mürchie” ,“Va’d ve Vaîd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı, 2000).
-, “Mâturîdî Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı”, *Büyük Türk Bilgini İmam Mâturîdî ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul, Mayıs 22-24 2009). M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012.
-, "Maturidiliğin Oluşum Süreci ve Temel Görüşleri"
<https://youtu.be/2tdtUTGhfTU>.
-, “Maturidilik Günümüze Ne Söyler”, <https://youtu.be/kXS7pcZgrxs>.
-, “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002.
-, “Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatışmasının Temel Dinamikleri ve Çözüm Yolları: Çözümleyici Ve Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Dinî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* (Konya, Mayıs 17-18/2013), ed. Muhiddin Okumuşlar, Necmettin Güney ve Aytekin Şenzybek, C. 1. Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yay., Konya 2016.
-, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk (Tezkire-i Şeyh Safî)*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2016.
-, *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.
-, *Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.
-, *Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.
-, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Otto Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2018.

-, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000.
-, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017.
-, “Sâlim ibn Zekvân Sîre Adlı Eserindeki Mürchie İle İlgili Kısımın Tercümesi”, *AÜİFD*, cilt: XV, 1996.
-, *Selefilğin Fikrî Arka Planı*, Otto Yayınları, 4.Baskı, Ankara 2017.
-, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yayınları, Ankara 2012.
-, “Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu’s-Safâ’nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden*”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 20, Mevlânâ’ya Armağan Sayısı, İstanbul 2007
-, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar (Hanefilik-Maturidilik-Yesevilik)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
-, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İsam Yayınları, Ankara 2011.
-, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2018.
-, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavât et-Tancî Sempozyumu 13-14 Ekim 2011*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.
-, “Özgeçmiş”, <http://www.sonmezcutlu.net/özgeçmiş>.
- Massignon, L., “Nusayrîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- Muhammed Ebu Zehra, *İslâm’da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, İstanbul 1983.
- Onat, Hasan v.dğr., *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Hasan Onat – Sönmez Kutlu, 2. baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
-, “Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri”, <http://www.hasanonat.net/index.php/98-mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dogus%20sebepleri>.
-, “Yirminci asırda Şîilik ve İran İslâm devrimi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
-, *99 Soruda İslâm Mezhepleri*, Ankara 2000 (yayımlanmamış metin).
- Öz, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay., 4. Baskı, İstanbul 2017.
- Özcan, Hanifi, “Maturidiliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı, Türk Din Anlayışı: Maturidilik”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Otto Yay., Ankara 2018.

Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yay., İstanbul 1996.

Rûm Suresi 30/32.

Sakar, Ekrem, “Türkler ve İslâm Tasavvuru”, *Arka Kapak Dergisi*, 30. Sayı, (Mart 2018).

Serinsu, A. N. (Ed.), (2009), *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara.

Şık, İsmail v.dğr., “İmam Mâturîdî ve Maturidilik”, *Kelâm I Kelâm Tarihi/Kelâm Okulları*, Gece Kitaplığı Yay., Genişletilmiş ve Gizden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2017.

Tirmizî, İman.

EKLER

EK.1. Sönmez Kutlu'nun Makaleleri

1. Kutlu, Sönmez, Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunlar, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2017, cilt: XV, sayı: 29, s. 9-37 Türkçe [D02512]
2. Kutlu, Sönmez, Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatışmasının Temel Dinamikleri ve Çözüm Yolları , *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2013, Konya = International Symposium on Religious Studies and Global Peace, 17-18 May 2013*, 2016, cilt: I, s. 169-193 Türkçe [G00237]
3. Kutlu, Sönmez, İslam'ın Mezhepler Öncesi Tarihsel ve Toplumsal Gerçekliği Sorunu = The Problem of the Historical and Sociological Reality of Islam Before Sects (Mazhab), *İslâmi Araştırmalar = Journal of Islamic Research*, 2018, cilt: XXIX, sayı: 2, s. 141-168 Türkçe [D00064]
4. Kutlu, Sönmez, Ebû Muhammed Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman el-Ûşî el-Fergânî'nin (ö. 569/1174) Hanefî-Mâtürîdî Kültür Çevresi, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2018, sayı: 23, s. 127-142 Türkçe [G00017]
5. Kutlu, Sönmez, Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefilği Anlamaya Dair Sorunlar, *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu, 27-28 Kasım 2015 Kelam Çalıştayı*, 2016, s. 139-152 Türkçe [D255447]
6. Kutlu, Sönmez, İmam Mâtürîdî ve Maturidilik Çalışmalarında Rastlanan Bazı Sorunlar, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdilik-*, 05-07 Mayıs 2017, 2017, cilt: I, s. 193-222 Türkçe [D263832]
7. Kutlu, Sönmez, Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik, Teolojik ve Kültürel Temelleri, *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu*, 2019, s. 19-80 Türkçe [D280525]
8. Kutlu, Sönmez, İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*, 2005, s. 391-440 Türkçe [D145368]
9. Kutlu, Sönmez, Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, cilt: I, sayı: 1, s. 168-210 Türkçe [D02476]
10. Kutlu, Sönmez, Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî, *Dinî*

Araştırmalar, 2003, cilt: V, sayı: 15, s. 5-28 Türkçe [D01949]

11. Kutlu, Sönmez, Beklenen Kurtarıcı İnanişına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdîlik Tipolojileri, *Beklenen Kurtarıcı İnancı*, 2017, s. 291-351 Türkçe []

12. Kutlu, Sönmez, Cemaatlerin ve Tebliğ Organizasyonlarının Değerlendirilmesi, *Kutlu Doğum 2003: İslam'ın Güncel Sunumu*, 2006, s. 143-155 Türkçe [D165414]

13. Kutlu, Sönmez, Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkabevi Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi, *Hz. Muhammed ve evrensel mesajı sempozyumu, 20-22 Nisan 2007 [İslami İlimler Dergisi Yayınları]*, 2007, s. 33-46 Türkçe [D174142]

14. Kutlu, Sönmez, Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2008, cilt: I, sayı: 1, s. 7-26 Türkçe [G00004]

15. Kutlu, Sönmez, Matüridi Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı, *Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-, 22-24 Mayıs 2009 - İstanbul*, 2012, s. 549-575 Türkçe [D200465]

16. Kutlu, Sönmez, Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: Safvetu's-Safâ'nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, cilt: VIII, sayı: 20 [Mevlânâ'ya Armağan Sayısı], s. 21-32 Türkçe [D02193]

17. Kutlu, Sönmez, Kerbelâ Vakasına Yaklaşımlarda Yöntem Sorunu, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)*, 2010, cilt: I, s. 427-450 Türkçe [D190288]

18. Kutlu, Sönmez, Laik Örgün Eğitim Sisteminde Doktrin Merkezli Çoğulcu Din Eğitimi Mümkün Mü?, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı, 29-30 Mayıs 2009 Eğirdir/Isparta, Bildiriler ve Tartışmalar*, 2009, s. 99-112 Türkçe [D154934]

19. Kutlu, Sönmez, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri, *Dinî Araştırmalar*, 2009, cilt: XII, sayı: 33, s. 107-128 Türkçe [D01949]

20. Kutlu, Sönmez, Muhammed b. Tavât et-Tancî'nin Din-Siyaset İlişisine Yaklaşımı, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavât et-Tancî Sempozyumu, 13-14 Ekim 2011*, 2015, s. 405-422 Türkçe [D245483]

21. Kutlu, Sönmez, Farklı İnanç Grupları Farklı Din Anlayışları ve Din Eğitimi, *IV. Din*

Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009 Ankara, 2009, cilt: II, s. 640-653

Türkçe [D207288]

22. Kutlu, Sönmez, Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası

Kaynakları, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2010, cilt: III, sayı: 1, s. 7-41

Türkçe [G00004]24. Sovyet Sonrası Dönemde Türkistan'da Misyoloji ve İnkültürasyon (Kırgızistan Örneği)

23. Kutlu, Sönmez, Alevi ve Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve

Ortaya Çıkan Sorunlar, *Alevi ve Bektaşî Yayınlarının Temel Sorunları, Çözüm*

Önerileri, 26-28 Şubat 2010 Ilgaz, 2010, s. 42-73 Türkçe [D195129]

24. Kutlu, Sönmez, Orta Asya'da Türkler ve İslâm Tasavvuru, *Orta Asya'da İslâm -*

Temsilden Fobiye-, 2012, cilt: II, s. 737-765 Türkçe [D226858]

25. Kutlu, Sönmez, Kırgız Türklerinde Nevruz Kutlamaları, *Türk Kültürü ve Hacı*

Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2001, cilt: VII, sayı: 17, s. 181-188 Türkçe [D01093]

26. Kutlu, Sönmez, Kırgızistan'da Ramazan ve dini bayramlar, *Türk Kültürü ve Hacı*

Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2007, sayı: 42, s. 137-164 Türkçe [D01093]

27. Kutlu, Sönmez, Sovyet Sonrası Dönemde Türkistan'da Misyoloji ve İnkültürasyon

(Kırgızistan Örneği), *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü Bugünü ve Geleceği)*, 2002, s. 435-446 Türkçe [D120973]

28. Madelung, Von Wilfred, Horasan ve Maverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin

Yayıışı, çeviren: Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, cilt: XXXIII, s. 239-247 Türkçe [D00001]

29. İbrahim, Haseneyn Tefvîk - Emânî Mesud el-Hudeynî, Batılı Araştırmalarda İslami

Uyanış Olgusu: Tahlili ve Tenkitçi Bir Yaklaşım = The Phenomenon of Islamic Revival

in the Western Scholarship: A Critical and Analytical Approach, çeviren: Sönmez

Kutlu, *İslâmî Araştırmalar*, 1994, cilt: VII, sayı: 3-4, s. 261-290 Türkçe [D00064]

30. Hanefî, Hasan, Konulu Kur'ân Tefsiri Metodu, çeviren: Sönmez Kutlu, *İslâmî*

Araştırmalar, 1996, cilt: IX, sayı: 1-2-3-4, s. 157-166 Türkçe [D00064]

31. Salim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi,

çeviren: Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, cilt:

XXXV, s. 467-475 Türkçe [D00001]

32. Cook, Michael, İslâm'da Aktivizm ve Quietizm : İlk Mürcie'nin Durumu, çeviren:

Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, cilt: XXXVII, s.

305-315 Türkçe [D00001]

EK.2. Çeviri Eserleri

1. Batılı Araştırmalarda İslami Uyanış Olgusu (Arapça'dan), " Batılı Araştırmalarda İslâmî Uyanış Olgusu: Tahlilî ve Tenkidci Bir Yaklaşım ", İslâmî Araştırmalar, Cilt: 7, Sayı: 3-4 (1994), 261-290 ss.
2. Kitabu'l-İrcâ ve Analizi
3. İrcâ Kasidesi ve Analizi “ İlk Mürcî Metinler: İrcâ Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)”, AÜİFD., XXXIX (1999), 239-252 ss.
4. Sire'de Mürcie ve Analizi, "Salim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İli İlgili Kısımın Tercümesi ", AÜİFD., 35 (1996), 467-475 ss. (Notlarla)
5. Konulu Kur'ân Tefsiri (İngilizce'den), " Konulu Kur'ân Tefsiri Metodu ", İslâmî Araştırmalar, Cilt: 9, Sayı: 1-2-3-4 (1996), 157-166 ss.
6. Mürcie'nin Maverâünnehir'de Yayılışı (İngilizce'den), " Horasan ve Maverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı ", AÜİFD., 33 (1992), 239-247 ss.
7. İslam'da Aktivizm Ve Quietizm: İlk Mürcie'nin Durumu, AÜİFD., 37 (1997), 305-316 ss. (Eleştiri ve Notlarla).
8. Hanefiliğin Anadolu'ya Gelişi (İngilizce'den), “ 11.-13. Asırlarda Hanefî Alimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü (The Westward Migration of Hanafi Scholars From Central Asia in The 11th to 13th Centuries)”, *İmam Mâturûdû ve Mâturîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara 2003), 369-383.
9. Doğu Hanefî Fırak Geleneği (İngilizce'den)
10. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Kitâbu'l-İmân, Kitâbiyât yayınları, Ankara 2000, 207-252 ss. (Arapça'dan) (*İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, (Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000) adlı kitap içerisinde)
11. Kummî ve Nevbahtî, Kitâbu'l-Makâlâtî'l-Fırak ve Fıraku's-Şîa, çev. Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazan Şimşek, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2004.
12. Şeyh Safiyüddîn el-Erdebilî, *Makâlât (Safvetu's-Safâ'nın 4. Bölümü'nün Anadolu'da Yapılan Türkçe Çevirisi)*, Tahkik: Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, Horasan Yayınları, İstanbul 2008.

EK.3. Gazete Yazıları

1. İslam’da Organ ve Doku Nakli
2. Dinde Bilgi Eksikliği
3. Oruç İbadetinin İnsan Üzerindeki Psikolojik Faydaları
4. Lise Din Kültürü ve Ahlak Programlarının Mezhepler üstlüğü ve Alevilikle İlgili Açıklama
5. Basında Aleviliğin Yazılı Kaynakları İle İlgili Yansımalar
6. Oruç İbadetinin Toplumsal Faydaları
7. İslam ve Barış Oturumu (Takvim)
8. Ahmet Yesevi ve Din Anlayışı (Akşam)
9. Ebû Hanife ve Din Anlayışı (Akşam)
10. İmam Mâturîdî ve Din Anlayışı (Akşam)
11. İslam Barış Dinidir (Takvim)
12. İslam'da Akıl ve İlim(Takvim)
13. İslam ve İnsan Hakları I (Takvim)
14. İslam ve İnsan Hakları II (Takvim)

EK.4. Dergi Yazıları

EK.4.1. Yurtiçi Hakemli Dergilerdeki Yayınlar

1. “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri ”, *İslâmiyât Dergisi*, Cilt:IV, Sayı: 4(2001), 15-36 ss.
2. “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Semerelendirilmesi ”, *İslâmiyât Dergisi*, Cilt:III, Sayı: 3(2000), 99-120 ss.
3. “Alevilik-Bektaşiliğin Diyanette Temsili Problemi”, *İslâmiyât Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1 (2001), 21-40 ss.
4. “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâturîdî”, *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 15 (2003), 5-28 ss.
5. “ Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Çorum 2002, 168-210 ss.
6. “ Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed ”, *Türk Yurdu*, 21/172 (2001), 8-15 ss.
7. “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyât Dergisi*, VI (2003), Sayı:3, 31-54 ss.
8. “ İmam Mâturîdî’ye Göre Diyanet-Siyaset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi”, *İslâmiyât Dergisi*, VIII (2005), Sayı:2, s. 55-69
9. “ The Differentiation of Diyânet and Siyâset according to al-Imam al-Mâturîdî”, *Secularity and Religion in Muslim Countries: Searching for a Rational Balance*, (International Conference, 1-3 October 2004. Samarkand), ed. Z.I. Munavvarov-R.J. Krumm, Taşkent 2005, 178-192 ss.
10. “ Din Öğretiminde Mezhepler üstü Yaklaşım”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi*, (7-9 Mayıs 2005 Malatya), 519-535.
11. “İslam Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi”, *İslamiyat Dergisi*, X (Temmuz-Eylül 2007), sayı: 3, 21-32 ss.
- 12.“Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması”, *eMakâlât Dergisi*, 1 (2008), 1-13 ss.
- 13.“Laik Örgün Eğitim Sisteminde Çoğulcu Din Eğitimi Mümkün mü?”, *Türk Yurdu Dergisi*, 29/264(Ağustos 2009), 53-60 ss.

14. “Mâturîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı”, Türk Din Bilgini İmam Mâturîdî Sempozyumu, 23-25 Mayıs 2009, İstanbul. eMakalat Dergisi, 3/1(2010), s. 7-41.
15. “Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları”, Tarihselden Moderne Özbekistan Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu (Ankara 13-17 Temmuz 2009); “Timur Dönemi ve Sonrası Kelamî Kelamî Edebiyatın Türkistan Sahası Kaynakları”, eMakalat Dergisi
16. “İmam Mâturîdî’nin Akılcı Din Anlayışı”, Türk Yurdu, 31/292 (Aralık 2011), ss. 41-51.
17. “Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslam içi Dinî Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkiler, *Dinî Araştırmalar*, XII/33(2009), ss. 107-128.
18. “Tarihsel Din Söylemleri Açısından “15 Temmuz ”un analizi ve eleştirisi”, Türkiye Günlüğü, 127(2016), 7-20 ss.
19. “Din, Birey ve Toplum”, *Din ve Toplum Dergisi*, Ocak 2017, ss. 46-49.
20. “Çağdaş İslam Düşüncesinde Din-Siyaset İlişkisi”, İLSAM DERGİSİ (İslam ve Demokrasi Özel Sayısı), Aralık 2016.

EK.4.2. Yurtiçi Bilimsel Dergilerdeki Yayınlar

1. “ Kırız Türkleri’nde Nevruz Kutlamaları”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 17(2001), 181-188 ss.
2. “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 37 (1997), 317-332 ss.
3. “ İslam ve Mezhepler ”, Türk Yurdu, Cilt:116-117, Sayı: 462-463(1997), 192-199.ss.
4. “Yeni Dünya Düzeni Karşısında Alternatif Bir İslam Medeniyeti Mümkün mü ?”, Türk Yurdu, Cilt: 84, Sayı: 430(1994), 2-10 ss.
5. “Değişim Sürecinde Müslümanları Bekleyen Muhtemel Sorunlar”, Türk Yurdu, Cilt:112, Sayı: 458(1996), 7-13 ss.
6. “Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed”, Türk Yurdu,
7. “Kırızistan’da Ramazan ve Dinî Bayramlar”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 42 (2007), 137-165 ss.

EK.4.3. Yurtdışı Bilimsel Dergilerdeki Yayınlar

1. “Tarihta Türk Ulutları Kabıl Algan İslam Mezhepteri Cana Azırkı Kezdegi Kırgızistandagı Diniy Abal (Tarihte Türk Boylarının Benimsediği İslam Mezhepleri ve Kırgızistan’da Bugünkü Durum)”, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Teologya Fakultetinin İlmiy Curnalı, Sayı: 1(2000), 112-125 ss.(Kırgızca)
2. “Kırgız Koomçulugundagı Dindin Ordu (Kırgız Toplumunda Dinin Yeri)”, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Teologya Fakultetinin İlmiy Curnalı, Sayı: 1(2000), 148-153 ss. (Kırgızca)
3. “The Presidency of Religious Affairs’ Relationship with religious Groups (Sect/Sufi Orders) in Turkey”, The Muslim World, v. 98, 2/3(April-July 2008), 249-263 ss. (İngilizce)

EK.5. Söyleşileri

1. Din Anlayışında Farklılaşmalar Ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi
2. Yeni Anayasa Taslağı ve Din Kültürü Dersleri Sorunu (Türk Yurdu)
3. Yeni Anayasa Taslağı ve Din Dersleri (dinibil.com)
4. İmam Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik Söyleşisi I (Vatanbir Dergisi)
5. İmam Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik Söyleşisi II (Vatanbir Dergisi)
6. Kökencilik ve Tezahürleri (İslamiyât)
7. Ehl-i Sünnet Üzerine Soruşturma (Marife)
8. İslam hareketler Üzerine Hasan Hanefî ile Söyleşi (Arapça'dan)
9. Marife Dergisiyle Söyleşi
10. İmam Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik Üzerine Söyleşi
11. Mezhepler Ve Selefîlik Üzerine Söyleşi

EK.6. Katıldığı Yurtiçi Panel, Konferans ve Seminerler

1. Yeni Dünya Düzeni Arayışları ve İslam Paneli, (Panelist), 22. 04. 1994.
2. Değişim Sürecinde İslam Paneli, (Panelist), 20. 04. 1996. Yozgat.
3. Hz. Peygamber'in Hayatında Davranış Modelleri Paneli, (Panelist), 29.04.1997 Bala/Ankara.
4. İslam ve Barış Konferansı, (Konferansçı), 03.05. 1997. Gündül/Ankara
5. Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri Paneli, (Panelist), 04.05.1997. Kızılcahamam/Ankara.
6. İslam ve Barış Konferansı, Ankara Çamdibi İlçesi 2001 (Kutlu Doğum Haftası)
7. İslam Giriş Kitabı Çalıştayı, Ankara 2002. (Diyanet İşleri Başkanlığı)
8. Alevilik Semineri, Ankara Kadın Platformu, Ankara 2002.
9. Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetlerinin Önüne Geçme Çalıştayı, Ankara Asam 2005.
10. Akılcı-Hadari Din Söylemi, Ankara 2004. (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
11. Lise Din Kültürü Ahlak Bilgisi Programı Tartışma Toplantısı, Ankara 2005.
12. Alevilik-Bektaşiliğin Güncel Problemleri Çalıştayı, Ilgaz 2005. (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Merkezi)
13. İslamiyet Din Öğretimi Yaz Toplantısı, Kızılcahamam 2004.
14. İslamiyet Tarihsellik Yaz Toplantısı, Kızılcahamam 2003.
15. İslamiyet Yaz Toplantısı, Kozaklı (?) Kırşehir 2002.
16. “ Mâturîdî’nin Din Anlayışı”, Taşkent 2005. (Özbek İslam Üniversitesi)
17. İslamiyet İslam Kimliği Yaz Toplantısı, Uludağ 2005.
18. İmam Mâturîdî ve Din Anlayışı Konferansı, Üniversite Konferans Salonu. Elazığ, 11.05.2006
19. Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin Rolü Semineri, Elazığ 10.05.2006.
20. İslam Mezhepleri ve Alevilik. Elazığ TV. 23. 18.30-19.45.
21. Yoksulluk ve Çocuk Sempozyumu, Oturum Başkanlığı, Ankara 13-14. 05.2006
22. Ehl-i Sünnet’in Siyaset Nazariyesinin Teolojik Temelleri. İslam ve Hristiyan Geleneklerinde Yönetim Erkinin Teolojik Temelleri Toplantısı. Almanya-Münih. 18-22.05.2006.
23. İmam Mâturîdî, Hayatı ve Görüşleri. KTÜ Derneği’nde Seminer. 28.04.2006. Ankara.
24. “ Mezhepler ve Dini Akımların Din Söylemi”, İnfak Vakfı, 23.07.2007 Ankara.

25. “Değişim Sürecinde Müslümanları Bekleyen Muhtemel Sorunlar”, İnfak Vakfı, 09.03.2007
26. “Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed”, İnfak Vakfı, 13.05.2007.
27. “Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed”, “ Hz. Muhammed ve İnsan Sevgisi Paneli”, 19.05.2006 Çankırı.
28. Mâtûrîdîlik ve Din Anlayışı”, 12 Nisan 2007, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya.
29. “Mâtûrîdî ve Türkler”, İmam Mâtûrîdî Paneli, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, 5 Mayıs 2007, İstanbul.
30. “Din Öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım”, Din Öğretimine Yeni Bakışlar Paneli, İzmir 06.09.2007.
31. “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Din Öğretiminin Zorunluluğu Çalıştayı”, Din Öğretimi ve DİB İşbirliğiyle, Ankara 28-29 Ekim 2007.
32. “Din Öğretiminde Mezhepler üstü Yaklaşım”, Yen Anayasa Tartışmaları ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersi, Kayseri 15.12.2007.
33. “İslam Medeniyetinde Taşkent ve Semerkant’ın Rolü” Konferansı, Büyük Anadolu Oteli Ankara 9 Aralık 2007.
34. “Yeni Anayasa Taslağı ve Din Eğitimi”, Kasım İstanbul Dem. Ensar Vakfı’nın düzenlediği toplantı.
35. “Yeni Anayasa ve Din Eğitim Paneli”, “Yeni Anayasa Tartışmaları Çerçevesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ve Din Öğretiminde Mezhepler Üstü Yaklaşım” adlı tebliğle katıldım. Aralık 2007. ?
36. “Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtûrîdî”, İlamer Vakfında verilen konferans, 08. 03.2008. Cumartesi Saat: 16.00.
37. “Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtûrîdî”, Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu, 02.05.2008.
38. “Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtûrîdî”, Kayseri Türk Ocakları Konferans Salonu, 02.05.2008.
39. “Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed”, Fecr Yayınevi, 25.04.2008.
40. “ Türkiye’nin Gündemindeki Alevilik”, Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 29 Mart 2008 Cumartesi: Saat: 14.00.

41. “ İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik”, Seminer, 15.11.2008 Cumartesi Malatya Aydınlar Ocağı.
42. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 15.11.2008 Cumartesi Malatya.
43. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 15.11.2008 Pazar Malatya.
44. “Program Tanıtımı Ön Toplantısı”, 08. 11. 2008 Ankara.
45. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 27.11.2008 Cumartesi Gaziantep.
46. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 28.11.2008 Pazar Gaziantep.
47. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 21.12.2008 Cumartesi Kahramanmaraş.
48. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 22.12.2008 Pazar Kahramanmaraş.
49. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 13.12.2008 Cumartesi Malatya.
50. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 14.12.2008 Pazar Malatya.
51. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 27.12.2008 Cumartesi Adana.
52. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 28.12.2008 Pazar Adana.
51. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 17.01.2009 Pazar Çorum.
52. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 18.01.2009 Cumartesi Çorum.
53. 24-25 Ocak 2009 İlitam Yüzyüze Eğitim.
54. 31 Ocak- 1 Şubat 2009 İlitam Yüzyüze Eğitim.
55. “Orta Öğretim Kurumlarında Yeni Müfredat Programlarının Tanıtılması –Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi”, 02-06 Şubat 2009 (02 ve 04 tarihinde iki ayrı sunum yaptım.) (Talim Terbiye Kurulu’nun Düzenlediği Toplantı).

56. “ Türkiye’de Din Öğretimi ve Sorunları Çalıştayı” Tarih: 13-15.02.2009. Kızılcahamam Düzenleyen: Ankara İmam Hatip Mezunları Derneği. (Kaset-CD kaydı bulunmaktadır.)
56. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 20.02.2009 Cumartesi Kütahya.
57. “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 21.02.2009 Pazar Kütahya.
58. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 31.02.2009 Cumartesi İstanbul.
59. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , 01.03.2009 Pazar İstanbul.
60. “İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik” konusunda sohbet. 28.02.2009 Ramazan Yıldım ve arkadaşlarından oluşan bir okuma grubuna İstanbul Çamlıca.
61. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Cumartesi Nevşehir.
62. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Pazar Kırşehir.
63. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Cumartesi Zonguldak.
64. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Pazar Bartın.
65. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Cumartesi Çankırı.
66. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Pazar Karabük.
67. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Cumartesi Adapazarı.
68. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı” , ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 2009 Pazar Düzce.
69. “Mezhepler ve Din Anlayışları” Kırgız İlahiyat Öğrencilerine Kocatepe Misafirhanesi.
70. “Mürchie ve Mâtürîdîlik” Din Kültürü Öğretmenliği, Eğitim Fakültesi 29.04.2009.
71. “Mâtürîdîlik”, Din Kültürü Öğretmenliği, Eğitim Fakültesi, 06.05. 2009.

72. “İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programının Tanıtımı”, Kocatepe Konferans Salonu.
73. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 16. 05. 2009 Cumartesi Isparta.
74. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 17.05. 2009 Pazar Burdur.
75. İslam Düşünce Ekolleri, İlitam Yüzyüze Eğitim Urfa 02.05.2009.
76. İslam Düşünce Ekolleri, İlitam Yüzyüze Eğitim Ankara 09.05.2009.
77. “Laik Eğitim Sisteminde Aleviliğin Eğitim ve Öğretiminin İmkânı ve Sorunları”, Alevilerin Örgün Eğitimi Oturumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı 29-30 Mayıs 2009 Isparta.
78. “3. Alevi Çalıştayı”, 19 Ağustos 2009 Rixos Grand Otel Ankara (Necdet Subaşı Koordinatörlüğünde).
79. “Din ve Kimlik” konulu oturumda müzakereci metni (Günümüz Türkiye’sinde İslam Uluslararası Sempozyumu) 8-9 Ekim 2009 Kayseri.
80. “İlahiyat Öğretiminde Zihniyet Sorunu: Bilimsellikten Gelenekçiliğe Savrulma”, Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği Uluslar arası Sempozyumu, 16-18 Ekim 2009 Ankara.
81. “Farklı İnanç Grupları ve Din Eğitimi”, T.C. Başbakanlık IV. Din Şûrası, Din Ve Toplum- Sosyal Problemler Karşısında Din ve Diyanet 12-16 Ekim 2009 Ankara.
82. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 24. 10. 2009 Cumartesi Bingöl.
83. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 25. 10. 2009 Pazar Muş.
84. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 07. 11. 2009 Cumartesi Sinop.
85. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 08. 11. 2009 Pazar Kastamonu.
86. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 14. 11. 2009 Cumartesi Bingöl.
87. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 15. 11. 2009 Pazar Van.
88. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 21. 11. 2009 Cumartesi Erzincan.

89. “Safevi-Osmanlı İlişkilerinde: Din”, Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü Paneli, 03.12.2009. Yer: Fen-Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu, Panelistler: Tufan Gündüz, Hasan Onat, Sönmez Kutlu.
90. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 21. 11. 2009 Cumartesi Erzincan.
91. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 19. 12. 2009 Mardin.
92. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 20. 12. 2009 Diyarbakır.
93. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 09-10. 01. 2010 Cumartesi-Pazar İzmir.
93. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı”, ve “İmam-Hatip Lisesi Ders Programlarını Tanıtım Toplantısı”, 16-17. 01. 2010 Cumartesi-Pazar Bursa.
94. “İmam Mâturîdî ve Düşüncesi”, Milli Düşünce Merkezi için Seminer 24.02.2010 Çarşamba Saat: 19.00.
95. “7. Alevilik Çalıştayı”, Kızılcahamam, 28-30 Ocak 2010.
- 95a. “İlitam Yüz yüze Eğitim: İslam Bilimlerinde Yöntem ve İslam Düşünce Ekolleri Tarihi”, 23 Ocak ve 31 Ocak 2010 İstanbul.
- 96 “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı 1 Keçiören”, 13. 02. 2010 Cumartesi Ankara.
97. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı 2 Demet”, 14.02. 2010 Pazar Ankara.
98. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarını Tanıtım Toplantısı 3 Sincan”, 20.02. 2010 Cumartesi Ankara.
99. “İmam Hatip Lisesi Programlarını Tanıtım Toplantısı İncek”, 21.02.2010 Pazar Ankara.
100. “Alevi Çalıştayları ve Sonuçları”, İmam Hatip Mezunları Derneği (Ankara Şubesi), 23.02.2010.
101. “Hacı Bektaş Veli ve Alevilik Başlıklı Yayınlar ve Ortaya Çıkan Problemler”, 26-27-28 Şubat 2010 Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
102. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları Çalıştayı”, 11 Mart 2010 Sabancı Üniversitesi Dineğitimireformu Girişimi.
103. “ 07. Nisan 2010 Doçentlik Mülakat Sınavı, İstanbul.

104. “İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik”, 24 Şubat 2010 Milli Düşünce Derneği, Balgat-Ankara.
105. “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî”, 17 Nisan 2010 Türk Ocakları Genel Merkezi Balgat/Ankara.
106. “İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik Semineri”, Kırgız Öğrencilere, İlahiyat Fakültesi, 25 Mart 2010, 1 Nisan 2010 ve 15 Nisan 2010 (İki ayrı blok ders).
107. “Selefilik ve Tezahürleri”, Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Okulu, Oran-Ankara 04.05.2010 (Kosavalı 15 kişilik gruba).
108. “Kimlikten Kopuş: Kozmopolitizm” Çalıştayı, Türk Ocakları Söğüt Toplantıları II, Gerede 5-6.06.2010 Cumartesi-Pazar.
109. “Alevilik Paneli”, Fırat Üniversitesi Bahaaddin Ögel Konferans Salonu, 11.06.2010 Elazığ.
110. Mezhepler Tarihçileri II. İstişare Toplantısı, Elazığ 11-12 Haziran 2010.
111. “Kur’an Paneli”, Erzincan Müftülüğü 26-27 Haziran 2010 Erzincan.
112. “İslam Düşüncesi”, Türkiye Yazarlar Birliği, 09.10.2010.
113. “İmam Mâturîdî ve Görüşleri” Ülkü Ocakları Genel Merkezi, 07.10.2010.
114. “Alevilik ve Sorunları”, Akupunktur Derneği, 30 Ekim 2010.
115. “Mâturîdîlik”, Din Kültürü Öğretmenliği, Eğitim Fakültesi, 06.11. 2010.
116. “ Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretimi ile İlgili Sorunlar”, Koordinatör Batuhan Aydagül, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul Politikalar Merkezi Koordinatörü ile Sönmez Kutlu’nun odasında bir görüşme.
117. “Türk Toplumlarında İslam Anlayışı”, Yurt Dışından Gelen Yüksek Lisans ve Doktora Öğrencilerine, İlahiyat Konferans Salonu, Ankara. 13.01.2011.
118. 14.01.2011 İlitam Yüz yüze eğitim Marmara İlahiyat Fakültesi 13.30-15.30
119. 23-24.01.2011 İlitam Yarıyıl Sınavları Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Cumartesi Pazar).
120. “İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik”, Akademisyenler Derneği Ankara, 28.01.2011 Saat: 20.00-24.00.
121. “Türkün İslam Tasavvuru”, Türk Ocağı Konya Şubesi, 23.03.2011.
122. “Nusayrilik”, Fatih Üniversitesi, 30.03.2011.
123. “İslam ve Akıl Ekseninde Şiddet Yanlısı Politik Din Söyleminin Analizi”, Halden İstikbale Türk Varlığı: Meselelerimiz, Hedeflerimiz, 16 Nisan 2011. Ankara Barselo Ankara Altınel Hotel Antalya Salonu.
124. İlahiyat Ön Lisans Çalıştayı, Erzurum 28-29 Nisan 2011.

125. Türk Dünyasında İnanç Problemleri Sempozyumu, Oturum Başkanı. 6-8 Mayıs 2011 Konya.
126. İslam Düşünce Ekolleri Tarihi İlitam Yüz yüze Eğitim. İstanbul 21.05. 2011.
127. “Danışma Toplantısı”, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, 18 Haziran 2011.
128. “Türklerde İslam Tasavvuru” Konferansı, İslam Bilimleri Enstitüsü 27 Ekim 2011 Sabancı Kültür Merkezi, İzmir. Kutlu, Sönmez, “Türklerde İslam Tasavvuru”, Din Bilimleri Araştırmalarına dair Konferanslar -II- Doğuda ve Batıda İslam Algısı- Tasavvurlar ve Gerçekler-, Dokuz Eylül Üniversitesi Din Bilimleri Araştırma Enstitüsü, İzmir 2012. ss.7-20.
128. “ Alevilik Dünü ve Bugünü” Semineri, 27 Ekim 2011, İzmir.
129. “ Mâtürîdîlik ile İlgili Çalışmalarda Son Durum” Semineri, 28 Ekim 2011, İzmir İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlilerine.
130. “İslam Düşüncesi ve Mezhepler”, Almanya İslam Toplumu Milli Görüş Gençlik Teşkilatı Eğitim Birimi, 10-11 Aralık 2011 Köln-Almanya.
131. Alevi-Bektaşî Communities in The Ottoman Realm: Sources, Paradigms and Historiography (Osmanlı Coğrafyasında Alevi-Bektaşî Toplulukları: Kaynaklar, Paradigmalar, Tarih yazıcılığı) Boğaziçi Üniversitesi 13-15 Aralık 2011.
132. “İslam Düşüncesi ve Mezhepler”, Almanya İslam Toplumu Milli Görüş Gençlik Teşkilatı Eğitim Birimi, 02-03 Mart 2012 Köln-Almanya.
133. Shiism and Politics: Clerical Leaders and Organization”, Princeton University The Department and Programme of Near Eastern Studies, 27-28 Nisan 2012 Princeton-ABD.
134. “İslam Düşüncesinde Din Söylemleri” Amerika’da Yaşayan Türk Akademisyenler Ribat Toplantısı, 25-28 Mayıs 2012 Maryland-ABD.
135. “Miraç Kandili ve Hicret Felsefesi”, Maryland Türk Kültür Merkezi, 16 Haziran 2012 Maryland- Washington DC.-ABD.
136. “İslam Düşüncesi ve Mezhepler”, Almanya İslam Toplumu Ulm Milli Görüş Gençlik Teşkilatı Eğitim Birimi, 10-11 Aralık 2012 Ulm-Almanya.
137. “İslam’ın Bugünkü Meseleleri”, Denizli Türk Ocağı, 03.11.2012 Denizli Belediyesi Kültür Merkezi.
138. “Kerbela Vakası”, TRT Ankara Radyosu, 21.11.2012 Çarşamba 17.00-17.30.
139. “Muharrem Ayı ve Kerbela”, Diyanet TV, 22.11.2012 Perşembe 20.00-21.30.
140. “Din ve Mezhepler”, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcılarına Yönelik Seminer, 17 Ocak 2013, Bolu.

141. “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat”, Ehl-i Sünnet Paneli, 30 Mart 2013, Köln, Almanya.
142. “Günümüzde Şîî-Sünnî Çatışmasının Temel Dinamikleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu, 10 Nisan 2013.
143. “İslam Dünyasının Sorunları”, Şîî-Sünnî İlişkileri Çalıştayı, Kum-Tahran, 30 Mayıs 2013-10 Haziran 2013, İran.
144. “Din ve Mezhepler”, TRT Okul, Okulda Ramazan, 13.07.2013. 14.47-15.10
145. “Türkiye’de Kimlik Sorunu ve Mezhepler”, CHP İftar Yemeğinde Yapılan Konuşma, 25.07.2013. (Yeni Şafak’a bir cümle yansıdı.) 27.07.2013.
146. “Ramazan ve Önemi”, Karadeniz Ereğli Belediyesi İftar Programı, 27.07.2013.
147. “Ramazan ve Kur’an”, Karadeniz Ereğli Belediyesi İftar Programı, 28.07.2013.
148. “İslam’ın Temel Amaçları” Konferansı Karadeniz Ereğli Belediyesi İftar Programı Amfi Tiyatroda, 27.07.2013. 22.30-23.00.
149. “Kur’an ve Önemi”, Karadeniz Ereğli Bağlı Mahallesi Camii’nde vaaz programı, 27.07.2013.
150. “Türklerde Din Anlayışı ve Mâturîdîlik”, Safranbolu Mâturîdî Yesevi Otağı, Safranbolu. 22.09.2013.
160. “Yüzüncü Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu”, 23-24 Kasım 2013.
161. “Öğretim Programı Hazırlama Çalıştayı”, Ataşehir Öğretmenevi, 25-27 Kasım 2013. (Din Öğretimi Genel Müdürlüğü)
162. “Alevilik-Bektaşilik Çalıştayı”, 07 Aralık 2013. Aydın Üniversitesi İstanbul.
163. “Kuran Kursu Öğreticileri ve Din Kültür Öğretmenleri Program Bilgilendirmesi” Tunceli 14-15 Aralık 2013.
164. “Alevilik”, Sorgunlular Derneği, Etimesgut Belediyesi Kent Konseyi, 02.01.2014.
165. “Alevi-Bektaşilerin Sorunları ve Çözüm Önerilerine İlişkin Rapor Hazırlığı Çalıştayı”, (Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü, 22-23. 02. 2014.) Holiday Inn Otel, Ankara.
166. “Alevilik Çalıştayı”, 14.02.2014 Türk Ocakları, Ankara.
167. “Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Temel Tartışmalar ve Gelecek Perspektifi Çalıştayı”, Türk Ocakları Ankara 02 Şubat 2014.
168. “Türk Din Anlayışı ve Mâturîdîlik”, Gaziantep Türk Ocakları Şubesi, 14 Mart 2014, Gaziantep.
169. “Din-Siyaset İlişkisi Sorunu”, Diyanet Emeklileri Derneği, 22 Mart 2014, Ankara.

170. “İslami Uyanıştan Mezhebi Uyanışa: Mezhep Merkezli Siyasete”, Ortadoğu’da İslam Mezhepleri Çalıştay 3-5 Nisan 2014, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Diyarbakır.
171. “İslam Düşüncesinde Akla İtibarının Yeniden Kazandırılması”, Konferans, Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu, 05 Mayıs 2014.
172. “İslam Araştırmalarında Kaynak Kriğinin Önemi”, Konferans, Muş Alparslan Üniversitesi Senato Salonu, 06 Mayıs 2014.
173. “İmam Mâturîdî ve Fikirleri”, Gönüllerde Birlik Vakfı, Ankara Hamamönü, 09 Mayıs 2014.
174. “Tarihsel Süreçte Selefilik”, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Orsam, 14 Mayıs 2014, Ankara
175. “Bu Günün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? (Sorunlar ve Çözümleri) Çalıştay”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İSAV İşbirliği, 1-4 Haziran 2014, Kozaklı/ Nevşehir.
176. “Türk Dini Düşüncesinde Mâturîdîliğin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, TEPAV Vakfı, Tepav Binası 3. Kat Toplantı Salonu, 01.09.2014 Ankara.
177. “Orta Asya’da Türklerin İslam Medeniyetine Katkıları”, el-Farabi Üniversitesi Şıgustanuy Fakültesi, 27.11.2014 Almatı/ Kazakistan, Saat: 10.00.
178. “ İmam Mâturîdî ve Din Özgürlüğü”. Avrasya Araştırmaları Merkezi, 27.11.2014 Almaatı / Kazakistan Saat: 15.00.
179. “ Mâturîdîlik- Selefilik ve Şii-Sünni İlişkileri” konularında Kazakistan el-Farabi Üniversitesi Şıkustanuv Fakültesi Türkoloji Bölümü’nde Mezhepler Tarihi Dersleri 15-30 Kasım 2014. Almatı /Kazakistan.
180. “ Ortadoğu’daki Olaylarda Mezhebin Rolü”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Konferans Salonu. 05.12.2014.
181. “İslam ve Kadın”, 2000’li Yıllarda Kadın Olmak: İmkânlar, Meseleler ve Çözüm Yolları Paneli, 11 Mart 2015. Ahmet Yesevi Üniversitesi Konferans Salonu. Kazakistan Türkistan.
182. Türkiye-Orta Asya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği, 19-23 Mart 2015, Bişkek/ Kırgızistan- Türkistan-Kentav/Kazakistan 2. İpek Yolu Konferansı (12. Adam Uluslararası Konferansı) (Oturum Başkanı).
183. “Türk Dünyasında İnanç Sorunları”, Konferansı, Ankara Türk Ocağı Merkezi, 11.07.2015.
184. “Mâturîdîlik ve Türk Dünyası”, 2. Mâturîdî Yesevi Otağı Kurultayı Açılış Konuşması, 31 Ağustos – 02 Eylül 2015. Safranbolu.

185. “Geçmişten Geleceğe Davet, Tebliğ ve İrşad Çalıştayı”, 14-15 Kasım 2015, Kızılcacahamam, Ankara. Düzenleyen: Önder.
186. “Mezheplerin Doğuş Süreci”, Gönüllerde Birlik Vakfı, Ankara 24 Kasım 2015.
187. “Türklerde İslam Tasavvuru”, Türk Ocağı, Ankara, 18.11.2015.
189. “Şiddet ve Terörü Din ve Mezheple meşrulaştırma Sorunu”, Terör Sarmalında Türkiye ve Dünya, Kamu-Sen, Ankara, 28.11.2015.
190. “İslam’ın Hakikati ve Mezhep Sorunu”, Kelam Çalıştayı, 27-28.11.2015 Ankara İlahiyat Akademisi.
191. “Mâtürîdî Düşüncesinin Günümüz Sorunlarını Çözmedeki Rolü”, Kahramanmaraş Türk Ocağı, 04.12.2015.
192. “Mâtürîdîlik ve Günümü Açısından Önemi”, Genç Akademisyenler Derneği, Ankara, 05.12.2015.
193. “Selefilik ve Radikal Akımlar”, Entelektüel Sohbet Köln Ditib, Almanya 13.12.2015.
194. “İslam’da Cihad Anlayışı ve Radikal Akımlar”, Gelsenkirchen Horst Camiinde Konferans, Almanya 19.12.2015.
195. “İslam’da Cihad Anlayışı ve Radikal Akımlar” Konferans, Bielefeld Ditib Merkez Camii, Almanya 20.12.2015.
196. “Mâtürîdîlik ve Eşariliğin Güncellenmesi Sorunu”, Akademisyenler Birliği, 08.01.2016 Ankara.
197. 14-28 Şubat 2016 tarihleri arasında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde alanında dersler vermek üzere Misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Türkistan-Kazakistan.
198. “İslam Dünyasında Mezhepçilik Sorunu”, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Konferans Salonu, Türkistan Kazakistan, 19.02.2016.
199. “Sovyet Sonrası Dönemde Türk Topluluklarında Üç Tazı Dindarlık”, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Merkezi, Almatı-Kazakistan, 26.02.2016.
200. “Ahlak ve Hukuk” Fıkıh Çalıştayı, Tartışmacı, 19 Mart 2016, Ankara İlahiyat Akademisi, Ankara.
201. “Dışlayıcı Yaklaşımlar Oturumu (VI. Oturum)” Oturum Başkanı, ve “Değerlendirme ve Kapanış Oturumu”, Değerlendirmeci Olarak, Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu, 25-27 Mart 2016, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Karaman.

202. “Dini Referans Alan Radikal Örgütler Çalıştayı”, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, 06.04.2016
203. “İslam Dünyasında Mezhepçilik Sorunu”, Ankara Merkez İmam Hatip Lisesi Mezunları ve Öğrencileri Derneği, Hacı Bayram, Ankara 05.04.2016.
204. İslamofobia, Mezhep çatışmaları ve İslam İşbirliği Konferansı Teşkilatı Toplantısı Kararlarının Değerlendirilmesi”, Trt Avaz, Panorama Programı, Abdullah Koltuk, Saat: 11.30. 15.04.2016.
205. “Mezhepler, Şiilik, Selefilik, Mâturîdîlik ve Eşarilik” programı, MUSAB Aachen II. UNIYES (Aachen Teknik Üniversitesi Öğrencileri), 29 Nisan-01 Mayıs 2016, Aachen/ Köln/ Almanya.
206. “Mâturîdîlik ve Türkiye’ni Gündemine Oturması”, İhtimal Dergisi Bürosu, 21 Haziran 2016. Maltepe/Ankara –İftar Sohbeti.
207. Yasemin Yılmaz, Geçmişten Geleceğe Geleneksel Türk Sanatları Sergisi, TBMM Mustafa Necati Kültür Evi, Mithatpaşa Caddesi No: 35. (Mâturîdî Minyatürü dolayısıyla katıldım.
208. 3-4 Ağustos 2016 tarihlerinde Ankara’da bir Olağanüstü Din Şûrası, Bilkent Otel, ANKARA 2016
209. “Mezhepler ve Mezhepçilik”, İslam Dünyasında Temel Sorunlar (Şiddet, Mezhepçilik Ve Darbeler) 23-28 Ağustos 2016 Anadolu Eğitim Ve Davet Gönüllüleri Platformu 11. Anadolu Buluşmaları Sempozyumu, 25 Ağustos 2016. Kızılcahamam/Ankara.
210. “Sovyet Sonrası Dönemde Türk Cumhuriyetlerinde Üç Tarz-ı Dindarlık”, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türk Dünyası, 1 Ekim 2016, Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara 2016. Düz.: Türk Ocakları.
- 211.“Mehdilik Tipolojileri”, Kurtarıcı Fikri Mesih ve Mehdi İnancı Çalıştayı, Kuramer, İsam Konferans Salonu, İstanbul 22 Ekim 2016.
212. “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri” Paneli, 4 Kasım 2016, Samsun.
213. “İslam Düşüncesinde Mehdilik Sorunu”, Gönüllerde Birlik Vakfı, 09.11.2016 Ankara.
214. “Mehdilik Tipolojileri”, Kelam Anabilim Dalı Toplantıları, 16.11.2016, Ankara
215. “Ahmet Yesevi’nin Din Anlayışı”, 2016 Unesco Ahmet Yesevi Yılı Paneli, Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Germiyanoglu Yakup Bey Konferans Salonu, Kütahya, 27.12.2016.

216. “İmam Mâturîdî’nin Görüşlerinin Geçmişte ve Günümüzdeki Önemi”, İmam Mâturîdî ve Mâturîdîliğin Oluşum Süreci Paneli, Adapazarı Kültür Merkezi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Sakarya 29.12.2016.
217. “Temel Kavramlar: Mezhep ve Mezhep Anlayışımız”, Üniversite Öğrencilerine Ders, Türk Ocakları Genel Merkezi, Balgat. 24.12.2016.
218. “Selefi Sufi Kutuplaşmaları ve Uluslararası Siyasete Yansımaları”, Hacı Bayram Mihvak İdare Merkezi Binası, 03.01.2017.
219. “Mezhepçilik ve Türk Dünyası Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, Türkmeneli TV. Sunucu: Hasan ONAT, 05.01.2017.

EK.7. Kongrelerde Sunulan Bildirileri

EK.7.1. Ulusal Kongrelerde Sunulan Bildiriler

1. “ İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, İslam Bilimlerinde İhtisas Toplantıları, 27-30 Ekim 2003 ? (İSAV tarafından yayımlanacaktır.)
2. “Tebliğle İlgili Mevcut Organizasyonların Değerlendirilmesi”, Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslam’ın Güncel Sunumu Sempozyumu (16-18 Mayıs 2003). (Diyanet Vakfı tarafından yayımlanacaktır.)
3. “ Din Öğretiminde Mezhepler üstü Yaklaşım”, Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi (7-19 Mayıs 2005 Malatya) (İnönü Üniversitesi tarafından yayımlanacaktır.)
- 4.“İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçilerin Din Söyleminin Analizi”, Asrın İdraki ve İslam Sempozyumu, 24 Mart 2007, İstanbul.
5. “Hz. Peygamber’i Anlayabilmede Tarihsel Muhammed İle Menkabevî Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20 Nisan 2007, Çorum (Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları 2, Çorum 2007. s. 33-46.)
6. “Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı (Safvetu’s-Safâ’nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden)”, Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni, Ankara 18 Ekim 2007.
7. “Laik Örgün Eğitim Sisteminde Doktrin Merkezli Çoğulcu Din Eğitimi Mümkün mü?” Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi Sempozyumu, 23-24 Mayıs 2009 İSTANBUL Değerler Eğitim Merkezi.
8. “Farklı İnanç Grupları ve Din Eğitimi”, T.C. Başbakanlık IV. Din Şurâsı, DİN VE TOPLUM- Sosyal Problemler Karşısında Din ve Diyanet 12-16 Ekim 2009 ANKARA.
- 9.“Türkiye’de Dinsel Değişimin Aktörleri: Katı Laikçiler mi Katı (Radikal) Muhafazakarlar mı Yoksa Yenilikçi (Modernist) İslamcılar mı?”, Prof. Dr. Erol Güngör Anısına Türkiye’de Değişim Sempozyumu – Sosyal- Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açıdan-, 6-9 Aralık 2010 Gazi Üniversitesi, Ankara , Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 2010, ss. 541-560.
10. “Cumhuriyet Döneminde Alevi Kimliği”, Kimlik Krizi ve Kültürel Değişim Sempozyumu, Abant/Bolu, Vuslat platformu 28-30 Mayıs 2014.

- 11.“İlahiyat Kimliğinin Kurucu Unsurları: Ankara İlahiyat Fakültesi Örneği”, Kuruluş ve Tarihçe Oturumu, Türkiye’de İlahiyat Fakültesi Tecrübesi Sempozyumu, 23-25 Ekim 2015, Bilecik.
- 12.“Türk Dünyasında Din Tasavvuru ve Mezhep Olgusu”, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 28-30 Aralık 2015, Ankara.
- 13.“Beklenen Kurtarıcı İnancına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlere Bir Bakış”, “Beklenen Kurtarıcı İnancı” Sempozyumu, Kuramer, İsam Konferans Salonu, İSTANBUL, 22.10.2016.

EK.7.2. Uluslararası Kongrelerde Sunulan Bildiriler

1. “ The Differentiation of Diyânet and Siyâset according to al-İmam al-Mâturîdî”, “ Secularity and Religious in Muslim Countries: Searching for a Rational Balance” (International Conference, 1-3 October 2004. Samarkand).
2. “Ehl-i Sünet’in Siyaset Nazariyesinin Teolojik Temelleri”, İslam ve Hristiyan Geleneklerinde Yönetim Erkinin Teolojik Temelleri Konferansı’na sunulan tebliğ. (19-20 Mayıs 2006 Münih-Almanya).
3. “İslam-Fıtrat İlişkisi: Seçimlik mi Zorunluluk mu?”, Otorite Birey İlişkisi: Hristiyanlık ve İslamiyetteki Teolojik Temelleri Çalıştayı, 16-17 Mayıs 2007, Ankara.
4. “ el-Mâturîdî and His Epistemology”, Özbekistan’ın İslam Medeniyetindeki Yeri Uluslar Arası Sempozyumu, 14-15 Ağustos 2007, Taşkent-Semerkand.
5. “ Mâturîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarının Çözmeye Katkısı”, Uluslar Arası Büyük Türk Bilgini Mâturîdî ve Mâturîdîlik Sempozyumu’na sunulan tebliğ (22-24 Mayıs 2009 İstanbul Türkiye).
6. “Avrasya Coğrafyasında Kadim Dini Bilgi Kaynakları ve Aktüel Değeri”, Dini Bilginin Kaynakları-Üretimi ve Yenilenme Yöntemleri, VII. Avrasya İslam Şurası (12-15 Mayıs 2009 İstanbul).
7. “Kelamî Araştırmaların Türkistan Sahası Kaynakları”, Tarihselden Moderne Özbekistan Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu (Ankara 13-17 Temmuz 2009).

8. “İlahiyat Öğretiminde Zihniyet Sorunu: Bilimsellikten Gelenekçiliğe Savrulma”, Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği Uluslar arası Sempozyumu, 16-18 Ekim 2009 Ankara.
9. “Kerbela Vakasına Yaklaşımlarda Yöntem Sorunu”, Uluslar arası Kerbela Sempozyumu, 20-21.05.2010 Sivas.
10. “İmam Mâturîdî ve Din Anlayışı”, Uluslararası Türk Dünyasında Din Anlayışları Sempozyumu, 5-6 Kasım 2010, Isparta.
11. “Kur’an’da Ehl-i Beyt’in Çerçevesi”, Kur’ân-ı Kerim’in Nüzulünün 1400. yılı Münasebetiyle Kur’an, Sünnet ve İslam Geleneğinde Ehl-i Beyt Uluslararası Sempozyumu, 25-26 Aralık 2010, İstanbul.
12. “Muhammed b. Tavî et-Tancî’ye Göre Din-Siyaset İlişkisi”, Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu 18.10.2011 Ankara, Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî’nin Çağdaş Sorunlara Yaklaşımı oturumuna sunulan tebliğ.
13. “İmam Maturidî, Ahmet Yesevî ve Yunus Emre’de Ortak Değerler: İnsan, Akıl-İlim ve Vatan”, 11. Uluslar Arası Yunus Emre Sempozyumu, 6-12 Mayıs 2013, Eskişehir. *Yunus Emre (Bildiriler ve Makaleler)*, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti, 1. Baskı, Eskişehir 2014, s. 65-87.
14. “Batılı Araştırmalarda Alevîlik Bektaşîlik Algısı”, Din-Kimlik Tartışmaları Ekseninde Alevîlik Bektaşîlik Sempozyumu, 15 Mayıs 2013, Troya Kültür Merkezi, Çanakkale.
15. “Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatış(tır)malarının Önüne Nasıl Geçilebilir?”, Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 16-18 Mayıs 2013, Dedeman Oteli, Konya.
16. “Şii Uyanış Tezi ve Geleceği Tartışmaları ile İlgili Değerlendirmeler”, Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri, 27-29 Eylül 2013, Çorum.
17. “Orta Asya’da İslam’ın Yayılışı ve İslam Anlayışının Oluşumu”, 21. Yüzyılda Orta Asya’da İslam’ın Rolü, Kazakistan Din İşleri, 17 Nisan 2014, Astana/ Kazakistan. (Açılış Konuşması)
18. “İmam Mâturidî’yi Anlamada Yöntem Sorunu”, Uluslar Arası İmâm Mâturîdî Sempozyumu, Osman Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskişehir, 28-30 Nisan 2014.
19. “İslam’da Hoşgörünün Temeli İnanç Özgürlüğü ve İnsanın Yaşama Hakkı”, Uluslararası 2015 Yılıının İslam Kültür Şehri: Almatı Konferansı, 24-25 Mart 2015.

20. “Mâtürîdî’nin Düşünce Sisteminin Oluşumunda Sosyal Değişimin Önemi”, Uluslararası Mâtürîdîlik Sempozyumu (Dünü, Bugünü Ve Geleceği), 4-6 Mayıs 2015, Türkistan-Kazakistan / Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Dintanu Bölümü Ve Avrasya Araştırma Enstitüsü.

21.“Türkiye’de Selefî-Sufî Kutuplaşması Karşısında Üçüncü Bir Yol: İslamı yeniden Okumak Mümkün mü?”, Uluslararası Günümüz İslam Dünyasında Meseleler ve Çözüm Yolları Sempozyumu, İstanbul, 10-12 Ekim 2016. (Günümüz İslam Dünyası’nda Meseleler ve Çözüm Yolları, (ed. Cezmi Bayram, Mustaf Tekin, İlyas Topsakal, Kerim Buladı, Fatih Yaman ve Doğan Uçan, İstanbul 2016), s. 453-481.

EK.8. Katıldığı Televizyon Programları

1. İslam ve Mezhepler, TRT Ramazan Sahur Programları (Ankara 2000) (DİB yayın dairesi).
2. İslam ve Barış, TRT Diyanet İftar Programı (Ankara 2003) (DİB yayın dairesi).
3. İslam ve Mezhepler, TRT Diyanet Saati (Ankara 2002) (DİB yayın dairesi).
4. İslam Düşüncesinde İman Anlayışları, TRT Diyanet Saati (Ankara 2002) (DİB yayın dairesi).
5. İslam Düşüncesinde Akılcı-Hadari Din Anlayışı, TRT Diyanet Saati (Ankara 2002) (DİB yayın dairesi).
6. “Ramazan Orucu ve Bireysel Etkileri”, TRT Diyanet İftar Programı (Ankara 2003).
7. Orucun Toplumsal Faydaları, TRT Diyanet İftar Programı (Ankara 2003).
8. Orucun Birey Üzerindeki Psikolojik Etkileri, TRT Diyanet İftar Saati (Ankara 2004).
9. Orucun Toplumsal Faydaları, TRT Diyanet İftar saati (Ankara 2004).
10. Din Dersleri ve Kitaplarında Alevilik Tartışması, NTV (Ankara 2004).
11. Hak Mezhep Sapık Mezhep Tartışması, KANAL 7 (Ankara 2003).
12. Alevilik-Bektaşilik, TRT Düşünce İklimi 09 Mart 2005.
13. Alevilik-Bektaşilik, TRT Büyüteç Programı 17 Mart 2005.
14. Mâturîdî ve Mâturîdîlik. Kanal A. Ankara. (Eylül 2005. üç hafta süreyle üç ayrı program).
15. Kerbela ve Hz. Hüseyin. Trt Diyanet Saati Ankara. 04.02.2006.
16. Laiklik ve Din Öğretimi, Kanal A. Ankara Nisan 2007 (?).
17. Yeni Anayasa Taslağı ve Din Eğitim Öğretimi. Ntv Yakın Takip Programı. 20.09.2007. Saat: 15.15.
18. “ Türk Dünyasında Oruç ve Ramazanlar, Mâturîdî’nin Temel Görüşleri”, Ata Tv Sabır ve Şükür Ramazan Sahur Programı. 30.09.2007. Cumartesi Pazara bağlayan gece.
19. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Alevilik ve Din Dersleri Sorunu”, Tarafsız Bölge Ahmet Hakan’ın programı, Cnn televizyonu, 16 Ekim 2007.
20. “Türk Kimliği ve Türklerin Müslüman Oluşu”, Ata Tv Kökler ve Değerler Programı 07.02. 2008 tarihinde Saat: 11.30 Prof.Dr. Hasan Onat’ın programı.

21. “Alevilik ”, Kökler ve Değerler Programı Ata Tv 14.02. 2008 tarihinde Saat: 11.30 Prof.Dr. Hasan Onat’ın programı.
22. “ Danıştay 8. Dairesinin Alevilikle ilgili kararı tartışması”, Ntv Haber Merkezi, 04.03.2008 tarihinde Saat: 17.00’de. Oğuz Haksever’in programı.
23. “Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretimi”, Kökler ve Değerler Programı, Ata Tv. 06.03. 2008 (Prof.Dr. Hasan Bey’in Programı, Recai Doğan’la birlikte).
24. “İslam Düşüncesinde Hanefi-Mâturîdî Düşünce Geleneği”, Kökler ve Değerler Programı, Ata Tv. 01.05. 2008 (Hasan Bey’in Programı Şaban Ali Düzgün ile birlikte).
25. “ Mezhepler ve Din Anlayışları”, Türkmeneli Tv. 24.06.2008.
26. “ Türklerin İslamlaşmasında Mezheplerin Rolü”, Ata Tv. 30.10.2008.
27. “Kerbela, Muharrem ve Alevilik”, TRT için çekim yapıldı. 22.11.2008 (7 Ocak 2009’da yayımlanmak üzere bazı konularda uzman görüşü alındı).
28. “ Hac”, “Mezhepler”, “Peygamberleri İman” ve “Kur’an’da Peygamberler”, adıyla Türkiye’nin sesine Recep Kılıç’la birlikte 4 ayrı program yapıldı. (Aralık 2008 yılında yayımlanmak üzere).
29. “Alevilik”, Trt 1 Tayfun Talipoğlu’nun Programı 05.01.2009 Saat: 23.00.
30. Din Öğretimi ve Alevilik”, Ata Tv. 08.01.2009 Saat: 21.30-23.30 (Hasan Onat’ın Kökler ve Değerler programına Cemal Tosun Bey’le birlikte katıldık.
31. “Alevilik, Cemevleri, Diyanet ve Din Öğretimi”, 15.01.2009 (Dini araştırmalar için Söyleşi I).
32. “Alevilik, Cemevleri, Diyanet ve Din Öğretimi”, 15.01.2009 (Dini araştırmalar için Söyleşi II) (Tuğrul tarafından kaydedildi. Ayrıca ben MP’e kaydettim.
33. “Antalya 3. idari mahkemenin Kararı: Din Dersini öğrenci lehinde yürütmesinin durdurulması”. Ata Tv, 24.02.2009 13.00 Haber Bülteni Programı.
34. “Türkiye’nin Dini Sorunları ve Çözüm Yolları”, Ata Tv, 26.02.2009 Hasan Onat’ın yönettiği Kökler ve Değerler programı Saat: 21.20-23.30.
35. “Din ve Din Anlayışları”, Halk Tv, Hasan Onat’ın yönettiği Kökler ve Değerler programı 14.09. 2009 Saat: 22.00- 23.00 Pazartesi.
36. “Kadir Gecesi ve Kur’an”, Halk Tv, .15.09. 2009. Hasan Onat’ın yönettiği Kökler ve Değerler programı Saat: 22.00-23.00.
37. “İlköğretim ve Ortaöğretimde Din Eğitimi”, Trt Kanal 3 (Gap), 10.09.2009. Recai Doğan ile birlikte Saat. 10.00-11.10 Cuma.

- 38.“Alevilik Çalıştayları” 03.02.2010 Çarşamba Saat: 20.00-22.00 Balçıçek Pamir’in yönettiği Habertürk Karşıt Görüş programı Katılanlar: Reha Çamuroğlu, Süleyman Bayraktar, Ali Balkız, Sönmez Kutlu.
- 39.“Alevilik Tartışması” 15.12.2010 Çarşamba Saat: 21.00-24.00 Balçıçek İlter’in yönettiği Habertürk Karşıt Görüş programı Katılanlar: Ali Murat Irat, Murtaza Demir, Niyazi Öktem, Erol Mütercimler, Sönmez Kutlu.
40. “Ortadoğu’da Mezhep Çatışmaları”, Kanal A 31.03. 2011 12.30 Heberlerinde 15 Dakika Canlı Yayın.
- 41.“Muharrem Ayı ve Kerbela”, Diyanet TV, 22.11.2012 Perşembe 20.00-21.30.
42. “İslam ve Mezhepler”, Trt Okul’da Ramazan Programı, 13.07.2013 Cumartesi, 14.50-15.12.
- 43.“Laiklik, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiyede Cemaatler”, Kazakistan Tv, 29 Nisan 2014 (e-Islam Ustınadı).
44. “Mezhep Taassubu”, Diyanet Tv, 20.06.2014 Perşembe 22.00-24.00.
45. “Orhun’dan Malazgirt’e Kutlu Yürüyüş” adlı belgesel. 31.01.2015 Cumartesi 12.50. (Kırgızistan ve Özbekistan kısmı (Trt Avaz); Özbekistan/Türbeler Kısmı, 7 Şubat 2015; 38.57; Türkistan/Hoca Ahmet Yesevi, 17 Ocak 2015, 32.27 dakika.
46. “Türk Kültürü ve Dilinin Gelişme Süreci ve Türkiye ile Kazakistan İlişkileri”, Kazak Tv, 24 Kasım 2014 tarihinde al-Farabi Üniversitesi Şığıstanu Fakültesi’nde çekim yapıldı. Aralık ayının başlarında Pazartesi Saat: 08.00’de yayımlandı.
47. “Kubadan Süleymaniyeye”, Trt Avaz, Kazakistan, Türkistan, Mayıs ayı 2015.
48. “Türk Dünyasının Dini Sorunları”, Trt Avaz, Kazakistan, Türkistan, Mayıs Ayı, 2015.
- 49.“İslam ve Mezhepler 1”, İslam ve Hayat, Sunan: Hasan Onat, Türkmeneli Tv, 30.07.2015.
- 50.“İslam ve Mezhepler 2”, İslam ve Hayat, Sunan: Hasan Onat, Türkmeneli Tv, 06.08.2015.
- 51.“ Türk Düşünce Geleneği”, Trt Avaz, Ankara, 24.11.2015 Erdinç Yazıcı, Düşünce Avazı Programı, Süleyman Hayri Bolay ile Birlikte.
- 52.“İslam’da mezheplerin Doğuşu ve Mezhep Çatışmaları”, 05 Ocak 2016 Yeni Bakışlar Programı, Program Yapımcısı: Nevzat Çiçek, Habertürk İstanbul.
53. “İslamofobia, Mezhep çatışmaları ve İslam İşbirliği Konferansı Teşkilatı Toplantısı Kararlarının Değerlendirilmesi”, Trt Avaz, Panorama Programı, Abdullah Koltuk, Saat: 11.30. 15.04.2016.

- 54.“ Ahlak-İbadet İlişkisi”, İslam ve Hayat, Sunan: Hasan Onat, Türkmeneli Tv. 14.06.2016.
- 55.“İslam ve Değerler”, İslam ve Hayat, Sunan: Hasan Onat, Türkmeneli Tv. 21.06.2016.
- 56.“Muharrem ve Kerbela”, Diyanet Tv. 07.10.2016
57. “İslam nedir? Ne değildir”, Diyanet Tv Akıl Çıkmazı, 18.10.2016 Şaban Ali Düzgün ile birlikte
58. “Din, Toplum, İlahiyat”, “Gençlik İlahiyat” Programı, Mustafa Cihad moderatörlüğünde, Diyanet Tv. 18 Ekim 2016 Trabzon Yayın Tarihi 19.11.2016
59. “Türkiye’de İlahiyat Eğitimi ve Sorunları”, Diyanet Tv Akıl Çıkmazı, 29.10.2016. Cemal Tosun ile birlikte Yayın Tarihi 22.11.2016
- 60.“Din Dili”, Diyanet Tv, 31 Ekim 2016. Canlı Yayın Mustafa Tekin.

EK.9. Katıldığı Radyo Programları

1. Şubat 2008. Din ve Dünya. Prof.Dr. Recep Kılıç'ın programı. TRT, 5 ayrı program, 5 ayrı program.
2. Haziran (?) 2008 DİN, BİLİM, AKIL. Prof.Dr. Hasan Onat'ın programı. TRT, 5 program.
3. Ağustos 2009 Din ve Dünya. Prof.Dr. Recep Kılıç'ın programı. Trt, 5 ayrı program. (Zekât, Ahlak toplumu, Hz. Muhammed ve Barış, Ahirete İman, Bireysel Sorumluluk).
4. Kasım 2009. Din, Bilim, Akıl. Prof.Dr. Hasan Onat'ın programı. Trt, 5 program. (Mezhep Din İlişkisi, İmam Mâturîdî, Ahmed Yesevi'nin ahlak merkezli din anlayışı, Mâturîdî'de Diyanet Siyaset ayrımı, Mâturîdî ve Akıl).
5. Ocak 2010 Din ve Dünya programı 4 program Şubat 2010'da yayımlanmak üzere (İslam'da dini şahsiyetler/Kader İnancı/ İnanç esasları/Kur'an ve yorumu Kaydettim),
6. "Alevilik Çalıştayları", Trt Türkiye'nin Sesi radyosu canlı yayın 10 Şubat 2010.
7. "İslam Düşüncesinde Mezhepler", Trt Türkiye'nin Sesi Radyosu, Kamil Çakın'ın sunduğu Canlı Yayın 28. 01. 2011 Ankara Saat: 10.00-11.00.
8. "Muharrem Ayı ve Kerbela", Radyo1 21.12.2012. Ankara.
9. "Orta Doğu'da Mezhepler", TRT 1 Radyo, 14.08.2014 10.00-12.00.

EK.10. Katıldığı Yurtiçi Projeler ve Raporlar

1. Kur'an Belgeseli, Ankara 2004-2005 (Trt ile birlikte).
2. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Din Öğretimi Projesi, Ankara 2001. (Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ile birlikte).
3. Lise Din Kültürü Ahlak Bilgisi Programı Hazırlama Komisyonu, 2004-2005 (Ankara Nisan 2005'te Onaylandı).
4. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları Hazırlama Komisyonu, 2005.(Ankara 2005).
5. İmam Hatip Lisesi Programlarını Yenileme Projesi, 2007-2008
6. Türkiye'de Misyonerliğin Önüne Geçmenin Yolları: Mâturîdîlik Kimliği, Asam ile birlikte Ankara 2005.
7. Diyanet Vakfını Yeniden Yapılandırma Projesi, Ankara 2004.
8. Türkiye'de Din Öğretimine İlişkin Perspektifler ve Öneriler, 22-23 Eylül 2007 (Çalıştay Raporu).
9. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile İmam Hatip Programlarını Tanıtım Projesi 2008-2010.
10. "Hollanda'da Din Eğitim-Öğretiminin Eğitim Sistemindeki Yeri ve Kullanılan Teknolojiler" Din Öğretimi Genel Müdürlüğü 16 Mayıs-30 Mayıs 2010.
11. "Karahanlılar Döneminde Din, Kültür ve Medeniyet ", Kazakistan Türk Ajansı 2014.

EK.11. Kitap, Makale Ve Vak’a Takdimi

1. Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu’na sunulan müzakere metni (28-30 Mart 2001-İstanbul), Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmaları, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, 513-515 ss. 585- 589 ss.
2. Küreselleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu’na sunulan müzakere metni (09-11 Kasım 2001-İstanbul), Küreselleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye, Ensâr Neşriyat Yayınları, İstanbul 2002, 211-217 ss.
3. İslam’ın Anlaşılmasında Sünnet ’in Yeri ve Değeri Sempozyumu’na sunulan (Hadis Anlayışımız Üzerine) müzakere metni (01-03 Haziran 2001-Ankara), 1-4 ss. (Diyanet Vakfı tarafından yayımlanacak).
4. Yaygın Din Öğretiminin Problemleri Sempozyumu’na sunulan (Alevi Köylerinde Görev Yapan İmamların Problemleri) müzakere metni (28-29 Mayıs 2002-Kayseri), 1-10 ss. (E.Ü. İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanacak).
5. 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu’na sunulan müzakere metni (09-10 Haziran 2001-Ankara), Dinler Tarihi Araştırmaları-III, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2002, 435-446 ss.
6. “Kerrâmiyye”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2002, Cilt: 25, 294-296 ss.
7. “Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu”, AÜİFD., Cilt: XLIII, Sayı:1(2002), ss. 301-322.
8. “ Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi”, Diyanet Aylık Dergisi, Sayı: 147(Mart 2003), ss 5-11.
9. “ Mürcie ”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2006, Cilt: 32, ss 41-45.
- 10.“Muhammed b. Kerrâm”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2005, Cilt: 30, 549-550 ss.
11. “ Ali b. Osman el-Oşî Cönünde (Ali b. Osman el-Oşî Üzerine)”, Ala-Too Curnalı, Atayın Cıgarılışı (Özel Sayı), Bişkek 2000, 78-86 ss. (Kırgızca).
- 12." Hivâr mea'd-Doktor Hasan Hanefî ani'l-Harekâti'l-İslamiyye ", ve çevirisi " İslâmî Hareketler Üzerine Prof. Dr. Hasan Hanefî İle Bir Söyleşi " Kahire 1993.
13. Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet Sempozyumuna Sunulan müzakere metni (03-05 Aralık 2004 İstanbul) (İSAV vakfı tarafından yayımlanacaktır.)

14. Günümüz Dünyasında Müslümanlar- VIII. Kur'an Sempozyumuna Sunulan müzakere metni (14-15 Mayıs 2005 Yozgat) (Fecr Yayınevi tarafından yayımlanacak).
15. "İnsan Onuru "nın İslam ve Hristiyan Geleneklerindeki Temelleri (Bilimsel Toplantı Programı)" (3-4 Ekim 2005 Ankara) (Alman Akademisyenler ve A.Ü. İlahiyat Fakültesi İşbirliğiyle düzenlendi).
16. Alevilik Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Sorunları, "Uluslararası Bektaşilik-Alevilik Sempozyumu I", 28-30 Eylül 2005, Isparta.
17. İslam ve Hristiyan Geleneklerinde Yönetim Erkinin Teolojik Temelleri Konferansı. (19-20 Mayıs 2006 Münih-Almanya).
18. " Medeniyetler, Din, İnsanlığa Karşı Suçlar, Soykırım, Terör -Tartışma ve Sentez" adlı panele sunum yapıldı. Asam Stratejik Öngörü-2003 Cumhuriyetin 100. Yılında Dünya ve Türkiye, (09-13 Ekim 2006 Ankara).
19. "Değerlendirme Oturumunda Değerlendirmeci", Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (17-19 Kasım 2006).
- 20."Mürchie", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXII, 41-45, İstanbul 2006.
- 21."Kökencilik Konulu Söyleşi", İslamiyât Dergisi (2007), c. X, sayı: 1, 171-179.
- 22."Yönetim Erkinin Teolojik Temelleri Sempozyumu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (2006), c. XLVII, s. 1, 265-277.
23. " Yeni Anayasa Taslağı ve Din Dersleri Üzerine Söyleşisi", Türk Yurdu, Ekim 2007.
24. "Çorum Aleviliği" Oturumunda müzakereci, Tarihte Çorum Sempozyumu 23-25. Kasım 2007.
25. " Türkler, İslam ve Hanefilik", Sesleniş Dergisi (Çorum Müftülüğü Dergisi), yıl: 3, sayı: 11 (2008), 8-16 ss.
26. " İmam Mâturîdî Söyleşisi I", Vatan bir Dergisi, 2(2008), 38-43 ss. (İsmet Anlı).
27. "Din eğitim ve Öğretimi Birbirine Karıştırılmakta", DKAB Bakış Dergisi, Yıl:1, sayı: 3 (Ekim-Kasım-Aralık 2007), 24-28 ss. (Mahmut Balcı).
28. " Yeni Dünya Düzeni Karşısında Alternatif bir İslam Medeniyeti Mümkün mü?", Sancak Dergisi, 2008.
- 29." İmam Mâturîdî Söyleşisi II", Vatan bir Dergisi, 4 (2008) 16-22 ss.(İsmet Anlı).
30. "İslam'da Barış", Sesleniş Dergisi (Çorum Müftülüğü Dergisi), yıl: 3, sayı: 12 (2008), 8-11 ss.
- 31."Ebû Hanîfe ve Din Anlayışı", Akşam Gazetesi 05.09.2009 Cumartesi.

32. “İmam Maturidî ve Din Anlayışı”, Akşam Gazetesi 23.08.2009 Pazar.
33. “Ahmet Yesevî ve Din Anlayışı”, Akşam Gazetesi 13.09.2009 Pazar.
34. “Din ve Kimlik” konulu oturuma sunulan müzakere metni (Günümüz Türkiye’sinde İslam Uluslararası Sempozyumu 8-9 Ekim 2009 Kayseri).
35. “Alevi Yazılı Kaynaklarının (Arap Harfli) Neşri ve İlgili Sorunlar”, Alevi Yazılı Kaynakları Çalıştayı 26-28 Şubat 2010 Ilgaz. (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi).
36. “İmam Maturidî’ye Göre İnsan Özgürlüğü ve Ahlak Anlayışı”, Akşam Gazetesi, 28.09.2011.
37. “Mezhepler ve Geçmişte Geleceği Kurma İdeolojisi Olarak Selefilik”, 2023 Dergisi, 143 (15 Mart 2013), s.4-15.
38. “Türklerde İslâm Tasavvuru”, Din Bilimleri Araştırmalarına Dair Konferanslar II, Doğuda ve Batı’da İslam Algısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2012, s.7-20.
39. “Orta Asya’da Türkler ve İslam Tasavvuru”, Orta Asya’da İslâm Temsilden Fobiye, I-III., (ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı), Ankara- Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi, yayın no: 12, 2012. II/737-765.
40. “İmâm Mâturîdî ve Akılcı Din Anlayışı I”, Hürriyet 29 Temmuz 2013, Hürriyet’te Ramazan, s. 6.
41. “İmâm Mâturîdî ve İnanç Özgürlüğü II”, Hürriyet 30 Temmuz 2013, Hürriyet’te Ramazan, s. 6.
42. “İslam Dünyasının Sorunu Mezhepçilik”, 10.08.2013 Yeni Şafak Gazetesi, Yasemin Asan’ın Haberi.
43. “Ebû Hanîfe’ye Göre İnanç Özgürlüğü”, Hürriyet Gazetesi, 22.07.2014.
44. “Muhammed b. Tavî et-Tancî’ye Göre Din-Siyaset İlişkisi”, Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu 13-14 Ekim 2011 Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 405-422.
45. “Bu Günün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? (Sorunlar ve Çözümleri) Çalıştayı”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İsav İşbirliği, 1-4 Haziran 2014, Kozaklı/ Nevşehir. İsav-Ensar Yayınları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Eğitim: İlahiyat Eğitimi-1, İstanbul 2015. (Müzakere metinleri ve İlahiyatın yapılandırılması ile ilgili makale de müzakere metnine dâhil edilmiş olarak yayımlandı.)
46. “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat”, Ehl-i Sünnet Paneli, 30 Mart 2013, Köln, Almanya. “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in Anlamı, Oluşum Süreci, Siyasî, Toplumsal ve Fikrî

Çerçevesi”, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Tarihî Seyri, Kapsamı ve Algılanışı, IGMG., 1. Baskı, Köln, Ocak 2014, s.15-64.

47.“Müslümanlar Arasında Barışı Tehdit Eden Mezhep Çatışmasının Temel Dinamikleri ve Çözüm Yolları?”, Dini Araştırmalar ve Küresel Barış –Sempozyumu-, 16-18 Mayıs 2013, Dedeman Oteli, Konya, Konya 2016, I/169-193. ISBN: 978-605-86221-5-9 (1. cilt).

48. “İlahiyat Öğretiminde Zihniyet Sorunu: Bilimsellikten Gelenekçiliğe Savrulma”, Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2016, ss. 223-245.

49. “Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri Ve Selefiliği Anlamaya Dair Sorunlar”, İslam’ın Hakikati ve Mezhepler Sorunu, Ankara 2016. (27-28 Kasım 2016 Kelam Çalıştayı).

50. “Çağdaş İslam Düşüncesinde Din-Siyaset İlişkisi Üzerine Yaklaşımlar”, Abdurrahman Küçük’e Armağan, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, ss. 271-279.

51.“Din, Birey ve Toplum”, Din ve Toplum Dergisi, Ocak 2017, ss. 46-49.

52.“Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu İle Bazı Anılarım”, Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu’na Armağan, ed.: Aynur Çınar (Yıldız), İzmir 2016, s. 103-109.

53.“Cumhuriyet Döneminde Alevi Kimliği Tartışmaları”, Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu’na Armağan, ed.: Aynur Çınar (Yıldız), İzmir 2016, s. 869-879.

54.“Türkiye’de Selefî-Sufî Kutuplaşması Karşısında Üçüncü Bir Yol: Akılcı-Reyeci Geleneğin İhyası”, Günümüz İslam Dünyası’nda Meseleler ve Çözüm Yolları Uluslararası Sempozyum, 10-12 Ekim 2016 (ed. Cezmi Bayram, Mustafa Tekin, İlyas Topsakal, Kerim Buladı, Fatih Yaman ve Doğan Uçan, İstanbul 2016), s. 453-481.

EK.12. Sönmez Kutlu'nun Maturidilik Alanındaki Çalışmaları

Kitap

1.İmam Mâtürîdî ve Maturidilik (Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, ve Maturidilik Mezhebi), haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât yayınları, Ankara 2003.

Makaleler

1.Ebû Muhammed Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman el-Ûşî el-Fergânî'nin (ö. 569/1174) Hanefî-Mâtürîdî Kültür Çevresi, *Oş Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2018, sayı: 23, s. 127-142

2.İmam Mâtürîdî ve Maturidilik Çalışmalarında Rastlanan Bazı Sorunlar, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdilik-*, 05-07 Mayıs 2017, 2017, cilt: I, s. 193-222

3.Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî, *Dinî Araştırmalar*, 2003, cilt: V, sayı: 15, s. 5-28

4. Mâtürîdî Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-, 22-24 Mayıs 2009 - İstanbul, 2012, s. 549-575

5.Bilinen Ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî

6.İmam Maturidi ve Akılcılığı

7.Ebû Mansûr El-Mâtürîdînin Mezhebî Arka Planı

8.İmam Maturidi'ye Göre Diyânet-Siyâset Ayrımı

Gazete Yazısı

1.İmam Maturidi ve Din Anlayışı

Söyleşiler

1.İmam Maturidi ve Maturidilik Söyleşisi I (Vatanbir Dergisi)

2.İmam Maturidi ve Maturidilik Söyleşisi II (Vatanbir Dergisi)

3.İmam Maturidi ve Maturidilik Üzerine Söyleşi

Uluslararası Kongrelere Sunulan Tebliğler

1.“ The Differentiation of Diyânet and Siyâset according to al-İmam al-Mâtürîdî”, “ Secularity and Religious in Muslim Countries: Searching for a Rational Balance” (International Conference, 1-3 October 2004. Samarkand)

2.“ el-Maturidi and His Epistemology”, Özbekistan'ın İslam Medeniyetindeki Yeri Uluslar Arası Sempozyumu, 14-15 Ağustos 2007, Taşkent-Semerkand.

3.“ Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarının Çözmeye Katkısı”, Uluslar Arası Büyük Türk Bilgini Maturidi ve Maturidilik Sempozyumu’na sunulan tebliğ (22-24 Mayıs 2009 İstanbul Türkiye).

Yurtiçi Panel, Konferans ve Seminerler

- 1.“ Maturidi’nin Din Anlayışı”, Taşkent 2005. (Özbek İslam Üniversitesi)
- 2.İmam Maturidi ve Din Anlayışı Konferansı, Üniversite Konferans Salonu. Elazığ, 11.05.2006
- 3.İmam Maturidi, Hayatı ve Görüşleri. KTÜ Derneği’nde Seminer. 28.04.2006. Ankara
- 4.Maturidilik ve Din Anlayışı”, 12 Nisan 2007, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya.
- 5.“Maturidi ve Türkler”, İmam Maturidi Paneli, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, 5 Mayıs 2007, İstanbul.
- 6.“Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, İlamer Vakfında verilen Konferans, 08. 03.2008. Cumartesi Saat: 16.00.
- 7.“Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu, 02.05.2008.
- 8.“Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, Kayseri Türk Ocakları Konferans Salonu, 02.05.2008.
- 9.“ İmam Maturidi ve Maturidilik”, Seminer, 15.11.2008 Cumartesi Malatya Aydınlar Ocağı
- 10.“Mürchie ve Maturidilik” Din Kültürü Öğretmenliği, Eğitim Fakültesi 29.04.2009.
- 11.“Maturidilik”, Din Kültürü Öğretmenliği, Eğitim Fakültesi, 06.05. 2009.

Katıldığı Yurtiçi Projeler

- 1.Türkiye’de Misyonerliğin Önüne Geçmenin Yolları: Maturidilik Kimliği, ASAM ile birlikte Ankara 2005.

Katıldığı Radyo Ve Televizyon Programları

- 1.Maturidi ve Maturidilik. Kanal A. Ankara. (Eylül 2005. üç hafta süreyle üç ayrı program)
- 2.Kasım 2009. DİN, BİLİM, AKIL. Prof.Dr. Hasan Onat’ın programı. TRT, 5 program. (Mezhep Din İlişkisi, İmam Maturidi, Ahmed Yesevi’nin ahlak merkezli din anlayışı, Maturidi’de Diyanet Siyaset ayrımı, Maturidi ve Akıl)